

ARCHitektúra
Heológia

ARCHitecture
aeology

Értekezés/Dissertation

Vasáros Zsolt

ARCHITEKTÚRA/ARCHEOLÓGIA

Régészeti-történeti értékek megőrzése, bemutatása építészeti eszközökkel

I. Szöveg

ARCHITECTURE/ARCHAEOLOGY

Preservation and presentation of archaeological and historic heritage by means of architectural tools

I. Text

Mestermű/Masterwork

KELET ÉS NYUGAT HATÁRÁN.

A Magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállítása

ON THE BORDERS OF EAST AND WEST.

The Permanent Archaeological Exhibition of the Hungarian National Museum

Témavezető:

Prof. Lázár Antal DLA

tanszékvezető, egyetemi tanár

BME Építészmérnöki Kar

Ipari- és Mezőgazdasági Épülettervezési Tanszék

Consultant:

Prof. Antal Lázár DLA

Head of Department

Budapest University of Technology and Economics, Faculty of Architecture

Department for Architecture of Industrial and Agricultural Buildings

2004

Tartalom

Tartalom.....	1
Táblák jegyzéke	2
Előszó.....	7
Köszönetnyilvánítás.....	9
Bevezető.....	12
1. A kutatás előzményeinek bemutatása, dolgozat felépítése, főbb célkitűzései	17
2. A vonatkozó magyar és idegen nyelvű irodalom értékelése: forráskritika	19
3.1 Egy új tudományterület: az örökségtudomány elve – törvényi-jogszabályi háttér	21
3.2 A természeti és régészeti örökség komplex szemléletű védelme	29
3.3 A kulturális szellemi-örökség megőrzése, bemutatása.....	33
3.4 Az épített örökség megőrzésének, progresszív megjelenítésének lehetőségei-problémái	39
3.4.1 A kísérleti régészet aspektusai. Ős- és ókori szerves anyagú építmények rekonstrukciója – konstrukciója.....	39
3.4.2 Régészeti park – élménypark	40
3.4.3 Rommaradványok bemutatási lehetőségei.....	56
3.5 Múzeumi kiállítások, tárlatok, prezentációk a 21. században	67
3.5.1 A múzeumi örökség.....	69
3.5.2 A múzeumok ideje	70
3.5.3 Mestermű: Magyar Nemzeti Múzeum – Állandó Régészeti Kiállítás.....	74
4. Tézisek	81
5. Összefoglalás.....	84
6. Summary	85
7. Bibliográfia.....	86
8. Szerző publikációi.....	92

Táblák jegyzéke

- I. tábla: Rosenhof (Baden-Württemberg, Schriesheim és Ladenburg között) közelében megtalált római villa rustica védőépületének rajza 1766-ból (F. Denis); A Badenweiler-i (Baden-Württemberg) római fürdő lefedése 1784-ből M. v. Ring 1827-es rajzán /az ábrák forrása: H. Koschik, Zwischen „vaterländischer Alterthumskunde“ und moderner Landesarchäologie, in: Menschen-Zeiten-Räume. Archäologie in Deutschland, Theiss, 2002, 20./
- II. tábla: Catal Höyük (Törökország), Kőkori tell-ásatás védelmére alkalmazott védőtetők /szerző felvételei/
- III. tábla: Museo Galo-Romano de Perigueaux /Gallic-Roman Museum in Perigueaux (Franciaország): Római perisztíliumos épület védőépülete, múzeum. Építész: Jean Nouvel /képek forrása: El Croquies 112-113, 2002, 332-343./
- IV. tábla: Museo Galo-Romano de Perigueaux /Gallic-Roman Museum in Perigueaux (Franciaország): Római perisztíliumos épület védőépülete, múzeum. Építész: Jean Nouvel /képek forrása: El Croquies 112-113, 2002, 332-343./
- V. tábla: Bad Neuenahr–Ahrweiler (Németország): 2-3. századi római villa védőépülete, bemutatása /szerző felvételei/
- VI. tábla: Welschdörfli/Chur (Svájc): Római ásatási terület védőépületei 1985-86. Építész: Peter Zumthor /képek forrása: Architecture and Urbanism (A+U) February 1988, Extra Edition/
- VII. tábla: Welschdörfli/Chur (Svájc): Római ásatási terület védőépületei 1985-86. Építész: Peter Zumthor /képek forrása: Architecture and Urbanism (A+U) February 1988, Extra Edition/
- VIII. tábla: Welschdörfli/Chur (Svájc): Római ásatási terület védőépületei 1985-86. Építész: Peter Zumthor /képek forrása: Architecture and Urbanism (A+U) February 1988, Extra Edition/
- IX. tábla: Welschdörfli/Chur (Svájc): Római ásatási terület védőépületei 1985-86. Építész: Peter Zumthor /képek forrása: Architecture and Urbanism (A+U) February 1988, Extra Edition/
- X. tábla: New York (USA): a Dendur-i templom (Egyiptom) bemutatása a

Metropolitan Museum erre a célra épített szárnyában 1967-1979.
Építész: Kevin Roche, John Dinkeloo and Associates /fotó: Zámbo-Balogh Nóra/

- XI. tábla: Borg/Saarland (Németország): Római villaegyüttes rekonstrukciója.
Építész: Architekturbüro Kühnen 1994- /szerző felvételei/
- XII. tábla: Kalkriese/Osnabrück (Németország): Kalkriese Múzeum és Park 1998-2001. Építész: Gigon/Guyer, Zürich-Svájc; tájépítész: Zulauf/Schweingruber/Seippel, Baden-Svájc /képek forrása: El Croquies 102, 2000/
- XIII. tábla: Kalkriese/Osnabrück (Németország): Kalkriese Múzeum és Park 1998-2001. Építész: Gigon/Guyer, Zürich-Svájc; tájépítész: Zulauf/Schweingruber/Seippel, Baden-Svájc /képek forrása: El Croquies 102, 2000/
- XIV. tábla: Kalkriese/Osnabrück (Németország): Kalkriese Múzeum és Park 1998-2001. Építész: Gigon/Guyer, Zürich-Svájc; tájépítész: Zulauf/Schweingruber/Seippel, Baden-Svájc /képek forrása: El Croquies 102, 2000/
- XV. tábla: Kalkriese/Osnabrück (Németország): Kalkriese Múzeum és Park 1998-2001. Építész: Gigon/Guyer, Zürich-Svájc; tájépítész: Zulauf/Schweingruber/Seippel, Baden-Svájc /képek forrása: El Croquies 102, 2000/
- XVI. tábla: Bliesbruck-Reinheim (Németország-Franciaország): Europäischer Kulturpark/Parc Archéologique Européen/Európai Kulturpark /szerző felvételei/
- XVII. tábla: Bliesbruck-Reinheim (Németország-Franciaország): Europäischer Kulturpark/Parc Archéologique Européen/Európai Kulturpark /szerző felvételei/
- XVIII. tábla: Bliesbruck-Reinheim (Németország-Franciaország): Europäischer Kulturpark/Parc Archéologique Européen/Európai Kulturpark: kelta halomsír bemutatása /szerző felvételei/
- XIX. tábla: Badenweiler-Heitersheim (Németország, Baden-Württemberg): Római Villa Urbana bemutatása védőépületben /képek forrása: Archäologie erleben. Ausflüge zu Eiszeitjägern, Römerlagern, und Slawenburgen, Theiss, 2004, 45-47./
- XX. tábla: Badenweiler-Heitersheim (Németország, Baden-Württemberg): Római fürdő maradványainak bemutatása védőépületben: fotó

feltárás közben, makett a római állapotról /képek forrása: Archäologie erleben. Ausflüge zu Eiszeitjägern, Römerlagern, und Slawenburgen, Theiss, 2004, 42./

- XXI. tábla: Badenweiler-Heitersheim (Németország, Baden-Württemberg): Római fürdő maradványainak bemutatása védőépületben /Varga Péter István felvételei/
- XXII. tábla: Badenweiler-Heitersheim (Németország, Baden-Württemberg): Római fürdő maradványainak bemutatása védőépületben /Varga Péter István felvételei/
- XXIII. tábla: Xanten (Németország): Colonia Ulpia Traiana – Régészeti Park Xanten: A „Hafentempel” rekonstrukciója-bemutatása /szerző felvételei/
- XXIV. tábla: Xanten (Németország): Colonia Ulpia Traiana – Régészeti Park Xanten: A „Burginatum”-kapu rekonstrukciója /szerző felvételei/
- XXV. tábla: Xanten (Németország): Colonia Ulpia Traiana – Régészeti Park Xanten: A római fogadó és fürdő rekonstrukciója /szerző felvételei/
- XXVI. tábla: Xanten (Németország): Colonia Ulpia Traiana – Régészeti Park Xanten: A római fogadó és fürdő rekonstrukciója /szerző felvételei/
- XXVII. tábla: Xanten (Németország): Colonia Ulpia Traiana – Régészeti Park Xanten: A „Nagy Fürdő” bemutatása az eredeti szerkezetre utaló védőépületben /szerző felvételei/
- XXVIII. tábla: Xanten (Németország): Colonia Ulpia Traiana – Régészeti Park Xanten: A „Nagy Fürdő” bemutatása az eredeti szerkezetre utaló védőépületben /szerző felvételei/
- XXIX. tábla: Xanten (Németország): Colonia Ulpia Traiana – Régészeti Park Xanten: A „Nagy Fürdő” bemutatása az eredeti szerkezetre utaló védőépületben, az amfiteátrum részlete /szerző felvételei/
- XXX. tábla: Kővágószőlős: Római villa és kora keresztény sírkápolna bemutatása. Építész: Hajnóczi Gyula, Áspán László /szerző felvételei/
- XXXI. tábla: Kővágószőlős: Római villa és kora keresztény sírkápolna bemutatása. Építész: Hajnóczi Gyula, Áspán László /szerző felvételei/
- XXXII. tábla: Kővágószőlős: Római villa és kora keresztény sírkápolna bemutatása. Építész: Hajnóczi Gyula, Áspán László /szerző felvételei/

- XXXIII. tábla: Nemesvámos-Baláca: Római villagazdaság bemutatása. Építész: Hajnóczy Gyula, Mezős Tamás, Gáspár László /szerző felvételei/
- XXXIV. tábla: Nemesvámos-Baláca: Római villagazdaság bemutatása. Építész: Hajnóczy Gyula, Mezős Tamás, Gáspár László /szerző felvételei/
- XXXV. tábla: Nemesvámos-Baláca: Római villagazdaság bemutatása. Építész: Hajnóczy Gyula, Mezős Tamás, Gáspár László /szerző felvételei/
- XXXVI. tábla: Elsarn (Ausztria): Szabadtéri múzeum – Egy római császárkori germán paraszti udvar, múzeum, fogadóépület /szerző felvételei/
- XXXVII. tábla: Bad Homburg (Németország): Saalburg – római erőd rekonstrukció /szerző felvételei/
- XXXVIII. tábla: Schnalstal (Olaszország): Archeopark – „Ötzi” múzeum és régészeti park
- XXXIX. tábla: Schnalstal (Olaszország): Archeopark – „Ötzi” múzeum és régészeti park
- XL. tábla: Mettmann (Németország): Neanderthal Museum /szerző felvételei/
- XLI. tábla: Mettmann (Németország): Neanderthal Museum: a kiállítóterek /szerző felvételei/
- XLII. tábla: Mettmann (Németország): Neanderthal Museum: a kiállítóterek /szerző felvételei/
- XLIII. tábla: Zaragoza (Spanyolország): Museo del Teatro de Caesaraugusta /képek forrása: ERCO Lichtbericht 74, September 2004/
- XLIV. tábla: Weissenburg (Németország): Biriciana – római katonai lovastábor kapuzatának rekonstrukciója /szerző felvételei/
- XLV. tábla: Petra (Jordánia): Bizánci templom maradványainak lefedése védőtetővel /szerző felvételei/
- XLVI. tábla: Desenzano del Garda (Olaszország): Római villa maradványainak lefedése védőtetővel /szerző felvételei/
- XLVII. tábla: Desenzano del Garda (Olaszország): Római villa maradványainak lefedése védőtetővel /szerző felvételei/
- XLVIII. tábla: Selcuk/Ephesos (Törökország): Római épületek lefedése. Építész: Otto Häuselmayr, Wolfdietrich Ziesel /szerző felvételei/

XLXIX. tábla: Selcuk/Ephesos (Törökország): Római épületek lefedése. Építész: Otto Häuselmayer, Wolfdietrich Ziesel /szerző felvételei/

L. tábla Selcuk/Ephesos (Törökország): Római épületek lefedése. Építész: Otto Häuselmayer, Wolfdietrich Ziesel /szerző felvételei/

Megjegyzés: a táblakötetnek szerves kiegészítője a mellékelt „Kelet és Nyugat határán. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállítása” c. könyv (Szerk.: Vasáros Zsolt, Rezi Kató Gábor), valamint a Szerző munkáiból összeállított portfolio és a megjelent cikkek gyűjteménye.

Előszó

Építészként építészeetről és régészeetről írtam jelen dolgozatot. Az építészet egy sajátos határterületéről, a régészeetről, és a régészet bizonyos szempontú kitekintéséről, az építészeetről. Nem volt, nem lehetett cél a teljes áttekintés, vagy kutatástörténten alapuló, elméleti összegző, szintetizáló esszé megírása. Szakmagyakorlásom során e két szakma közös határterületén dolgoztam, kutattam, kerestem az egyedit és az általános érvényűt. A régészetben építész, az építészetben régész voltam, amely kitöltötte és kitölti szakmai énem legjavát. Kerestem az eredetit, az archetípust, az ősit és az arányosat-szépet. Kerestem a tudományt és művészetet, a történelmet és az építészetet. Amit találtam: izgalmas-érdekes munkák, rajzok, történések és pillanatképek, amelyek számomra ezt a sajátos szintézist adták.

A dolgozat megírásának egyik legfontosabb célja a felvetett témakör lehetőség szerinti tömör, célratörő vizsgálata, mindezt a tervező építész szemével, aki általában aktív részese az egyes fejezetekben bemutatott folyamatoknak. Az egyes fejezetekben kifejtett gondolatmenetek lényegét, adott esetben konklúzióját az értekezés végén tézisek formájában foglaltam össze.

Az örökség kezelését, mint egyfajta társadalmi kötelezettséget szem előtt tartva határoztam meg a dolgozat szerkezetét – aktuális problémákra aktuális választ keresve. A témafelvetésen alapuló egyes témakörök megválasztása nem a teljesség igényével, sokkal inkább a magam választotta sajátos nézőpont szerint történt. Az egymásból is következő fejezetek kifejtése esettanulmányokon, több esetben saját tapasztalatokon alapul. Szerencsés voltam, hogy a számos tanulmányút, ösztöndíj és több esetben külföldi szakmai munkák során ilyen irányú tapasztalatokat gyűjthettem, helyszíni fotókat készíthettem – így egészítve ki a szakirodalomból nyerhető ismereteket.

Az értekezés fő mondanivalóját alkotó régészeti-történelmi örökség szándékosan az őskort és ókort reprezentálja – nyomatékosítva érdeklődésem és leszűkítve a tárgyalt témát. A későbbi korok a magyar történelemmel és magyar vonatkozású örökséggel kapcsolatban bonyolult kultúrpolitikai kérdéseket is felvetnek, amelyek tárgyalását a korszak szubjektív lehatárolásával igyekeztem elkerülni, amely természetesen semmiféle értékítéletet vagy kirekesztő magatartást nem jelent. Véleményem szerint a tárgyalt,

még nem „nemzeti” vonatkozású örökség értékelése-kezelése jelentőségéhez, a benne rejlő potenciálhoz képest elmarad egy optimális szinttől.

Magyarország területéről világhírű fosszilis előember és ősembermaradványok kerültek elő, tették világhírűvé Vértesszőlős, Rudabánya vagy éppen a Szeleta-barlang nevét. A kőkori kultúrák, az első földművelő közösségek nagyszerű emlékei, Európa első kocsiábrázolásai (Szigetszentmárton és Budakalász temetőiből), majd a nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő bronzkori leletanyag mind a Kárpát-medence földjéből került elő. A vaskorban a kelták által létrehozott egységes kultúrájú „kontinens” vérkeringésében ott volt e terület; a római provinciává lett Pannonia tartomány kedvelt és gazdag hely volt korában. A Népvándorlaskor hirtelen felemelkedő, majd gyorsan elbukó népcsoportjai páratlan gazdagságban hagyták hátra anyagi kultúrájuk emlékeit - a korszak a magyarországi régészet egyik sikertörténete. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményén alapuló, a Kárpát-medence népeinek történetét bemutató állandó régészeti kiállítás tervezése, az installáció korszerű megalkotása fontos lépés volt a kulturális örökségről alkotott szemléletem kialakulásában.

A nemzetközi példák, esetenként távoli kultúrákat megidéző utalások konstruktív szemlélete, analízise hasznos tanulsággal szolgálhat a saját és az egyetemes örökség megértése és továbbörökítése terén, erről tanúskodnak a Közel-Keletről és a Mediterráneum térségéből hozott példák, részben saját szakmai munkáim eredményei. Az értekezés megírásában sokat segítettek az utóbbi évek hazai és nemzetközi konferenciáin megtartott előadásaim, publikált cikkeim, amelyek egy-egy résztéma alapos kifejtését és vitára bocsátását tették lehetővé. Ez az írás ebben a formájában Feleségem és legfontosabb „szakmai kritikusom” Bihary Sarolta, Szüleim, Testvérem és Prof. Lázár Antal DLA folyamatos ösztönzésére, biztatására jött létre ebben a formájában.

Budapest, 2004. decemberében

Köszönetnyilvánítás

Jelen disszertáció megírásához több évnyi kutató- és szakmai munkára volt szükség.¹ Ebben segítségemre voltak kollégáim, munkatársaim, barátaim, családom, akik támogatása nélkülözhetetlen volt a dolgozat elkészítéséhez.

Köszönettel tartozom témavezetőmnek Prof. Lázár Antal DLA tanszékvezető úrnak (BME Építésmérnöki Kar, Ipari- és Mezőgazdasági Épülettervezési Tanszék), aki szakmai, lényegre törő kritikájával mindig helyes irányba terelte gondolataimat és lehetőséget adott tanulmányútjaimon a részvételre, szakmai munkáim elvégzésére.

Érdeklődésemet az ókor iránt Dr. Istvánfi Gyula egyetemi tanárnak keltette fel, aki alsóbb éves hallgató koromban figyelemmel kísérte munkámat. A BME Építésmérnöki Karán az első doktori ösztöndíjas évem alatt munkámat meghatározta az Építéskivitelezési Tanszéken Dr. Klekner Nyitray Réka docens és Dr. Gyulay Judit docens tanszékvezető támogatása és segítése.

1998-2000 között a DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst) ösztöndíjával a Kölni Egyetem Régészeti Intézetében (Universität zu Köln, Archäologisches Institut) eltöltött kutatási ösztöndíj, a számos tanulmányút és konzultációs lehetőség Prof. Henner von Hesberg, Prof. Thomas Fischer, Dr. Michael Altjohann szakmai támogatásával valósult meg.

Az Egyiptomban végzett felmérések, kutatások és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyiptológiai Tanszéken megbízott előadóként oktatóként

¹ Az 1997-98-as tanévben a BME Építésmérnöki Karán az Építéskivitelezési Tanszéken a nappali Ph.D képzés tett lehetővé az előzetes kutatásokat - Dr. Klekner Nyitray Réka irányításával. 1998-2000 között a DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst) kutatói ösztöndíjával volt lehetőségem a Kölni Egyetem Régészeti Intézetében kutatni. 2000-2002 között a BME Építésmérnöki Karán nappali DLA ösztöndíjasként zárhattam abszolutóriummal a képzést. A tanulmányutak és szakmai munkák finanszírozásában segítettek: OTKA, NKA, K+F, DFG (Deutsches Forschungsgemeinschaft), DAAD, DEI (Deutsches Evangelisches Institut Jerusalem/Amman), DAI Damaskus (Deutsches Archäologisches Institut, Aussenstelle Damaskus), Az Építés Fejlődéséért Alapítvány, Ízisz Alapítvány, BME Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya, BME Építésmérnöki Kar, Magyar Építész Kamara.

meghatározóak szakmai életemben, ebben fontos szerepe van Prof. Gaál Ernő tanszékvezetőnek, Dr. Bács Tamás egyetemi docensnek (ELTE BTK Egyiptológiai Tanszék), Török László akadémikusnak (MTA Régészeti Intézete). Külön köszönet illeti a néhai Prof. Kákosy László egyiptológus, akadémikust, aki megtisztelt barátságával, bizalmával és thébai expedíciója tagjává választott. Schreiber Gábor régész-egyiptológus barátommal régóta dolgozunk több expedícióban a thébai magyar expedíció kötelékében, a „tudományos” szemléletmódom kialakulásában neki elvülhetetlen szerepe van. Prof. Luft Ulrich ajánlására pályáztam a DAAD ösztöndíját és lehetőséget adott az általa vezetett Keleti Sivatagi expedícióban (Egyiptom, Bir Minayh) a részvételre.

Külön és kiemelt köszönettel tartozom Dr. Jerem Erzsébetnek (MTA Régészeti Intézet, Archaeolingua Alapítvány), aki lassan egy évtizede segíti-támogatja céljaimat, amely eredményeképpen számos tudományos cikk, konferencia előadás, projekt társszerzője lehettem.

Diplomám megszerzését követően Dr. Poroszlai Ildikó a Százhalombattai Régészeti Park őskori épületeinek rekonstrukcióira és a fejlesztési tervek elkészítésére kért fel – ezáltal is ebbe az irányba terelve érdeklődésemet. Dr. Kovács Tibor főigazgató, Rezi-Kató Gábor főigazgató-helyettes és kollégáik lehetőséget adtak a Magyar Nemzeti Múzeum új Állandó Régészeti Kiállításának megtervezésére, amely megvalósult formájában alapjait képezi DLA munkámnak. Dr. Nagy Mihály (NKÖM, korábban MNM) és Dr. Kocsis László (MNM) bíztak meg először római rekonstrukciók rajzolásával, köszönet a lehetőségért.

A DEI (Deutsches Evangelisches Institut in Jerusalem/Amman) és a Thyssen Stiftung támogatásával Dr. Wolfgang Thiel (Universität zu Köln) szakmai vezetésével volt alkalmam Jordániában dolgozni, ott tapasztalatokat szerezni. Szíriában a DAI Damaskus (Deutsches Archäologisches Institut) és a Kölni Egyetem tette lehetővé Prof. Dr. Klaus S. Freyberger, Dr. Werner Oenbrink és Dr. Christine Ertel irányításával-támogatásával munkámat. Prof. Stefan Meyer-Miethke (HTWK Leipzig)

meghívására a lipcsei főiskolán előadhattam és az oktatásba bekapcsolódhattam, sok tapasztalatot szerezve ezáltal. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma többször részesített ösztöndíjban, amelyek az egyiptomi kutatásaimat segítették.

A téma kiérlelése és a felmerült szakmai problémák feloldása miatt fontosak voltak számomra a Bánkutiné Hajdú Évával, Bihary Saroltával, Borhy Lászlóval, Derencsér Mariannal, Gabler Dénessel, Gulyás Andrással, Harsányi Eszterrel, Horváth Zoltánnal, Jerem Erzsébettel, Kőnig Frigyessel, Kulcsár Bélával, Kurovszky Zsófiával, Mester Zsolttal, Mezős Tamással, Redő Ferencsel, Schreiber Gáborral, Török Lászlóval folytatott, gyakran kritikában bővelkedő beszélgetések, amelyek közvetlenül, vagy közvetve az értekezés egészét illetően is nélkülözhetetlen tanácsokkal szolgáltak.

Bevezető

A régészetben, illetve a régészet prezentálásában, exponációjában sajátos konjunktúra figyelhető meg². Ennek következményeként folytattunk a témakörben kutatásokat és így jöhetett létre jelen dolgozat is. A régészeti műemlékvédelem egy fontos feladata az adott objektum(ok) restaurálása és muzeális prezentációja a szakmai közönség és a látogatók számára. A régészeti kutatások lefolytatása és a korszerű kiértékelési módszerek által kapott eredmények és az eredeti maradványok lehetőség szerinti bemutatása. Az óskori világot megidéző szabadtéri bemutatóhelyek, az ókori és középkori romok konzerválása és bemutatása a későbbi generációk felé kötelezi a szakembereket a megjelenítések módjának kiérlelésére. Ma már tudjuk, hogy az egyre mostohább klimatikus viszonyok a többnyire évezredes korú maradványokat megfelelő védelem nélkül rövid távon elpusztítják. A minimális és sokszor elégséges megoldás a védőépület vagy védőtető létesítése, azonban egyre-másra jelentkezik a társadalmi igény közérthető, az eredetit megidéző, valóság-hű rekonstrukció megvalósítására. Komoly etikai és metodikai problémákat vetnek fel és szakmai vitákat indukálnak a legkülönbözőbb helyreállítási-bemutató-rekonstrukciós-modellezési kísérletek, ahol a didaktikai módszerek betartása mellett minden esetben szükséges hangsúlyozni, hogy egy lehetséges elképzelés-elméleti rekonstrukció került bemutatásra.

Pompeji³ felfedezésével és az ásatások megkezdésével sok minden elkezdődött, amely folyamat napjainkig kíséri a szakmát. Egy olyan régészeti területről beszélünk, ahol 50 év után 1988-ban kezdődtek meg ismét a szisztematikus feltárási munkálatok – a korábbiakhoz képest más módszerekkel és más kérdésfelvetésekkel. Már 1748-ban folytak „tudományos jellegű” ásatások, leletkiemelések, amelyek – a tudomány szempontjából szerencsés módon - máig befejezetlenek. Az alapkérdés ma már nem csak az ásatásból nyerhető információk terén, hanem az örökség megőrzésén, a légszennyezés és a savas esők káros hatásainak kiküszöbölésén, valamint a

² Áttekintést nyújtó mű: Knut Ebeling, Stefan Altekamp (szerk.), Die Aktualität des Archäologischen in Wissenschaft, Medien und Künsten, Fischer Taschenbuch Verlag, 2004; C. Renfrew, P. Bahn, Archaeology. Theories Methods and Practice, London, 1996; magyarul C. Renfrew, P. Bahn, Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat, Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

tömegturizmus „romboló” következményeinek megelőzésén is fennáll. Schliemann és Evans felfedezéseivel, majd Howard Carternek a korabeli újságolvasókat sokkoló szenzációs leleteivel kezdődött a tudományterület igazi felvirágzása. A II. Világháború új lendületet adott az archeológia diszciplinájának; W. Ceram könyve „A régészet regénye” számos nyelven több millió példányban kelt el.⁴

Az örökségvédelem számos módszert kísérletezett ki és valósított meg az elmúlt évtizedekben a régészeti, történeti és természeti örökség, mint kulturális-turisztikai potenciál bemutatására. Az értékteremtés mellett olyan új szempontok merültek fel, mint a vizualitás, [tér]élmény, virtuális megjelenítés, információközvetítés, stb. Ezek egy hagyományos értelemben vett műemléki bemutatás esetében a konzekvens módszerek betartása mellett aligha kerültek-kerülnek előtérbe. Általában a vizuális nevelés színvonala nem javult, a „vizualításra” viszont soha nem látott igény mutatkozik. A tudományos-ismeretterjesztő és mozifilmek új látványvilága, a felgyorsult mindennapok vizuális hatása alapjaiban más nézőpontot igényel. Egy múzeumi kiállítás, természetvédelmi bemutatóhely kialakítása, egyáltalán a kulturális örökség bármely szegmensének megjelenítése kihívásokkal teli, gyors sikerrel nem mindig kecsegtető feladatot kínál. Az információs társadalom látvány igényéhez fel kell nőni, használni kell a legkorszerűbb technikai lehetőségeket - az értékek és megfelelő interpretációjuk szem előtt tartása mellett.

Egy sajátos, dinamikus növekedés figyelhető meg a természeti-kulturális örökség intézményei és beruházásai területén. Mind minőségi, mind mennyiségi szempontból változik a szemlélet, átalakulnak a módszerek, a „látványok” magukért beszélnek. A kiállítási-bemutatói szempontok ma már „látogatóbarátok”, a múzeumpedagógia és örökségmenedzsment külön diszciplinává vált, körvonalazódik az örökségtudomány szakterülete. Sok esetben a múzeumi épületek, bemutatóhelyek, élményparkok látványvilága, attraktivitása túlnő a műtárgyon, a kollekción, önmagában válik a turisták célpontjává. Úgy tűnik, hogy az 1990-es évektől a „múzeumok idejét” éljük, szinte egymással versengve épülnek-nyílnak az újabb létesítmények, zavarbaejtő

³ Castiglione László, Pompeji Herculaneum, Gondolat, Budapest, 1979; Altieri, P., Pompeii. Guide to the site, Electa Napoli, 2002

⁴ C. W. Ceram, Gods, Graves and Scholars, New York, Knopf; London, 1971, Gollanc; magyarul: A régészet regénye. Budapest, Gondolat, 1959.

nagyvonalúsággal készülnek a régi múzeumok rekonstrukciói. Kiváló példa erre a bécsi múzeumi negyed (Museumquartier)⁵ kialakítása, a berlini múzeumok, a Louvre, a British Museum rekonstrukciója-bővítése.

A multimédia eszközeit felhasználó kiállítások és a látogatók bevonását célzó interaktív számítógépes terminálok vagy kísérleti műhelyek létesítése az eddigiektől eltérő helykihasználást, külső és belső építészeti megoldást igényel. Az újabb keletű projektötletek egyfajta szellemi örökség-közvetítést, tárgyi anyagban nehezen interpretálható bemutatást céloznak. A turisztikai attrakciók számának növelése egy bizonyos határon túl csak komoly szellemi és anyagi befektetések árán valósulhat meg. Szükséges a rendelkezésre álló szellemi és materiális anyag újraértelmezése és értékelése, a korunknak megfelelő programtervek megalkotása. Fontos ráirányítani a figyelmet, hogy ma már a természeti és régészeti örökség megóvása és bemutatása elképzelhetetlen egymás nélkül. Ebben új szempontoknak kell érvényesülni, figyelembe véve korunk kihívásait és igényeit, valamint a legmagasabb szakmai elvárásokat.

Egy svájci építészekből álló csoport⁶ 1977-ben javaslatot tett az athéni *Akropolis* egy hatalmas, átlátszó kupolával történő lefedésére, amely az egyre növekvő levegőszennyezés kártékony hatását és így a romok pusztulását volt hivatott megállítani. A mintegy 40.000 m² felületű sziklaplatót egy transzparens burkolatú elliptikus acélkonstrukció fedte volna. A buborékot formázó nagyvonalú szerkezet azonban gyakorlatilag megvalósíthatatlan volt, rávilágított azonban a legfontosabb, más területeket is érintő, az egyre gyorsabb ütemben jelentkező problémákra, és új lehetőségeket világított meg az örökségvédelemben.

A 18. század végén a klasszikus ókor szenvedélyes újrafelfedezése a romok ártatlanságát nyomatékosította; az érintetlen rommező-romkert a romantika-életérzés fontos részévé vált. Az újonnan felfedezett és a már évszázadok óta ismert lelőhelyek metszeteken, táblaképeken megörökítve ismertté váltak, feltárások, kutatások, felmérések következtében az ismeretanyag bővült – a módszerek tökéletesedtek. Sok esetben ezek a művészi grafikák – bár pontosságuk sokszor kétséges és a művészi

⁵ M. Boeckl (szerk.), *MuseumsQuartier Wien. Die Architektur/The Architecture*, Springer-Verlag, Wien, 2001.

⁶ Monique Guillaume-Gentil, Roger Lagier, Hans Lüdin, Olivier Rossel, Jaques Schär, *Sauver l'Acropole. Synthèse entre le Genie de Platon et la Technologie du 20ème Siècle*. Genf 1977.

„szabadság” nevében soha nem létezett dolgok ábrázolása is tetten érhető – mára a ritka és értékes források közé tartoznak. A 19. század első komolyabb tudományosan is megalapozott régészeti vállalkozásai visszafordíthatatlanul beavatkoztak az addig romantikus romegyüttesek képébe. Ha egy-egy ilyen korabeli metszetről is ismert lelőhelyet ma meglátogatunk, és összehasonlítjuk vizuális forrásainkkal, akkor szinte alig ismerünk rá. A legutóbbi időkben komoly változások történtek és történnek, amelyek a műemlékvédelem tevékenységének eredményei. Lehetséges, hogy az adott objektum, vagy annak egy része ma a világ valamelyik nagy múzeumában került bemutatásra, a védelem és az örökség megőrzésének égisze alatt. Legutóbb mintegy 40 évvel ezelőtt került sor az UNESCO irányításával az asszuáni gát építése következtében több egyiptomi templom szétszedésére és más helyszínen újbóli összerakására. Több templomot a mentőakciót kiemelten támogató országok saját múzeumaikban állíthattak ki, így került a Dendur-i a Metropolitan Múzeumba New-Yorkba⁷ (X. tábla), Madridba a Dabod-i⁸, Leydenben pedig a Taffa-i⁹ látható. Komoly kultúrpolitikai viharokat kavarnak a sok esetben több mint 100 éve elkövetett műtárgy-áthelyezések, áttelepítések, eltulajdonítások, gyanús körülmények között véghezvitt leletmegosztások. Az egyiptomi Régészeti Hivatal vezetője (Dr. Zahi Hawass) óriási sikerként könyvelte el, hogy 2004. telén az USA-ból sikerült I. Ramszesz múmiáját visszaszerezni. Legutóbb a berlini múzeum igazgatója került kellemetlen helyzetbe a híres Nefertiti fej bizonytalan körülmények között történt elszállítása ügyében, amit visszakövetelnek az egyiptomi hatóságok. Persze Görögország régi álma az ún. Elgin-márványok visszaszerzése sok más tárggyal egyetemben, azonban ezen viták meglehetősen nehézkesek és nem kecsegtetnek túl sok eredménnyel. Nehéz elképzelni, vajon mi lenne *Pergamon*, *Halikarnassos*, *Priéné*, *Persepolis* kőtöredékeiből a berlini múzeumok, a *Lowre*, a *British Museum* nélkül. Megtalálták, elvitték, restaurálták és ma is láthatjuk a tárgyakat. Elindult egy szerencsés és mindenképpen hiánypótló folyamat a széthordott

⁷ Tervezők: Kevin Roche, John Dinkeloo and Associates 1967-1979. P. Gössel-G. Leithäuser, *Architecture in the Twentieth Century*, Taschen Verlag, Köln, 1991, 372-373.; K. Howard (szerk.), *The Metropolitan Museum of Art Guide*, New York, 2003, 166.; a templomhoz részletesen lásd: Hassan el-Achirie, M. Aly, F.-A. Hamid, Ch. Leblanc, *Le Temple de Dandour I-II*. (Centre d'Etudes et de Documentation sur l'Ancienne Egypte. Collection Scientifique) Le Caire, 1972, 1979.; Cyril Aldred, *The Temple of Dendur*, B MMA 36/1, 1978.

⁸ A szabadtéren kiállított templomhoz lásd: Günther Roeder, *Debod bis Kalabsche*, Kairo, 1911/12, 1-100.

⁹ 1978-től látható a „Rijksmuseum van Oudheden in Leiden” állandó kiállításán Taffa/Taphis temploma. Hans D. Schneider, *Taffeh, Rond de wederopbouw van een Nubische tempel*, Gravenhage, 1979.

tárgyak, épületrészek digitális-virtuális egyesítésére. Számos kutató foglalkozik a legkülönbözőbb adatbázisok, kereső programok fejlesztésével, így az egykor egybetartozók elvben egymásra találnak - a tudományt segítése érdekében.

Sok minden más is történhetett azonban a rommezőkön. Purista szellemiségű helyreállításokat végeztek, melyek egy kiválasztott periódust preferálva minden későbbi hozzáépítést eltávolítottak. Kiegészíthették később fellelt töredékekkel a fennmaradt állapotot, amelynek bevett módszereit a különböző nemzetközi charta-k a 20. század során rögzítették. Néhány híres és közismert rom teljesen új építésű, illetve részint újból összerakott, mint például a *Tholos Delphi*-ben, a *Teatro marittimo* a *Hadrianus-villában*, az *ephesos-i Celsus*-könyvtár homlokzata, számos templom Egyiptomban is. Talán az egyik legklasszikusabb példa egy rommező átváltozásaira a fent említett athéni *Akropolis*. Az első nagyobb restaurálási és visszaépítési kampány 1898 és 1933 között N. Balanos irányításával zajlott, amikor a többszöri átépítésen és pusztuláson átesett egyes épületek egy bizonyos köztes állapotba kerültek. Mintegy 50 évvel később 1979 óta újbóli restaurálás kezdődött, ami a mai napig állványzatokkal tarkítja az összképet.¹⁰ Az jelenleg is folyó munkálatokat részben a légszennyezés miatti felületi károsodások, részben pedig az első restaurálás során elkövetett hibák miatt kell most véghezvinni.¹¹ Sajnos ez teljes bontást és újbóli felépítést jelentett és jelent valamennyi épület esetében az eredeti, még ókorinak tekinthető állapotig, amelyek persze az újonnan fellelt darabok beépítésével és a korábbi kiegészítések – például acéltámaszok – kiváltásával teljesebb és esztétikusabb képet mutatnak. Ebből a példából is érzékelhető, hogy a sokszor évezredek időbeli távlatok ellenére sem tekinthető időtlennek egy romegyüttes látványa, sokkal inkább megszüntet minden beavatkozás egy jórészt visszafordíthatatlan, egyszeri történeti állapotot.

¹⁰ G. Dontas, Probleme der Erhaltung und Restaurierung der Akropolis. DiskAB 2 (1975) 111-118.

¹¹ A restaurálás során a márványtömböket ólom és bronz helyett vaskapcsokkal, dübelekkel rögzítették egymáshoz, amelyek a korrózió következtében több helyütt szétfeszítették a kősorokat. Legutóbb épp a Propülaia-n található Niké templomot kellett teljesen visszabontani.

1. A kutatás előzményeinek bemutatása, dolgozat felépítése, főbb célkitűzései

A bevezetőben vázolt téma sajátos aktualitása miatt került főként építészeti szempontból feldolgozásra. Érintőlegesen tárgyaljuk azokat a módszereket, amelyek a nem, vagy csak nehezen lehatárolható módon a műemlékvédelmi-restaurálási tárgykörbe tartoznak. A feldolgozható, átlátható tematika, és a műemlékvédelmi szakirodalomban fellelhető bőséges magyar és nemzetközi vonatkozású szakirodalom újbóli feldolgozása nem volt cél; ezen kívül a főként restaurálási szempontból értékelhető módszerek elsősorban technikai-technológiai színvonalukban, az eljárások metódusában fejlődtek. A tárgyalt kulturális örökséget a progresszivitás, az exponáció korszerűsége, látványa, attraktivitása szempontjából vizsgáljuk, ezért a főként romállapotot fenntartó módszerek analízisét mellőzzük. Érdeklődésünk az építészeti eszközök felé fordul, legyenek azok számottevő kiegészítések, rekonstrukciók, védőépületek vagy ezek kombinációi, korszerű kiállítási installációk, vagy éppen a hódító korlátlan-virtuális világ percepciói.¹²

Az egyes fejezeteket a korábban végzett szakirányú kutatások, esettanulmányok és szakmai-tervezési feladatok indukálták. Az egyes elkülönülő fejezetek önálló témafelvetések, amelyek a dolgozat fő mondanivalójának szegmensei. Az alfejezetek az értelmes részekre bontható tematika nézőpontjai, amelyekben az általános ismertetés után konkrét esettanulmányokkal, néhol részletesebben analizált példákkal mutatjuk be a felvetett problémakört. Az egyes példák kiválasztásánál több szempontot igyekeztünk figyelembe venni, elsősorban olyan eseteket leírni, amelyekből világosan látszik az adott kérdéskör lényege. Egyes fejezetek esettanulmányaihoz hazai példákat és saját tervezési és kutatási munkákat is bevontunk az elemzésbe, amellyel a téma iránti elkötelezettség és a kérdések indukálódásának közvetlen forrása körvonalazódik. A szakirodalmi hivatkozásoknál törekedtünk – a téma aktualitása miatt is – a legfrissebb források megadására, különös tekintettel a webhelyekre. Ennek oka az internethasználat előretörése és az információszerzés ezen csatornájának egyre fokozódó térhódítása.

A kutatás legfontosabb eredményének a megfogalmazott témafelvetés vizsgálatát

és az ebből leszűrt következtetéseket tekintjük. A tervező építész szempontjából összefoglaltuk a örökségtudomány aktuális, egyre szabályozottabb törvényi-jogszabályi hátterét. Külön fejezetet szenteltünk egy szintén friss téma, a természeti és régészeti örökség komplex szemléletű megőrzéséről szóló témának. Új típusú felvetésre érkezett új építészeti válasz a kulturális szellemi-örökség megőrzésével, bemutatásával kapcsolatban – erről szól a 3.3 fejezet. Több alfejezetben szóltunk az épített örökség ún. progresszív megjelenítésének lehetőségeiről, problémáiról. Ezen belül elemeztük a szerves anyagú épületek rekonstrukcióival kapcsolatos újabb keletű problémákat, a régészeti parkok tárgykörét, valamint a rommaradványok bemutatási lehetőségeit. A múzeumi örökségről szólva fejtjük ki véleményünk a múlttól, és már a jelenben megélhető múzeumi világ jövőjéről. A Mestermunka elemzése zárja a fejezetcsoportot, részletesen bemutatva az egyes termek, installációs egységek formaképzését. Az értekezés zárófejezete a virtuális megjelenítési lehetőségekkel, mint a jövő potenciális eszközeivel foglalkozik, nem mellőzve a kritikát sem. Az értekezés végén 8 tézisben foglaltuk össze a legfontosabb konzekvenciákat, úgymond a Mestermunka, a feldolgozott szakirodalom és a szakmai munkák tapasztalatait, valamint a teljes mű magyar és angol nyelvű kivonatát.

A dolgozat végén részletes irodalomjegyzék található, amelyben szereplő cikkek, monográfiák az értekezés összeállításakor felhasználásra kerültek. A bőséges anyag hosszú évek gyűjtésének és folyamatos feldolgozásának eredménye, sajátos lenyomata a tárgyalt témakörrel szóló legkülönbözőbb megnyilatkozásoknak. A bibliográfia utána szerző saját, illetve társszerzőként jegyzett megjelent publikációi, és nyomtatásban lévő publikáció, konferencia előadásai kerültek felsorolásra. Ezek különnyomatai, igazoló dokumentumai mellékletként kerülnek beadásra.

¹² A témához szorosan kötődve több konferencián előadást tartottam, illetve cikket publikáltam, ezek tanulságait, eredményeit felhasználtam a dolgozat elkészítésekor.

2. A vonatkozó magyar és idegen nyelvű irodalom értékelése: forráskritika

A disszertációhoz tartozó prezentációs anyagok jórészt megvalósult, vagy tervezett állapotot tükröző épületek, építészeti együttesek dokumentumai. A felhasznált irodalom tekintetében az egyes témák elemzése során lehetőség szerint a legfrissebb publikációkat idéztük; a hivatkozott példáknál a szükséges mértékben megadtuk a szakirodalmi forrásokat. Szerencsés módon az utóbbi időben egyre másra jelennek meg az örökségvédelemmel, világörökséggel, turizmussal, látogatómenedzsmenttel kapcsolatos cikkek, monográfiák, gyűjteményes kötetek. Bizonyos tanulmányok bár a hazai viszonyokra átdolgozottak¹³, de külföldi példa adaptálásával elemzik a problémát.

A külföldi szakirodalom tekintetében kimeríthetetlen forrásokat találunk, a legnehezebb ezek szelektálása a mondanivaló kifejtése érdekében. Az egyes nemzetek építészeti és a régészetben betöltött tradicionális metódusai jórészt determinálják a fellelhető szakirodalom jellegét és használhatóságát. Az angol örökségvédelem szervezete (English Heritage) sok évtizedes múltra visszatekintő gondos és alapos szemléletmódja egy jól működő adatbázis és rendben fenntartott örökségállomány megismertetését, publikálását célozza. A legkiválóbb ezzel foglalkozó elméleti-metodológiai szakmunkák forrásanyaga itt kereshető. Német nyelvterületről, illetve Németország területéről származó esettanulmányokat, szakírásokat vettünk alapul a műemlékvédelmi, helyreállítási, bemutatási projektek kifejtésénél, külön kiemelném Hartwig Schmidt publikációit. A területre jellemző volt egy a magyarországi gyakorlattól merőben eltérő, progresszív hozzáállást tükröző magatartás az örökségállomány tekintetében. A történelmi múltat visszaidéző – sokszor kritikusan szemlélhető – helyreállítások az utóbbi évtizedekben azonban átalakultak egy precíz, célratörő, a múzeumpedagógiai tudományát magas szinten művelő projekteké, amelyek sok esetben mintaértékűek. Ehhez párosul egy olyan többrétegű, kiterjedt nemzetközi hálózattal rendelkező intézményi háttér (Deutsches Archäologisches Institut), amely a legkorszerűbb módszerek alkalmazásával, folyamatos jelenléttel aknázza ki a területben rejlő lehetőségeket.

¹³ Ennek jó példája a közelmúltban megjelent: Puczkó L., Rátz T. (szerk.), *Turizmus történelmi városokban. Tervezés és menedzsment*. Turisztikai Oktató és Kutató Kkt., Budapest, 2003. A kötet az English Historic Towns Forum (EHTF) *Making the Connections* című kiadványának magyarországi viszonyokra átdolgozott változata.

A közel-keleti példák és az ott idézett szakirodalmi hivatkozások mindegyike fontos nézőpontokból világított rá eddig figyelmen kívül hagyott aspektusokra. A látszólag jó állapotú, ámde súlyos konzerválási problémákat felvető romegyüttesek tervezési tanulságai nehezen adaptálhatók hazai viszonyokra, de megismerésük a progresszív szemléletű gondolkodásban kétségtelenül segíthet. A felhozható esettanulmányok, példák száma persze az ezres nagyságrendet is elérheti, a mindenre kiterjedő elemzés nem lehetséges egy értekezés keretei közt. Szerző törekedett olyan példákkal illusztrálni, alátámasztani az elméleti megfontolásokat, amelyekről kielégítő egyéb információ állt rendelkezésre, illetve az ismeretanyag saját tapasztalatokon, látogatásokon alapult.

Az értekezésben felhasznált alátámasztó anyag – saját munkák tapasztalatai, esettanulmányok, konferenciaelőadások, cikkek, monográfiák, beszélgetések - sokszínű konglomerátum, amely remélhetőleg néhány új szempontból mindenesetre megvizsgálta a felkínált témakört, és új eredményeket is hozott az örökségvédelem fejlesztése területén.

3. A kutatás eredményei

3.1 Egy új tudományterület: az örökségtudomány elve – törvényi-jogszabályi háttér

A régészeti örökségként definiálható ismert és ismeretlen lelőhelyek száma a legóvatosabb becslések szerint is meghaladja a százezret. Az egyre korszerűbb vizsgálati módszerek alkalmazásával, az építési beruházások – különösen az útépitések – egyre nagyobb léptékű – illetve egyre nagyobb felületet érintő - előretörésével gyorsan emelkedik a megismert objektumok mennyisége. A régészeti örökség fogalmkörébe nem csak a különböző anyagból készített építmények, hanem valamennyi emberi tevékenység okozta beavatkozás is beletartozik. A legújabb interdiszciplináris kutatások és a régészet eredményei tudományos, gazdasági és társadalmi szempontból is jelentős tényekre világíthatnak rá, gondoljunk a napjainkban rendkívül fontos klímaváltozási problémák már több ezer évre visszamenőleg detektálható adataira.¹⁴ Az ingatlan örökség kutatása, feltárása, megőrzése és gondos mérlegelés utáni legmegfelelőbb bemutatása társadalmi érdek, többek között egy egyelőre kimeríthetetlen turisztikai potenciál.¹⁵

A műemlékek fenntartásáról szóló 1881. évi XXXIX. törvénycikk életbe lépése óta napjainkig csak a föld felszíne fölé magasodó, épített emlékek számítanak műemléknek. A régészeti lelőhelyek, az ingó régészeti leletek, illetve az egyéb kulturális javak védelme a műemlékekétől különböző utakon fejlődött, bár a lelőhelyek egy részét romemlék kategóriába sorolták. A régészeti örökség védelmével kapcsolatos első átfogó rendelkezést az 1929. évi XC. Tc. fogalmazta meg, amely az 1922-ben alakult Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsára bízta a múzeumok felügyeletét; az intézményi háttér a Magyar Nemzeti Múzeum 1822-es megalapításával már rendelkezésre állt. A

¹⁴ Áttekintést nyújt: Dincauze, Dina F., *Environmental Archaeology. Principles and Practice*. Cambridge, 2000.; Jerem, E., Rudner, E., Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai, pollen és faszénleletek alapján. *SSz* 56/1 (2002) 17-27. ; Kordos, L., Éghajlatváltozás és környezetfejlődés. *MTA X. Osztályának Közleményei* 14 (1981) 209-222.; *Climatic and ecological changes in Hungary during the last 15,000 years*. In: Pécsi, M., Kordos, L. (Szerk.), *Holocene Environment in Hungary*. Budapest, 1987, 11-24.

törvény a szervezetet az ásatások engedélyezése és ellenőrzése, a kincsleletek közgyűjteménybe való elhelyezése terén is központi hatáskörökkel ruházta fel.

A régészeti örökség jogi védelmében alapvető változást hozott az 1949. évi 13. tvr., az államosítás. A szabályozások átfogó továbbfejlesztését a múzeumokra és muzeális emlékek védelmére és a kulturális örökséggel kapcsolatos feladatkörökre vonatkozóan az 1963. évi 9 Tvr., annak végrehajtására kiadott 2/1965. (I. 8.) MM rendelet és a hozzájuk kapcsolódó ügyrendi és nyilvántartási szabályzat tartalmazta. A jogszabályok egységes keretet adtak a múzeumügynek és az egyelőre még ehhez kapcsolódó régészeti örökségnek.

A decentralizálás – szervezeti és finanszírozási értelemben is – érdekében a szakigazgatás és államigazgatás egymáshoz rendelésével létrehozták az önálló megyei múzeumi szervezeteket. Főbb szakmai kérdésekben továbbra is a művelődési miniszter döntött – például régészeti védetté nyilvánításban, a feltárások engedélyezésében, követelményrendszerének érvényesítésében, ellenőrzésében.

A rendszerváltás a társadalmi, politikai és gazdasági változások mellett a múzeumok működésének, a muzeális értékek és kulturális örökség védelmének új jogi szabályozását indukálta. Jelentősen megnőtt a régészeti lelőhelyek veszélyeztetettsége.¹⁶ A magántulajdon szerepének és jelentőségének növekedése és az önkormányzati rendszer kialakulása és újfajta szerepkörének körvonalazódása is a szabályozási keretek újragondolását kívánta.

Több objektummal kapcsolatosan átfedés van a jogszabályi rendelkezések esetében, gondoljunk az esetenként előforduló kettős, műemléki és régészeti védelemre. A muzeális intézményekről, nyilvános könyvtári ellátásról és közművelődésről szóló 1997. évi CXL. és a műemlékvédelemről szóló LIV. törvényben a régészeti lelőhelyek és az épített műemlékek közel azonos szempontú vizsgálata nem eredményezett kellően szigorú szabályozást. A CXL. törvény első fokú közigazgatási hatóságként az általa felállított Kulturális Örökség Igazgatóságát nevezte meg, a védetté nyilvánított régészeti lelőhelyekkel kapcsolatos szakhatósági jogkört -

¹⁵ A témafelvetéshez kapcsolódó előadások publikációja: Visy Zs. (szerk.), Régészeti műemlékek kutatása és gondozása a 3. évezred küszöbén, Pécs, 2003.

¹⁶ A nagy felületeket érintő, a környezetbe nagymértékben beavatkozó építkezések, illegális ásatások és leletgyűjtések, a magánosítás, illetve kárpótlás révén a magánkézbe került lelőhelyek veszélyeztetettsége új, megoldatlan problémaként jelentkezett.

akkor beláthatatlanul nagy teherként - a megyei múzeumokhoz rendelte. A műemléki törvény elsősorban az épített ingatlanokra, a CXL. törvény pedig a muzeális ingó javakra koncentrált – az ingatlan régészeti emlékek részletes szabályozása elhagyásával.

A régészet térnyerése – elsősorban az építési beruházások következtében – az 1997. évi törvények hatályba lépése után megszerzett tapasztalatokkal indokoltta tett egy részletesebb szabályozás megalkotását. A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. Törvény vezette be a régészeti emlék fogalmát és átláthatóbbá tette a régészettel kapcsolatos hatósági-szakhatósági munka menetét. A törvény definíciója szerint a régészeti emlék a régészeti örökség ingatlan eleme, míg a régészeti lelet a régészeti örökség jellegénél fogva ingó elemeit jelöli. Ez az ún. leletmentő ásatásokon lehet fontos szempont, amikor jelentősebb feltárás esetén a leletek kiemelése mellett a helyszíni megőrzésről, esetenként a bemutatásról is gondoskodni kell. A törvény a régészeti örökség védelme körében fontos alapelveket rögzít, amelyek kiindulásai lehetnek egy korszerű fejlesztésnek:

- A föld felszínén, a földben, a vizek medrében vagy máshol rejlő vagy onnan előkerülő régészeti lelet állami tulajdon.
- A régészeti leletek tulajdonjogáról az állam nevében a nemzeti kulturális örökség minisztere lemondhat a régészeti gyűjtőkörrel rendelkező, nem állami fenntartású múzeumok javára.
- A régészeti lelőhelyeket – a fenntartható használat elvének figyelembevételével – csak olyan mértékben lehet igénybe venni, hogy azok állománya számottevően ne csökkenjen, illetve eredeti összefüggéseik jelentősen ne károsodjanak.
- A régészeti örökség elemeit lehetőleg eredeti lelőhelyükön, eredeti állapotukban, eredeti összefüggéseikben kell megőrizni.
- A régészeti lelőhelyek védelmére irányuló intézkedéseknek elsősorban megelőző, szükség esetén mentő jellegűnek kell lenniük.

A valamennyi régészeti lelőhelyre kiterjesztett általános védelem a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal által vezetett hatósági nyilvántartással jön létre, mely egy állandóan bővülő, korszerű, digitális régészeti topográfia alapjainak megteremtését is szolgálja. Ezen adatbázis fejlesztése érdeke mind a beruházóknak, mind pedig az

örökségvédelemért felelős szakembereknek, így az örökségvédelem céljai egyeztethetők a fejlesztési célokkal. Ez egyértelműen elősegíti a korszerű fejlesztések, kulturális célú beruházások létrejöttét.

A régészeti emlékek védelme és a régészeti műemlékvédelem az egyelőre nem pontosan meghatározott fogalmak miatt sem határozható meg egyértelműen. A főként külföldi gyakorlatból levezethető régészeti műemlékvédelem (Archäologische Denkmalpflege) főként a feltárt és még fel nem tárt romemlékek védelmével azonosítható.

Egy feltárt régészeti emlék bemutatását, tanulmányozásának lehetőségét olyan muzeális intézményekkel lehet biztosítani, mint a régészeti bemutatóhely vagy a régészeti park, amelyek működéséről az 1997. évi CXL. törvény rendelkezik. Régészeti emlékek bemutatása történhet azonban más intézményi, például a kialakult gyakorlat szerint önkormányzati keretek közt is.

A 100.000 körüli feltételezett számú régészeti lelőhely csak egy része tekinthető régészeti emlékeknek, és ennek is csak kisebb hányada alkalmas a bemutatásra. A koncepcionális tervezés megkezdése előtt figyelembe kell venni a fenntartásra, bemutatóhelyként történő üzemeltetésre vonatkozó reális lehetőségeket. A régészeti bemutatóhelyek száma jelenleg mintegy ötven, ennek a 60% középkori, mintegy 40%-a római és egyetlen őskori: a vértesszőlősi előember telepének bemutatóhelye.¹⁷

Rendkívül fontos területet szabályoz a törvény, amikor rendezi a kulturális örökségi javak hozzáférhetővé tételének szabályait:

-Védett kulturális örökséghez tartozó javak tulajdonosai kötelesek a Hivatalnak – előzetes egyeztetés alapján – lehetővé tenni e javak egészének vagy meghatározott részének tanulmányozását, megtekintését, dokumentálását.

-Indokolt esetben műemlékek és a védett régészeti lelőhelyek nagyközönség által történő látogatásának időpontját és módját a Hivatal úgy köteles meghatározni, hogy az a tulajdonost (használót) az ingatlan rendeltetésszerű használatában vagy

¹⁷ L. Vértes, T. Viola Dobosi, An Open-air Museum at Vértesszőlős arranged by the Hungarian National Museum, Budapest; T. Dobosi Viola, Ősemberek az Által-ér völgyében, Tata, 1999; Vértes László, Kavicsösvény, Budapest, 1969; Vértes László, T. Dobosi Viola, A Magyar Nemzeti Múzeum bemutatóhelye Vértesszőlősön, Budapest, 1968, 1984; Rabazzi Stepancsics Gusztáv, Vértesszőlős. Látnivalók. TKM 437, Budapest, 1992.

méltánylást érdemlő életviszonyaiban ne zavarja, kárt nem okozzon.

-A régészeti emlékek bemutatására régészeti parkot, illetve régészeti bemutatóhelyet lehet létesíteni.

-A régészeti parkok és bemutatóhelyek működésére vonatkozóan a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény muzeális intézményekre vonatkozó rendelkezéseit kell alkalmazni.

-A Hivatal élet-, illetve vagyonbiztonság, továbbá a védett érték megóvása érdekében megtilthatja, korlátozhatja, vagy előzetes engedélyhez kötheti a látogatást, megtekintést.

-A védetté nyilvánított kulturális javakat hozzáférhetővé kell tenni a nyilvánosság és a kutatás számára. Ennek érdekében a Hivatal kötelezheti a tulajdonost, hogy a védetté nyilvánított javakat kiállítás, illetve tudományos kutatás céljára közgyűjtemények számára rendelkezésre bocsássa. A tulajdonos érdekeinek figyelembevételével a kulturális javak átadásának időpontjáról, időtartamáról és feltételeiről a közgyűjtemény a tulajdonossal megállapodást köt.

-A kulturális örökség hozzáférhetővé tételénél törekedni kell a fogyatékos személyek esélyegyenlőségének megvalósítására.

A régészeti emlékek védelmének törvényi háttere 2001. óta adott – gyors és mélyreható változások mégsem várhatók. Ennek okai nem mindig a pénzhiányra, hanem sok esetben a megfelelő előkészítés, tervezés és fenntartás problémáira, egy hatékony marketing hiányára vezethetők vissza. Magyarországon önálló minisztérium létesült a kulturális örökség kezelésére-fejlesztésére, a szerepvállalással azonban megnőtt és differenciálódott a felelősség és a feladatok jellege is. Megfelelő, nemzetközileg is helytálló színvonalon, kellő költséghatékonysággal csak a legkorszerűbb elvek szerint tervezhetők a feladatok – ennek felelőssége a szakintézmények kezében van. Ma már nem elegendő egy-egy szaktudomány vizsgálati eredményeire építeni, egyetlen nézőpontból vizsgálni. Az interdiszciplináris kutatási eredménynek is csupán alapját képezik annak az elemzési folyamatnak, amely során jórészt társadalomtudományi szempontú értelmezéssel lokalizálható a kulturális örökség szerepe és betölteni

szándékozott feladata. Az új nézőpontok közül a legfontosabbak a kiválasztási szempontok, a kiválasztott örökséggel szemben támasztott igény, a védelem célja, mértéke és eszközei.

Körvonalazódik az örökségtudomány¹⁸ (Heritage Management) szakterület, amely a szaktudományok¹⁹ elvárásai és társadalmi megfelelés közötti egyensúlyt, vagy éppen a cél elérése érdekében „szándékos” feszültséget hivatott megvalósítani. Vigyázni kell azonban a teljes szakterület áttekintésében egy dinamikus egyensúly fenntartására. Az örökségi kategóriába történő besorolás egyre nagyobb felelősséggel jár, átbillenhet egy nehezen kontrollálható folyamatba. Ehhez hasonló folyamat figyelhető meg világörökségi terület ajánlásakor is, egyre kisebb, egyre kevésbé unikális objektumok nyerhetnek felvételt – néhány évtized múltán „minden” felkerül a listára. Komoly fenntartási-kezelési problémák léphetnek fel egy a mindent történelmi-kulturális örökségnek tekintő szemléletben, amely nyilván hátrányosan érintheti a teljes organizmust. Sajátos ellentmondások figyelhetők meg a társadalmi és a szakemberek által megfogalmazott célok között: a társadalom érti és elfogadja a védelemmel-megőrzéssel járó költségeket, ezeket minimalizálni szeretné és nagyobb részben az exponálásra, a megjelenítés színvonalának emelésére fordítaná – sokszor az elvek csorbítása árán is; a szakma a védelmet és megőrzést részesíti előnyben, a „túlzott” prezentáció és sokszor nem megalapozottnak titulált költséges bemutatással szemben. A szakemberek általában ellenzik a merészebb, teljesebb rekonstrukcióra való törekvést, az interpretált kontextusok megjelenítését.

A régészet tekintetében a 2001. évi törvény és rendeletei, valamint a Málta Egyezmény sokat segíthetnek az ellenmondások feloldásában. A régészet fogalma is folyamatos, dinamikus változásban van, a hagyományos értelemben vett ásatás csupán egy az egyelőre célravezető módszerek között a kutatómunka során. A feltárást ma már kiegészítik a megelőző, diagnosztizáló – ún. roncsolásmentes – technikák, mint pl. a geofizikai felmérések, földradaros vizsgálatok, légifotók, műholdképek elemzései. Megjelent az integrált védelem fogalma a műemlékvédelemben, amely kiemelten kezeli

¹⁸ A témáról legutóbb lásd: Nagy Mihály, A magyarországi régészeti műemlékvédelem helyzete nemzetközi összehasonlításban, In: Visy Zs. (szerk.), Régészeti műemlékek kutatása és gondozása a 3. évezred küszöbén, Pécs, 2003, 21-33.

¹⁹ A tárgyi örökség jövőjét biztosítani képes szaktudományok közül a legfontosabbak: műtárgyvédelem, műemlékvédelem, természet- és mérnöki tudományok.

a kutatás befejezése után az adott objektum sorsát. A progresszív szemléletmód megjelenésével új kérdések, új elvárások jelennek meg, melyeket az Egyezmény az aláíró országoktól elvár: egységesítve fel kell állítani a régészeti nyilvántartásokat és adatbankokat, amelyek fejlesztési tervek alapjául szolgálnak; az adatszolgáltatásra képes szervezeti egységeket kell létrehozni, amely egy ásatás megkezdése előtt informálni tud; a régészeti adatokat be kell vonni a város- és térségfejlesztési koncepciókba; megfelelő szinten és fórumokon propagálni kell örökségünk értékeit, összhangban az európai kulturális azonosságtudattal.

Az örökségvédelmi törvényben több új fogalom is megjelenik.²⁰ A régészeti érdekű terület, régészeti védőövezet, fenntartható használat fogalmak mellett olyan régi, most először definiált fogalmak is megjelennek, mint a próbafeltárás vagy a terepbejárás. Az új törvény először rendelkezik a lelőhelyek általános védelméről, valamint miniszteri rendelettel kiegészülve megfogalmazódott a kiemelt és fokozott besorolás is²¹. Szerencsés módon a megelőző feltárásokra biztosítandó költségkeret magába foglalja az elsődleges anyagfeldolgozást, amit az utóbbi évek nagyfelületű ásatásain felgyűlt nagymennyiségű leletanyag tapasztalata is indokol. A pontos és precíz tervezés

²⁰ Ásatás: minden földmunkával egybekötött feltárás, amely a régészeti örökség elemeit tárja fel. Ásatásnak minősül a víz alatt és a barlangokban végzett régészeti feltárás is. Kulturális örökség: régészeti érdekű területek, régészeti emlékek, régészeti lelőhelyek, ezek védőövezetei, a műemlékek, műemléki értékek és területek, valamint a kulturális javak. Műszeres lelőhely- és leletfelderítés: a légifelvételezés, a föld és víz alatti objektumok geofizikai úton történő felmérése, a fémkereső műszerrel (detektorral) végzett lelettérképezés vagy –gyűjtés, geodéziai felmérés, és minden egyéb műszerrel folytatott olyan tevékenység, amely régészeti lelőhelyek vagy leletek felderítésére irányul. Próbafeltárás: a régészeti lelőhelyek állapotfelmérését, jellegük, térbeli kiterjedésük és rétegsoraik megállapítását célzó ásatás. Régészeti emlék: a régészeti örökség ingatlan eleme. Régészeti érdekű terület: valamennyi terület, természetes vagy mesterséges üreg és a vízmedrek azon része, amelyen, illetve amelyben régészeti lelőhely előkerülése várható vagy feltételezhető. Régészeti feltárás: minden olyan tudományos módszerekkel végzett tevékenység (a terepbejárás, az ásatás, a hitelesítő és próbafeltárás, a megelőző feltárás, a mentőfeltárás és a műszeres lelet- és lelőhely-felderítés), melynek célja a régészeti örökség elemeinek felkutatása. Régészeti lelet: a régészeti örökség értékeit, felfedezett, feltárt – jellegénél fogva – ingó eleme, függetlenül attól, hogy eredeti helyéről, összefüggéseiből, állapotából elmozdult, elmozdították-e, vagy sem. Nem minősülnek régészeti leletnek azon kulturális javak, melyek 1711 előtt keletkeztek, és bizonyítottan műgyűjteményben maradtak fenn. Régészeti lelőhely: az a földrajzilag egyértelműen meghatározható terület, melyen a régészeti örökség elemei elsődleges összefüggéseikben találhatóak, és amelyet a Hivatal nyilvántartásba vett. Régészeti örökség: az emberi létnek 1711 előtt a föld felszínén, a föld vagy a vizek felszíne alatt és a természetes vagy mesterséges üregekben keletkezett érzékelhető nyoma, mely segít rekonstruálni az emberiség történetét és kapcsolatait környezetével. Régészeti védőövezet: a védett lelőhely környezete, amely biztosítja annak fenntarthatóságát, megközelíthetőségét, tájképi védelmét. Terepbejárás: minden olyan felszínen végzett kutatás, adatgyűjtés és kiértékelő dokumentálás, amely új régészeti lelőhelyek felfedezésére vagy a már ismert lelőhely állapotának ellenőrzésére, illetve korábban ismert lelőhely azonosítására irányul, függetlenül attól, hogy együtt jár-e a leletek összegyűjtésével, vagy sem.

²¹ A fokozott és kiemelt védelem a nemzetközi gyakorlat szerint a teljes állomány mintegy 4%-ára terjedhet ki, jelenleg ez kb. 700 lelőhelyet érint. Kiemelten védett az a lelőhely, mely kivételes tudományos jelentőséggel, és nemzetközi vagy országos szempontból kiemelkedő fontossággal bír. Fokozottan védett az a régészeti lelőhely, melynek tudományos jelentősége megállapítható, és egy nagyobb tájegységre nézve kiemelkedő fontossággal bír.

rendkívül fontos, mivel a régészetben korábban soha nem tapasztalt aktivitásból származó lehetőség és információnyerés csökkent értékű lehet. A sok esetben több hektárnyi felületek új szemléletmódú ásatásokat és megfigyeléseket tesznek lehetővé, amelyek szintén korszerű interpretációi a társadalmi elvárásoknak és egy korszerű tudományterület exponációjának felelnek meg.

A törvénynek szintén új eleme, hogy bizonyos esetekben örökségvédelmi hatástanulmány készítését írhatja elő a Hivatal, amely – a Máltai Egyezményvel összhangban – a megfelelő kiválasztás elvét alkalmazva a fenntartható használat esélyét vetíti elő. Mindezek az intézkedések abban iránymutatók, hogy a fejlődés és mennyiségi változások ellenére is az örökség megőrizhető és átörökíthető maradjon. A megőrzés mellett a bemutatás szolgálja a társadalmi érdekeket, így meg kell határozni azt a reprezentatív szegmenst, ami publikáció, kiállítás, helyszíni bemutatás vagy éppen régészeti park formájában hozzáférhető, megélhető a nagyközönség számára. A publikáción kívül minden fajta helyszíni, illetve tárgyakhoz kapcsolódó eljárás sikere, hosszú távú sorsa a fenntartáson és a kezelésem múlik.

3.2 A természeti és régészeti örökség komplex szemléletű védelme²²

A természeti és régészeti örökség védelme és kapcsolatuk megértése napjaink talán egyik legaktuálisabb problémája. A régész szakmát és az interdiszciplináris kutatásokkal foglalkozó szakembereket a foglalkoztatja, ez igazolja azt a gyökeres szemléleti változást, amely a közelmúltban lejátszódott az érintett szakterületeken.

A termelőgazdálkodás kialakulása, vagyis az újkőkori kultúrák megjelenése óta az ember és a természet viszonya fokozatosan és lassan bár, de alapvetően átalakult. Az emberi közösség maga is alakító tényezőjévé vált a természeti környezet változásának, fejlődésének.²³ Ugyanakkor a természeti környezet erőteljes hatása, döntő befolyása az emberi közösségek életére megmaradt, az azóta eltelt évezredek alatt e szoros kölcsönhatásuk nyomán a természeti környezet jórészt kultúrtájává²⁴ vált. A táj több, mint egyszerű természeti jelenség, a táj egy érzéklet (percepció), amely az érzékelőtől függően kisebb-nagyobb mértékben szubjektív töltésű is lehet.

A kultúrtáj ugyanakkor egy történeti archívum is, amely jelenlegi állapotában magán viseli az említett kölcsönhatásról felhalmozott és egymásra-egymásba rakódott információkat. Ezek kinyerése azonban rendkívül összetett feladat, mivel a legkülönbözőbb tudományterületek közös tudásbázisával, archívumával állunk szemben. Régészek, földrajzosok, tájépítészek, természetvédők, ökológusok speciális szempontjaik alapján gyakorlatilag elkülönülten tanulmányozták eddig ezt a sajátos adatbázist. A régészek a természetet csupán, mint az emberi települést körülvevő környezetet vizsgálták (környezetrégészet), s ennek múltja is csupán néhány évtizedre tekint vissza, a természettudósok pedig a természeti folyamatokra koncentrálták figyelmüket. E kutatók közös törekvése egy ideje a természeti és régészeti örökség védelme, megőrzése. Kiepültek és jobbára működnek a védelmi struktúrák azok szakmai és törvényi háttérével együtt. Ebben a védelemben sokáig – talán még napjainkban is – a főhangsúly a változatlan állapotban történő megőrzésre helyeződött.

22 Áttekintést lásd: Jerem E., Mester Zs., Vasáros Zs., Természeti és régészeti örökség. In: Magyar Múzeumok, 2005. in print

23 T. Bíró, K., A termelő gazdálkodás kezdetei Magyarországon. In: (Szerk. Visy, Zs., Nagy, M., B. Kiss, Zs.) Magyar régészet az ezredfordulón. Budapest, 2003, 99.

Ez azonban helytelen megközelítés, mivel változatlan állapot nincs, nem is lehet, hiszen közvetlenül és közvetve az emberi tevékenység és az időjárás viszonyosságok folyamatosan alakítják környezetünket, lelőhelyeinket. A sors furcsa fíntorának nevezhetjük - csak egyetlen példát említve - hogy a Bükk Nemzeti Park egyik fokozottan védett területe és értéke a Nagy-fennsíkon található Nagy-mező éppen emberi produktum, a XVIII. században megindult iparosodáshoz kapcsolódó erdőirtás eredménye.²⁵

A kulturtáj lényegéhez tartozik tehát az idő dimenziója, s éppen ebben a dimenzióban jut fontos szerep a történeti diszciplínáknak, köztük a régészetnek. A kulturtáj és fejlődésének megértését a jelennél kell kezdeni. Alkotóelemeinek számbavétele, leltározása jelenti az első lépést, amely ugyanolyan interdiszciplináris módszerek alkalmazásával valósítható meg, mint amilyeneket a modern régészet is használ leletfelderítésre. Ide tartozik a prospekció, légifényképezés, térinformatikai rendszerek (GIS), térképek és szakirodalmi, valamint statisztikai adatok kiértékelése. Voltaképpen a régészeti lelőhelyek, objektumok maguk is az alkotóelemek közé tartoznak. Mióta felismerték, hogy a táj is a kulturális örökség része, a nemzetközi konferenciákon rohamosan nőni kezdett a problematikára fókuszáló vitafórumok, landscape-szekciók száma.²⁶ A téma fontosságát jelzi, hogy európai szintű összefogást kezdeményeztek a legaktuálisabb tennivalók összehangolására.

Az Európa Tanács égisze alatt a műemléki és régészeti örökségre vonatkozó Máltai Konvencióhoz hasonlóan létrejött az Európai Kulturtáj Konvenció (European Landscape Convention), amelyet 2000-ben Firenzében öntöttek végleges formába és 2004. március 1-jén hatályba is lépett. Ez az egyezmény irányelveket fogalmaz meg a kulturtáj értelmezéséhez és az ahhoz való jövőbeli viszonyuláshoz. Nem a törvényi szabályozást tekinti igazán előremutatónak, hanem a nyilvánosság bevonását, az emberekkel különböző szinteken való tudatosítást, a politikai, szakmai tervezési,

²⁴ Darwill, T., Gerrard, Ch., Startin, B., Identifying and protecting historic landscapes. *Antiquity* 67, 1993, 563–574.; Fairclough, G., Rippon, S. (Szerk.), *Europe's Cultural Landscape: archaeologists and the management of change*. EAC Occasional Paper 2, Brussels: Europae Archaeologiae Consilium. 2002.

²⁵ Baráz Cs. (szerk.), *A Bükk Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek*. Eger: Bükk Nemzeti Park Igazgatósága. 2002.

²⁶ A European Association of Archaeologists (EAA) 2004. évi lyoni konferenciáján hat különböző szekcióban foglalkoztak ilyen témával.

nevelési gyakorlatba történő beépítést. S mindezekben rendkívül nagy szerepet és felelősséget tulajdonít a médiának. A mai napig 14 ország léptette hatályba és további 16 írta alá a csatlakozást. Hazánk sajnos még nem, mert a két érintett tárca nem tudja eldönteni az illetékességet.

A kulturtáj védelmének gyakorlati megvalósítása még a kezdeteknél tart. Valójában helyesebb lenne nem is annyira védelemről beszélni, mint inkább a táj rugalmasabb és komplexebb menedzseléséről. A természeti és régészeti örökség összekapcsolásának további lendületet adott a nagyközönség érdeklődésének a fokozódása. Az örökség megismerésének igénye, a régészeti turizmus kibontakozása előtérbe tolta az örökségi helyszínek bemutatásának kérdését. Ezek jelentős része természetvédelmi területeken, nemzeti parkokban vagy azok tőszomszédságában található. Ez különleges lehetőséget nyújt arra, hogy a természeti és a régészeti örökség bemutatása összefonódjon, s adott esetben egyetlen komplex turisztikai attrakciót alkothasson.

Több olyan régészeti park projekt van jelenleg tervezés alatt, illetve részben megvalósítva Magyarországon, amely kezdettől fogva felvállalta ezt a kettős szerepet. A hazai őskőkor három legjelentősebb barlangi lelőhelye, a Szeleta, az Istállóskői-barlang és a Suba-lyuk a Bükki Nemzeti Park területén nyílik. A Szeleta Múzeum és Régészeti Park projekt koncepciója²⁷ éppen arra épül fel, hogy a három helyszínt egy „paleolit örökségút” keretében mutassa be, s a körút alatt a természeti értékek megismertetésére is sor kerüljön. A túra kiindulópontja a Szeleta közelében tervezett múzeum, melynek kiállítása a régió őskőkorát a természeti környezet és éghajlat változásának keretei között mutatja be az ember és természet egymásra hatásának összefüggésében. Hasonlóan kiemelt jelentőségű régió a késő bronzkor és a vaskor vonatkozásában Sopron környéke, szomszédságában a Fertő-Hanság Nemzeti Parkkal, amely a világörökségnek is része. A Soproni Látogatóközpont és Kilátó projekt²⁸ a Fertő-medence és a Soproni-hegység európai hírvételeinek bemutatását célozza

²⁷ Jerem, E., Mester, Zs., Ringer, Á., Vasáros, Zs., Szeleta Museum and Archaeological Park. *Praehistoria* 3, 2002, 327–333.; Jerem, E., Mester, Zs., Ringer, Á., Vasáros, Zs., Back to the Szeletians: A museum project for a virtual and real prehistoric tour in NE Hungary. In: Magistrat der Stadt Wien – Referat Kulturelles Erbe – Stadtarchäologie Wien (ed.), [Enter the Past] The E-way into the Four Dimensions of Cultural Heritage. CAA 2003. BAR International Series 1227, 2004, CD-ROM.

²⁸ Jerem, E., Vasáros, Zs., Visitor Centre Sopron – A Project for the Presentation of the Cultural, Natural and Intellectual Heritage of a Region in NW Hungary. In: *Workshop 9 – Archäologie und Computer. Abstracts der Sessions Tourismus – Weltkulturerbe*. Wien, 2004. in print

meg. A Bécsi-domb és a római kori amphiteatrum közelében lévő helyszín különlegessége, hogy onnan a lelőhelyek fizikailag is láthatóak. A kiállítás időutazásra viszi a látogatót, amely alatt az utolsó 10 ezer év egykori tájait állandóan szembesítheti a jelenlegivel. Mindkét projektben a felépítendő létesítmény nem hagyományos múzeum, kísérleti park, hanem egyúttal látogatóközpont is, s ezáltal komplex turisztikai-ismeretterjesztő szolgáltatást is nyújt: bemutat, magyaráz, ajánl és elindít.

Megállapítható, hogy az örökségvédelem és örökségmenedzsment komplex szemlélete eredményezheti a legsikeresebb és leginkább közönségorientált projektfejlesztéseket. Megfelelő tudományos alappal érvényesülhetnek a védelem, a megőrzés és a látványt a hitelességgel sikeresen ötvöző szempontok együttesen.

3.3 A kulturális szellemi-örökség megőrzése, bemutatása

Rendkívül izgalmas és érdekes problémákat vet fel a történeti értékkel rendelkező, azonban materiális valóságukban nem, vagy csak rendkívül töredékesen fennmaradt helyszínek, objektumok bemutatása. Az ilyen, műtárgyakhoz, leletegyüttesekhez közvetlenül nem kapcsolódó, nem kapcsolható létesítmények sajátos „védőépületek”, amelyek a szellemi-történeti örökség egy szegmensének bemutatását célozzák. Egy letűnt kor megidézhető anyagi és szellemi kultúrájának közvetítő közege, amely esetenként az eredetiség béklyóitól szabadulva szerencsésebb, közérthetőbb és nagyvonalúbb módon közvetíti az információt a látogató felé.

Esettanulmány 1: Neandervölgy²⁹ (építész: Prof. Günther Zamp Kelp, Julius Kraus, Andreas Brandlhuber; tájépítész: Jan Wehberg, Cornelia Müller, Lützow 7, XL-XLII. tábla)

A Neandervölgy már a 17. századtól kedvelt kirándulóhely volt. A 19. században megindult mészkőbányászat ugyan helyrehozhatatlan károkat okozott a természeti szépségben. 1856 nyarán kőbányászok fosszilis embercsontokat találtak a Neandervölgyben, így a fejlődéstörténet kiemelt helyszínévé vált. A világhírűvé vált leletek történelmi lelőhelyén ma a Neanderthal Museum áll, ahol a kiállított eredeti tárgyak száma csekély, így kiállítási koncepció a hagyományostól meglehetősen eltérő installációs és multimédia eszközöket vonultatott fel.³⁰ A Neanderthal Museum Alapítvány múzeuma 1996-os megnyitása óta évente mintegy 170.000 látogatót „sokkol” a látványos, ám mégis kissé bizarr kiállításával. Attrakciók láthatók a környéken is: kőkori eszközkészítő műhely mutatja az egykori technológiát; 11 kortárs művész által megformált tanösvény idézi meg az embert és természetet. A mintegy 150 éve a Feldhof-i barlangban megtalált 16 csont megalkotta a „Homo sapiens

²⁹ Gerd-Christian Weniger, Emlékpark az evolúciónak. A Neandervölgyi Múzeum és lelőhely, MÉ 2003/4, 46-48.

³⁰ Pomper A., Redies R., Wais A. (Szerk.), Archäologie erleben. Ausflüge zu Eiszeitjägern, Römerlagern und Slawenburgen. Im Tal des Urmenschen, pp.118-121. Theiss, Stuttgart, 2004.; Auffermann B., G.-C. Weniger (szerk.), Zeitreise. Ein Gang durch die Menschheitsgeschichte. Köln, 1997.; Weniger, G., Auffermann, B. (Szerk.), Zeitreise. Ein Gang durch die Menschenheitsgeschichte. Texte und Bilder aus dem Neanderthal

neanderthalensis”-t és azóta nem vesztett forradalmi jelentőségéből. Nem sokkal a felfedezés után Darwin lélegzetelállító elméletét is megalapozta: az ember nem isteni teremtmény, hanem egy hosszú fejlődéstörténet eredménye. Persze már a korabeli sajtó sem kímélte a leleteket becsmélő és jelentőségüket lekicsinylő kritikájától, ám részint ez járult hozzá a hírnév kialakulásához. Érdekes módon az őstörténetben a neandervölgyi lett a leginkább toposszá vált ősemberfaj, jóllehet az egyes fellelt és értelmezett maradványok „értékét” viszonylagosan nehéz megbecsülni. A múzeum tárlata és szakmai koncepciója részint ebből következően nem a Neandervölgyi-mítosz továbbgörgetését, hanem az emberiség fejlődéstörténetének sajátos szempontú bemutatását tűzte ki célul. Az emberiség fejlődési útja városi életterek kialakulásáig hosszú volt és viszontagságos, ahol a biológiai és kulturális változások egybeforrt vezérfonalat képviselnek; a spirális belső kialakítás az evolúciót mintázza.

Esettanulmány 2: Kalkriese³¹ (építész: Gigon/Guyer, Zürich-Svájc; tájépítész: Zulauf/Schweingruber/Seippel, Baden-Svájc, XII-XV. tábla)

Évszázadokon keresztül hasztalan keresték a Varus-csata helyszínét, amelyre a 16. század óta mintegy 700 javaslat volt. 1989-ben egy angol tiszt és hobbirégész 3 parittyaoílmot talált Kalkriese közelében, majd következtek az ásatások. Az eredmény ma már nem kétséges: az egykori, a rómaiak szempontjából tragikus kimenetelű csata helyszínét megtalálták. 2000 nyarán megnyílt a területet bemutató park, két évvel később a múzeum. A táj ma nyugodt és békés. Alig hihető, hogy Kr.u. 9-ben a cherusk Arminius vezette germánok ezen helyen teljesítették be Publius Quinctilius Varus légióinak végzetét. A régészeti park-emplékpark két részre osztott: a germán-erdő délen és a római-út északon. A sűrű erdővel borított és csak keskeny ösvényekkel tagolt terület szimbolizálja a germánokat és partizánakciókon alapuló támadástechnikájukat. Ezzel szemben acéllemezekkel kirakott út és tiszta mező a rómaiak állása és a tulajdonképpeni csata helyszíne. A korabeli táj modellszerű ábrázolásába az egykori

Museum. Neanderthal Museum, 1997.; Kelp, Z., Krauss, J., Brandlhuber, A., Neanderthal Museum für die Entwicklungsgeschichte des Menschen. (Ausstellung September 1996, Aedes West); www.neanderthal.de

³¹ Anita Pomper, Rainer Redies, André Wais (Szerk.), Archäologie erleben. Ausflüge zu Eiszeitjägern, Römerlagern und Slawenburgen. Spuren einer Entscheidungsschlacht, Theiss, Stuttgart, 2004, 96-99.; El Croquis 102, 2000; www.kalkriese-varusschlacht.de

sáncok rekonstrukciója illeszkedik, amelyből kissé elvonatkoztatva a modern formálástól való képet kaphatunk az egykori eseményről. Az időközben előkerült és a folyamatos ásatásoknak köszönhetően egyre gyarapodó leletanyag az új múzeumban került bemutatásra. Az épület impozáns méreteivel, feltűnő, provokatív formavilágával és anyaghasználatával a park szimbólumává vált. A homlokzat és a park objektumainak jó része az időjárásálló „corten steel” acéllemezekkel készült, amely, mint minőség a feltárt leletanyag jelentőségét és direkt utalással bár, de konkrét fizikai valóságát hivatott jelezni. Az anyag szépsége és az alkalmazás nagyvonalúsága azonban nem mindenkit nyűgöz le, sokan a rozsdás vaslemez visszataszító érzését nehezen küzdik le. Kétségtelen tény, hogy az építészek egy része által preferált építészet igen messze van a laikusok, úgymond felhasználók-megrendelők világától. Ezen különbség csökkentése, az eltérő vélemények egymás felé közelítése nehéz feladat – bizonyos körülmények között azonban mégis sikerül.

Esettanulmány 3: Szeleta múzeum és régészeti park³²

2002-ben döntött a Szeleta Kulturáért Közalapítvány egy a Bükk hegységben található őskőkori lelőhelyek bemutatását célzó látogatóközpont létrehozásáról.³³ Kiemelten fontos helyszín volt a leleteiről méltán világhírű Szeleta-barlang. A barlangban feltárt régészeti rétegek az utolsó 140.000 évet reprezentálják mind az ember jelenlétének bizonyítéka, mind pedig a környezetváltozások szempontjából.³⁴ A múzeum-látogatóközpont építésére kiválasztott területen szerencsés módon a határozott építészeti koncepció, a terepadottságok és a tervezett kiállítási egységek szakmai szempontjai szervesen kapcsolódtak egymáshoz. A lejtős terephez igazodó építészeti struktúra horizontális egységei egyúttal 3 fő tematikai egységet is alkotnak. A belső terek és a kronológiai aspektusok szerinti lineáris elrendezés követi a 20.

³² Jerem, E., Mester, Zs., Ringer, Á., Vasáros, Zs., Szeleta Museum and Archaeological Park. *Praehistoria* 3, 2002, 327–333.; Jerem, E., Mester, Zs., Ringer, Á., Vasáros, Zs., Back to the Szeletians: A museum project for a virtual and real prehistoric tour in NE Hungary. In: Magistrat der Stadt Wien – Referat Kulturelles Erbe – Stadtarchäologie Wien (ed.), [Enter the Past] The E-way into the Four Dimensions of Cultural Heritage. CAA 2003. BAR International Series 1227, 2004, CD-ROM.

³³ Az előzetes, koncepcionális tervek szakmai irányítását a Miskolci Egyetem Ős- és Ókortörténeti Tanszéke vállalta fel.

században kiérlelt, korszerű múzeumi elveket. A lejtőirányába szétnyitott spirál megtartja a lineáris szerkesztést azonban térben és a megjelenítés időbeliségében kedvezően tagolja a kiállítótereket. Egy nagy, kissé „lomha” időspirál, amely fő üzenete az emberfejlődés új eredményeken alapuló bemutatása, kiemelt szempontként a klíma- és környezetváltozások hatásai. A kiállítás a természetben, tulajdonképpen a mában ér véget, ahol az utolsó jégkorszak utáni mezolitik kultúrák elképzelt élőhelyeit, házaikat mutatjuk be régészeti park formájában. Rövid sétával eljuthat a látogató a Szeleta barlangba, ahol valós képet szerezhet az egykori élőhelyről.

Még a legkorszerűbb eszközök és eredmények segítségével is rendkívül nehéz egy az emberiség múltjába visszatekintő, élménydús bemutatást létrehozni. A fennmaradt kisszámú leletanyag általában óvatos következtetések, visszafogott elemzések tárgyát képezi. A legkorszerűbb interdiszciplináris vizsgálatok azonban lehetőséget adnak a korábbi elvek felülvizsgálatára, a vélt-rekonstruált környezet megjelenítésére.³⁵ Egy átlagos látogató általános műveltségi szintje ritkán alkalmas a többszázézer évre visszatekintő időtávlatok megértésére, egyáltalán az érzékelésére. A tervezett kiállítás 3 fő egysége is a szakmai mondanivaló érthető megértését szolgálja: a kiállítást megelőző vetítés során film hívja fel a figyelmet a korszak főbb ismérveire, időrendben elhelyezve azt; az első egység az alsó-paleolitikumba visz, ahonnan a legkorábbi leletek származnak; a következő szintek a középső- majd a felső-paleolitikum, amelyben így térben is elkülönülve jelenítik meg az egyébként töretlen, de jellegzetes ismérvekkel bíró korszakokat. A különböző és a mai környezettől sokszor merőben eltérő világok bemutatásához a legkorszerűbb audiovizuális és multimédia eszközöket kell igénybe venni. A látogatóközpont betölti alapvető feladatait: tudományosan kutatja és megőrzi, valamint bemutat és ajánlja a terület kulturális és természeti örökségét.

³⁴ Á. Ringer, Upper Pleistocene chronostratigraphy of North-eastern Hungary. In: Mester Zs., Ringer Á. (szerk.): A la recherche de l'Homme de Miklós Gábori et de Veronika Gábori-Csánk. 95-102. E.R.A.U.L 95, Liège.

³⁵ Az utóbbi mintegy két évtizedben kiemelt szerephez jutottak a régészetre specializálódott természettudományos-archaeometriai vizsgálatok: a geomorfológia a talajfelszín változásaira koncentrálnak; a paleohidrológia az egykori vízrajzot kutatja; a régészeti talajtan a mesterséges talajbolygatások, természetes eredetű változások kutatásában segít; a paleobotanika és karpológia az adott régészeti rétegből kinyerhető pollen és egyéb adatok alapján az egykori növénytakaró rekonstrukciójában nélkülözhetetlen; a paleozoológia az fosszilis állatmaradványok meghatározásában nélkülözhetetlen; a paleoklimatológia speciális mintavételi módszerei segítségével a klímaváltozások főbb okait és következményeit kutatja.

Esettanulmány 4: Altamira³⁶

Érdekes példája a kulturális örökség kezelésének, megmentésének és bemutatásának a világhírű Altamira-barlangfestmények közelében felépített látogató- és kutatóközpont koncepciója. A megnövekedett látogatószám már a 70-es évekre azt eredményezte, hogy be kellett zárni a nyilvánosság előtt az eredeti lelőhelyet, és csak korlátozott számban, naponta 30 főnek lehetett megtekinteni az időközben megromlott állapotú 15.000 évvel ezelőtt készült festményeket. Bármely műemléki, múzeumi bemutatásnál alapvető fontosságú a hitelesség kérdése, azaz a látogatók – és nyilván a szakmai közönség is – ez eredetire kíváncsi. Részint a történeti és régiség értéke miatt, részint pedig a replikák iránti érthető tartózkodás következtében. Több műemléki bemutatás esetén is az anastylosis-tól, illetve a rész- vagy teljes rekonstrukcióktól ódzkodó szakma vetette fel a replikák-rekonstrukciók az eredetitől eltérő helyszínen történő pozícionálását. Altamira esetében a „barlangi replika” megtekintése – amely önmagában nehezen tarthatná fenn magát – kiegészül kiállítóterekkel, egy látogatóközpont alapvető funkcióival (múzeumshop, vendéglátás, stb.) és kutatóközponttal. Tulajdonképpen a megvalósított beruházás elérte a kívánt és feltételezhető célokat:

- az eredetit rezerválta, a lehetőségekhez mérten konzerválta a jövőnek
- replikát készült az objektumról, amely így hozzáférhető, megtekinthető
- kiegészült a helyszín egy korszerű látogatóközponttal és kiállítóterekkel, amelyek így együttesen komplex turisztikai attrakciót alkotnak
- A létesítményhez szervesen kapcsolódó kutatóközponttal a tudomány gazdagodott, amely feladata a megőrzésen és dokumentáláson kívül a látogatók „kiszolgálása”.

A régészeti-történeti örökség megőrzését és bemutatását célzó projektek közül

³⁶ Nussbaum, A., Das Original im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit. Juan Navarro Baldeweg: Altamira Museum und Forschungszentrum in Santillana del Mar, Spanien. Architektur Aktuell 2001/4, 144-153.; Ayala, G. (Szerk.), Altamira Museum and Research Center. Santillana del Mar, Cantabria 1994-2000. In: 9th Venice Architecture Biennial. Spanish Pavilion. Long-Distance Runners. 2004, 250-253.

jónéhány alapkonceptiója született a csupán az adott esemény, folyamat megjelenítése céljából. A törekvések összefüggnek a turizmus egyre növekvő konjunktúrája következtében az újabb desztinációk létesítésével. Az interdiszciplináris kutatások eredményei is több, az örökségvédelemmel kapcsolatos projektet indukáltak. A kulturális célzatú turisztikai attrakció-lehetőségek száma véges, a meglévők bővítése fejlesztése is általában korlátozott – sok esetben a nagy mértékű és nem mindig rentábilis anyagi ráfordítások miatt.³⁷ Egy jó koncepcióra épülő tematika szabad tervezési elveket feltételezve korszerű megjelenítéssel képes információt közvetíteni, látványvilágában hatást elérni és az örökségtudomány elvei szerint megőrizni.

³⁷ Vasáros Zs., *Architektúra/archeológia. A Magyar Építőművészet melléklete* 2003/4, 5-9.

3.4 Az épített örökség megőrzésének, progresszív megjelenítésének lehetőségei-problémái

3.4.1 A kísérleti régészet aspektusai. Ős- és ókori szerves anyagú építmények rekonstrukciója – konstrukciója.

Az őskori épületek, építmények rekonstrukciójához általában több kérdést vet fel az ásatásokból kinyerhető információk tartalma, mennyisége, minősége. Egészen kifinomult természettudományos módszerek egyre pontosabban datálják a fosszilis, természetes anyagú leletek zömét, a feltárt és publikált területek pedig ontják az információkat a kronológiai-típológiai besorolás pontosításához. Az építészeti karakter, a szerkezetek, a formavilág rekonstrukciója a fennmaradt felmenő szerkezetek általában elmondható hiányával rendkívül nehézkes. Amennyiben a feltárás során padlószint, illetve különböző gödrök, beásások, egyéb felszíni jelenségek kerülnek elő, segíthetnek a datálásban és a funkció meghatározásában. Az épület kialakítására azok a leletek utalhatnak, amelyek valamilyen formában annak részei, építőelemei, szerkezeti elemkapcsolatai voltak és elszenesedve, konzerválódva fennmaradtak.

A magyarországi leletkörülmények általában nem kedveznek a szerves anyagú építészeti maradványok megmaradásának. A híres svájci (Pfahlbau-települések, Bodenti) vagy a lengyel (Biskupin) példák vízparti, azóta víz alá került települések faanyagú épületszerkezeteit őrizték meg, és tették könnyebbé a rekonstrukciót. Magyarországi viszonylatban a legszerencsésebb körülménynek az tekinthető, ha az objektum égéssel pusztult el: így az agyaggal tapasztott felületek kerámiává égtek, megőrizve a sövényfal, nádszövet és az épületszerkezeti elemek lenyomatát. Ebből a szempontból szerencsések a tell-ásatások, ahol az elpusztult és az egymásra rakódott szintek megőrzik az elpusztult struktúrákat. A feltárások túlnyomó többségében az alaprajzi összefüggések tisztázhatók és értelmezhetők, esetenként a padlóra és a felmenő szerkezetekre utaló nyomokkal. A padlószinttől mérhető cölöplyuk és alapárok mélységek támpontot adhatnak az amúgy nyilván tapasztalati úton épített házak rekonstrukciójához. Egyszerűbb építmények statikai méretezése kissé anakronisztikus – inkább a bevett ökölszabályoknak megfelelő, bizonyára túlméretezett szerkezetek

alkalmazása a bevett gyakorlat. Leszakadt, leégett és dokumentálható tetőszerkezetek, tetőhéjalásokra utaló nyomok ritkán kerülnek feltárára. A tetőfedő anyagoknak az egykori éghajlati-természeti adottságok függvényében kevés reális variációja lehet: az erdei környezetben alkalmazhattak zsindelyt, gyeptéglát, bizonyos fafajták lehántott kérgét, kőben gazdag területeken palafedést, kőfedést, vízparti építkezés esetén nádat, majd a rozstermesztés elterjedésével zsupfedést is. A kísérleti régészetben dolgozó építészek alapvetően támaszkodnak az interdiszciplináris kutatások eredményeire, elsősorban az archaeobotanikai vizsgálatokból nyerhető adatokra. Az első – főleg rajzokban megtestesült – rekonstrukciós kísérletek során is felvetődtek a tetők hajlásszöge körüli problémák. Az alapvetően földműveléssel és állattartással foglalkozó népcsoportok létéhez csapadék, a vízvezetéshez pedig megfelelő hajlásszögű tető kellett. A növényi anyagú tetőfedés korlátozottan vízzáró képességekkel is egy legalább 40-45 fokos hajlásszöget feltételez.

Nehéz persze elképzelni, hogy egy nyomokban fellelt alaprajzból hogyan is lehet épületet konstruálni. Sok és sokféle információ összegzésével kreatív hozzáállással lehet egy szerkezetet megalkotni az „így is lehetett” megszorítással. A megfelelő tetőforma és a felmenő szerkezetek magassága ugyan végtelennek tűnő variációs lehetőséget ad, azonban a statikailag is megfelelő, funkcionálisan alátámasztható változatok száma gyorsan leszűkíthető.

3.4.2 Régészeti park – élménypark³⁸

A régészettudomány művelői számára az egyik legnagyobb kihívást jelenti a feltárt maradványok, leletek bemutatása, a régmúlt korok üzenetének közvetítése a látogató felé. Az adott, illetve bemutatásra szánt korszak életmódjának, a házak, ételek rekonstrukciójára az egyre kifinomultabb módszereknek köszönhetően a régészet szolgáltat pontosabb és részletesebb adatokat.

Az interdiszciplináris kutatások feladata az archaeobotanikai, archaeozoológiai, geomorfológiai adatok kiértékelése, publikálása, majd ezek kipróbálására, a gyakorlati

³⁸ Összefoglalva legutóbb lásd: Poroszlai I., Vasáros Zs., Kísérleti régészet – régészeti park. A Magyar Építőművészet melléklete 2003/4, 29-32.

megvalósíthatóság ellenőrzésére a kísérleti régészet hivatott. Fontos és érdekes a hitvilág, mint a korabeli társadalmak meghatározó életelemének kérdésköre: milyen elképzeléseik lehettek a túlvilágról az írásbeliség nélküli népcsoportoknak, hogyan fejezték ki érzelmeiket, isteneik, a természet feletti erők iránti tiszteletüket vagy éppen haragjukat? Ezekre az elvont problémákra már a kísérleti régészet is nehezen, vagy csak korlátozottan adhat választ. A leletanyagból levonható következtetések, összehasonlítások segíthetnek munkahipotézisek felállításában, amelyek valós, vagy virtuális rekonstrukciója ugyan élménnyé tehet ugyan egy kultikus együttest, temetési szertartást, de ezeket fenntartásokkal kell fogadjuk. Az alábbi fejezetben a régészeti parkok és élményparkok témaköréről esik szó példák segítségével. A múzeummal szemben a régészeti park nagy előnye, hogy a tárgyak pusztá bemutatásán túl, az adott kor feltételezett életmódját képes rekonstruálni, ebből a szempontból sajátos párhuzam vonható a skanzennel.³⁹

Magyarországon jó példának tekinthetjük az első őskori régészeti parkot Százhalombattán, a magyar történelmet megidéző együttest Ópusztaszeren és Vésztő-Mágorhalom bemutatását. Minden esetben alapadottság volt egy „szenzációs” lelet vagy objektum, amelyre a szakmai koncepciót fel lehetett építeni: Százhalombattán a jó állapotban fennmaradt vaskori halomsír, Ópusztaszeren a Feszty-körkép, Vésztőn a Csolt-monostor. Egy romkert megfelelő kiépítés esetén régészeti parkká válhat, egy régészeti park többfunkciós infrastruktúra esetén a látogatói szempontokat figyelembe véve már élménypark is lehet.

³⁹ A skanzenek esetében minimális a rekonstrukció alkalmazása, jórészt eredeti, újra összerakott és esetenként átstrukturált objektumokból áll, míg a régészeti park esetében túlnyomórészt a kísérleti régészet eredményeit felhasználva rekonstrukció, illetve egy lehetséges konstrukció bemutatása történik.

Colonia Ulpia Traiana - Xanten⁴⁰ (XXIII-XXIX. tábla)

A Traianus császár által alapított Colonia Ulpia Traiana romjai felett mintegy 30 éve épül és működik a Xanten-i Régészeti Park. A római város az ókori Köln mellett Germania Inferior második legnagyobb városa volt, ma a részben helyreállított mintegy 73 hektár alapterületű város és kikötő, valamint a temetők Németország egyik legnagyobb régészeti-műemléki együttese. Topográfiailag szerencsés és érdekes módon a középkori és a mai Xanten a várostól távolabb, az antik temető helyén épült fel. A római épületek romjai kőbányaként működtek a 18. századig, amikor a mezőgazdasági területek végképp eltüntették az utolsó felszíni maradványokat is. A második világháború után bizonyos területek az építkezések áldozatául estek. Az 1969-ben körvonalazódó terv egy Rajna-holtág újbóli elárasztásával vízi-szabadidőpark létrehozását célozta meg. Az ókori romterület további művelése közben csónakházak, éttermek, üdülőlétesítmények építésével az egyedülálló adottságú kulturális örökség sorsa végképp megpecsételődött volna. A régész szakértők bevonásával továbbgondolt ötlet már egy Régészeti Park megvalósítását tűzte ki célul, a szabadidős tevékenység és a római város, mint különleges attrakció sajátos ötvözetét. A korabeli politikai vezetés döntési egy sikertörténet kezdetét jelentették: a telkek felvásárlása és az anyagi források biztosítása előreláthatóvá és tervezhetővé tették a monumentális beruházást. Az 57-es úttól keletre fekvő területek a kikötővel együtt egységet alkotnak, azonban a Forum, Capitolium és a fürdő a tervezett parkon kívül estek. 1975-től már a nyugatra eső területek is a park részét képezték.

A régészeti lelőhelyek hosszú távú megőrzésének egyik lehetséges módja az ún. „régészeti rezervátumok” létrehozása. Ezek célja egyrészt a beépítéstől való megóvás, valamint a jövőbeni tervszerű kutatások biztosítása. A régészeti park, mint elméleti definíció és mint a műemlékvédelmi gyakorlat egyik lehetséges alkalmazása, évtizedes gyakorlat alatt érdekes, sokszor ellentmondásos eredményeket és látványt produkált.

⁴⁰ Vasáros Zs., Colonia Utopia Traiana. (re)konstrukciók, addíciók, bemutatások – egy római város utóélete. In: Magyar Építőművészet 2003/4, 33-35.; Rieche, A., Führer durch den Archäologischen Park Xanten. 1999.; Colonia Ulpia Traiana. Grabung, Forschung, Präsentation. Arbeitsberichte. Nr. 1/2, Köln 1978-Nr. 7, Köln 1992.; Heimberg, U., Rieche, A., Colonia Ulpia Traiana. Die römische Stadt. Planung, Architektur, Ausgrabung. Köln, 1998.; Precht, G., Der Archäologische Park Xanten – Konzeption und Realisation. In: G. Ulbert, G. Weber (Szerk.), Konservierte Geschichte? Antike Bauten und ihre Erhaltung. Stuttgart, 1985, 82-98.

Xanten esetében a már évtizedek óta folyó ásatások indukálták a tervezés és megvalósítás elindítását, amely első lépésként a város déli részét, az amfiteátrumot és környezetét érintette. A cél egy új, szakmailag megalapozott, turisztikailag is attraktív együttes létrehozása volt. A régészeti bemutatás és szabadidőpark komplexum méreteiben és kiépítésében is felülmúlta a korábbi kezdeményezéseket, mint például a Saalburg⁴¹ (XXXVII. tábla) limes erőd részrekonstrukcióját. Egyre-másra születtek a mottók és vezérgondolatok: régészetet megérinteni, megélni, élvezni, szórakozva megismerni a történelmet. „A régészeti park nem válhat halott múzeummá”,- írta a Landschaftsverband Rheinland szórólapja 1975-ben -, hanem „a látogatók kell, hogy élettel töltsék meg”.

A rekonstrukciós munkák a város délkeleti sarkában a védművek részbeni helyreállításával kezdődtek. A falak és tornyok felépítése után következett az amfiteátrum részrekonstrukciója, valamint a kikötői templom (Hafentempel)⁴² didaktikus bemutatása. Az anyagi lehetőségek miatt kisebb objektumok teljesebb bemutatására esett a választás, mint a vendégház, vagy éppen a Burginatum-kapu az északi oldalon. Az egyes építmények rekonstrukciójánál a csekély maradványok maguktól értetődően óvatosságra, megfontoltságra intették a tervezőket. Noha szinte mindenütt hiányoztak a felmenő falak és csupán az alaprajzi rendszerek rajzolódtak ki az alapfalak által, az adott időszak (Kr. u. 2-3. sz.) analógiáinak segítségével újra kellett és lehetett tervezni az épületeket. A korabeli építőanyagok felhasználásával, mai technológiával és az aktuális építési előírások betartásával épületek az objektumok. Jórészt a használhatóság és a biztonsági előírások betartása érdekében történtek a megalkuvások, így tudományos igényű kísérleti régészetről ez esetben nem beszélhetünk. A kísérleti régészettel dokumentálható és publikálható-értékelhető módon a Peter Reynolds által alapított Butser Ancient Farm építése óta kevesen

⁴¹ Baatz, D., Die Saalburg – ein Limeskastell 80 Jahre nach der Rekonstruktion. In: G. Ulbert, G. Weber, Konservierte Geschichte? Antike Bauten und Ihre Erhaltung. Stuttgart, 1985, 117-128.; Klee, M., Die Saalburg (Führer zur hessischen Vor- und Frühgeschichte 5), Stuttgart, 1995.; Schallmayer, E., Rom vor der Haustür. Römerkastell Saalburg nach 100 Jahren auf neuen Wegen. In: Antike Welt 2/1999, 169-174.; Schallmayer, E. (Szerk.), Hundert Jahre Saalburg. Vom europäischen Grenzposten zum europäischen Museum. Mainz, 1997.

⁴² Precht, G., Zur Rekonstruktion und Sicherung des „Hafentempels“ in der Colonia Ulpia Traiana (CUT). In: CUT, 6. Arbeitsbericht zu den Grabungen und Rekonstruktionen. Bonn, 1984, 22-23.

foglalkoztak érdeemben (Hampshire, Anglia)⁴³. Az 1972-ban alapított farm Nagy-Britannia és ÉNy-Európa kelta-római örökségét és gazdálkodási módszereit idézi fel. Az úttörő jelentőségű kezdeményezés a kísérleti régészet és régészeti park fogalmának alapjait rakta le. A létesítmény különlegessége, hogy a látogatók maguk is bekapcsolódhatnak a főként vaskori életmóddal kapcsolatos tevékenységbe.

A fáradságos és sokszor kevés sikerrel kecsegtető kísérletek nehezen egyeztethetők össze nagyszabású, rentábilis turisztikai látványosságok létrehozásával. A közönségsiker egyik titka ugyanakkor éppen a „hitelességben” rejlik – római jellegű látványparkra nem mindenki kíváncsi.

A terület bemutatásának fontos koncepcionális eleme egy valaha sűrűn beépített negyed visszaépítése volt, amely részben valósult meg. A fogadó és fürdőkomplexum funkcionális elrendezésében és a részletek kidolgozásában „hitelesen” került felépítésre. A hitelesség ebben az esetben természetesen a kisszámú lelet értelmezésére és szakmailag elfogadható analógiák alkalmazására vonatkozik. A falfestményekkel díszített belső terekben a praefurnium befűtésével római módra lehet a fürdőkultúrát megélni, a tabernae-ben étkezni, a szobák pedig ókori hangulatú szálláslehetőséget biztosítanak. Az alapvetően előképek, források tanulmányozásán alapuló (re)konstrukciót egy közönségorientált, szabad felfogású értelmezés eredményezte, amely a római városi élet egy szegmensének megidézésére volt hivatott.

Az antik léptékben is kiterjedtnek számító területen egymástól tekintélyes távolságban, a legkülönbözőbb módszerekkel bemutatott épülettípusok-objektumok azonban a legkevesbé sem nyújtják egy római város összképét. A városfal, a tornyok, kapuk rendszere ugyan lenyűgöző látvány, azonban a „Hafentempel” már egy sajátos preparátuma az in situ bemutatott és megőrzött alapozásnak és a didaktikusan, de látványnak keveset nyújtó felmenő szerkezetnek. A park közönségsiker, noha a bemutatási folyamat során nem épült ki a célként kitűzött egykori urbánus struktúra. A korabeli életmód és a mindennapok mérhetetlen sokszínűsége sajnos csak részben, egymástól fizikailag is izoláltan élhető meg. Egy sajátos, római előképek alapján, eredeti alapfalakon épített modell-együttes, mely a „(re)konstruktor” tervező, illetve a műemléki „divatirányzat” stílusjegyeit inkább képviseli, mint a feltételezett római

⁴³ Peter J. Reynolds, Iron-Age Farm. The Butser Experiment, London, 1979.

eredetit. Érdekes és értékes a létrehozott struktúra, azonban nincs meg a korszellemet átörökíteni-bemutatni képes egységesség. A korszellem, amely oly sokunkat izgatja, érdekli az antikvitás irodalmában, iparművészetében, építészetében és nem utolsósorban az életmódban, ahol a birodalom dicsősége, pompája és nyomora is egyben koherens képet alkot. Ez darabokra hull, és egy letűnt kultúra össze nem függő mozaikszemcséivé válik. A modern építészeti-kertészeti eszközök révén még azt a néhány kapaszkodót sem kíméljük, ami legalább a topográfiából és az építészeti tipikusságból magától értetődően adott. Gondoljunk csak az insula-rendszer növényzettel való érzékeltetésére, vagy bizonyos épületek túlzottan didaktikus felfogású térstruktúrájára. A közelmúltban megépült fürdő-védőépület⁴⁴ végképp megfosztja a valós élményre vágyó látogatókat minden reményüktől. A fürdőkomplexum romjai felett készített „struktúra-rekonstrukció” anyagtalán, tömeg- és térérzetet elűző módon védi és bemutatja az eredeti maradványokat, miközben a karcsú acélváz virtuozitása minden figyelmünket eltereli a térvolumenben relatív csekélynek tekinthető eredetiről. Túláságosan nyers és kontrasztos az addíció. Nem szerves része, kiegészítése, befogadó háza a célobjektumnak és egy hajdanvolt épületnek.

Az európai gyakorlatban mára megvalósult régészeti és élményparkok száma megközelíti a 200-at, ezeket több szempont szerint osztályozhatjuk:

-A régészeti parkban bemutatottak interpretációja és kiépítettsége alapján beszélhetünk

1. Romkertről, ahol főként eredeti maradványokat konzervált, romállapotot hangsúlyozó a bemutatás, esetenként mértéktartó értelmező kiegészítésekkel, részrekonstrukciókkal⁴⁵. A legtöbb problémát az értelmezés, látvány hiánya okozza.
2. Élménypark/témapark, ahol a régészeti örökség bemutatása az értelmező kiegészítéseken túlmutató rekonstrukciókon, kulturális programokon,

⁴⁴ Zieling, N., Die Grossen Thermen der Colonia Ulpia Traiana. Die öffentliche Badeanlage der römischen Stadt bei Xanten (Führer und Schriften des Archäologischen Parks Xanten Nr. 19), Köln, 1999.; Römischer Badeluxus konserviert. Schutzbau über den Großen Thermen der Colonia Ulpia Traiana bei Xanten. Antike Welt 4, 1997, 345.; 110 Jahre Erforschung der großen Thermenanlage in der Colonia Ulpia Traiana. In: Spurenlese. Beiträge zur Geschichte des Xantener Raumes (Szerk.: G. Precht u. H.-J. Schalles), Köln, 1989, 287-292.

⁴⁵ Magyarországi példák: Aquincum, Gorsium

rendezvényeken keresztül történik, így az ilyen típusú intézmény lehetőséget teremt a kultúrtörténeti-életmódbeli ismeretek élményszerű elmélyítésére.⁴⁶

-A bemutatott régészeti örökség a tematikája szerint

3. Egy adott korszak, történelmi esemény feldolgozását-bemutatását vállalja
4. Több korszakon keresztül mutat be egy vagy több társadalmi-történelmi folyamatot
5. Egy adott téma – pl. kohászat, életmód – feldolgozásán alapul, ahol az adott témában végzett kísérleti eredmények kerülnek bemutatásra és kipróbálásra

-Amennyiben a régészeti park a lelőhelyen létesül, amelynek elsődleges célja a régészeti örökség in situ megőrzése, úgy beszélhetünk:

6. In situ megőrzésről és bemutatásról részleges vagy teljes rekonstrukcióval, amennyiben a leletek védelme és a bemutatás elképzelt módja ezt igényli és a műtárgyvédelmi lehetőségek ezt megengedik.
7. Amennyiben az in situ maradványok konzerválhatók és látványos, érthető bemutatásuk számottevő kiegészítést nem igényel, úgy védőépületben elhelyezve elsősorban építészeti eszközökkel történhet a bemutatás.

-A régészeti objektumok eredeti helyükről kiemelve mesterséges környezetben is bemutatásra kerülhetnek:

8. A régészeti örökség bemutatása az adott szűkebb-tágabb földrajzi környezet, bizonyos szempontok szerint lehatárolt kiválasztás szerinti válogatás eredménye.
9. Határokon átnyúló, régészeti-történeti kultúrák egységes bemutatását célzó kiválasztás.
10. Alapulhat más országok területén végzett ásatások eredményein, amely az adott ország kulturális örökségétől ugyan idegen, de az egyetemes kultúrtörténet megismertetését célozva fontos és vonzó lehet.

⁴⁶ Pl. Schnalstal (Olaszország): Archeoparc – „Ötzi” múzeum és régészeti park (XXXVIII-XXXIX. tábla), Elsarn (Ausztria): Szabadtéri múzeum – egy római császárkori germán paraszti udvar bemutatása, múzeum,

-Amennyiben a bemutatásban alkalmazott speciális módszer a védőépület, akkor az alábbi kategóriákat különböztethetjük meg:

11. Amennyiben az eredeti falak állaga megengedi, azok részleges, vagy teljes felfalazásával a kubatúra helyreállítható és egy korszerű szerkezettel lefedhető.⁴⁷
12. Az előzőtől alapvetően különböző típus, amikor az eredeti falmaradványoktól függetlenül kialakított, a rom egészét, vagy egy részét magába foglaló épület készül. Ezek a típusú védőépületek általában funkcionálisan flexibilisebb térstruktúrát eredményeznek.⁴⁸
13. Sajátos módszernek tekinthető, amikor a védőtető nem egy adott építészeti egységet tekint a bemutatás tárgyának, hanem más szempontok szerint összefüggő együttest. Ilyenek lehetnek feltárt városszövetek, nagyobb felületű lelőhelyek.⁴⁹
15. A gyakorlat általában azt eredményezi, hogy a fenti két alapelv az adottságokhoz igazodó vegyes változata épül meg. A legtöbb esetben egy nagyobb, feltárt területen csupán néhány épület érdemes bemutatásra, a többi maradvány konzervált állapotban jelzi az egykori kiterjedést.⁵⁰

Egy régészeti ásatás – különösen a Magyarországi leletkörülmények mellett - csak kivételes esetekben szolgáltat komplex, egészében vagy részleteiben önállóan is értelmezhető struktúrákat. Sok tényező befolyásolja egy adott leletegyüttes megmaradását, majd a feltárás során az ebből nyerhető eredmények mennyiségét és minőségét. Jellemző módon a feltáró régészeknek és a szakembereknek értelmezhető maradványok kerülnek elő, legyenek azok cölöplyukak, kőpakolások, épületek átégett, egymásra rétegződött omladékai, és a főleg kő és kerámiaanyagú leletek, valamint a szerves maradványok tömege. A régészet és társtudományai feladata ezek lehetőség szerinti értelmezése, dokumentálása, publikálása és a bemutatás lehetőségeinek

fogadóépület (XXXVI. tábla)

⁴⁷ Pl. a Balácsa-i villagazdaság központi épületének lefedése.

⁴⁸ Pl. védőtetők: Ahrweiler, Walheim, Badenweiler (I. tábla, XIX-XX. tábla)

⁴⁹ Pl. védőépületek: Théra, Ipolytarnócon az ősmaradványokat bemutató épületek

mérlegelése. Az egymást követő korszakok települései, temetői, jellegükben és topográfiai helyzetükben lehetnek hasonlóak, vagy éppen egymástól gyökeresen eltérőek. Ezek nyilvánvalóan összefüggnek az adott kultúra földrajzi elhelyezkedésével, az éghajlati viszonyokkal, az így lehetséges gazdálkodási móddal, nyersanyag lelőhelyek megközelítési lehetőségeivel, kereskedelmi útvonalakkal, közvetett módon a hiedelemvilággal is. Egy évszázadokon át egyhelyben lakó földműves közösség más életformát és településképet alakított ki, mint egy halász-vadász népcsoport vagy egy állattenyésztő közösség. A régészeti leletek arról is tanúskodnak, hogy a társadalom különböző fejlettségi szintjén másképp gondolkodtak a túlvilágról, ami leginkább a temetkezési szokásokon tükröződik. Háton fekvő vagy zsugorított csontvázas is lehet a temetkezés, nemek szerint szigorú lehet a tájolás, a halottak elhamvasztása, a hamvak urnába helyezése vagy szétszórása a sírgödörben, épített sírkamra készítése, sírhalmok emelése, lóval temetkezés, a sírokban elhelyezett mellékletek száma és összetétele, a legkülönbözőbb sírjelölés módok mind-mind a túlvilágról alkotott képekre, vágyakra engednek következtetni. Bizonyos szokások az őskortól kezdve egészen a legutóbbi időkig megfigyelhetők, illetve ismétlődnek a ma még megfigyelhető természeti népeknél és a néprajzi analógiáknál. Az évtizedekre visszanyúló ma korszerűnek tekinthető ásatási módszereknek köszönhetően ezek az adatok dokumentációk, publikációk formájában összehasonlíthatók, elemezhetők.

Mind a szakemberekben, mind a laikusokban felvetődhetnek az alábbi kérdések: a feltárások után mi lesz a leletek sorsa, mi történik a lelőhellyel? Hol, kik és milyen módszerekkel dolgoznak tovább a fellelt tárgyakkal, az állati, növényi és emberi maradványokkal? Mi kerülhet kiállításba, raktárakba? Mi lesz a sorsa a lelőhelyen előkerült, onnan nem mozdítható objektumokkal, épületekkel, védművekkel, sírokkal? Vajon visszatemetik a maradványokat, vagy a leletmentés után minden elpusztul, amennyiben építési területről van szó? Esetleg érdemes a helyszíni bemutatást vagy bizonyos objektumok kiemelését és múzeumba szállításának gondolatát felvetni?

Alapos mérlegelés tárgyát képezik, bár sokszor eleve meghatározottak a feltételek a fotózás, rajzolás, dokumentálás utáni állapotokról. Egy építkezés okán végzett leletmentés esetén nyilvánvalóan minden ki nem emelhető objektum pusztulásra van

⁵⁰ pl. Bliesbruck Reinheim: www.europaeischer-kulturpark.de

ítélve. Több esetben régészeti-műemlékvédelmi etikai problémákat is felvet egy helyszíni bemutatás vagy in situ kiemelés – elsősorban a módszerek, és a szükséges addíciók tekintetében. Magyarországon a régészet művelőinek zöme a legutóbbi időkig kétkedve fogadja azokat a törekvéseket, melyek a tudományos eredmények közérthető formában történő közvetítését célul tűzték és tűzik ki - egyúttal a kísérleti régészet keretében tudományos célokat is szolgálnak. A látogató azonban olyan kiállításokra, múzeumokba tér be és tér vissza, ahol a vitrinbe zárt lelet-műtárgy kollektívák, inventáriumok helyett élmény- és életszerűen elevenedik meg a múlt. A múzeumi kiállításokon megjeleníthető enteriőrök, makettek, viselet rekonstrukciók, valamint a virtuális megjelenítések alkalmazása ma már nélkülözhetetlenek. Egy-egy világhírű kincs, szenzációs felfedezés, amely önmagában esztétikai-, történeti-, régiségértéke folytán természetesen nem feltétlenül igényel effajta megközelítést, ott a látvány és a tények magukért beszélnek. Egy régészeti vagy történeti kiállítás koncepciója, egy lelőhely bemutatása sokféle koncepción alapulhat, azonban a látogatói szempontokat egyenrangúként kell kezelni a történeti-kronológiai és a muzeológiai-szakmai nézőpontokkal. A múzeumpedagógia a közművelődés és a múzeumpedagógia sajátos, önálló diszciplínájává fejlődött, amely feladata közé tartozik egy kiállítási vezérfonalnak a különböző kor- és társadalmi csoportok szerinti differenciálása, értelmezése.

A feltárt építészet maradványok helyszíni bemutatása váltja ki talán a leghevesebb vitákat, mivel érinti a műemlékvédelem, az építészet, kísérleti régészet, valamint a restaurátori szakterületeket. A Velencei Charta általában egyértelműen meghatározza a műemlékek helyben történő konzerválásának, restaurálásának lehetőséget, azonban több esetben mérlegelésre, további variációk felvetésére kerülhet sor. A Charta szellemisége mindennemű kiegészítést, hozzáépítést restaurálásként értelmez, az anastylosis-t kivéve elveti a rekonstrukciót. Részben ennek következtében a rekonstrukció évtizedek óta vitatéma a műemlékvédők, építészek és a régészek körében: az előkerülési állapothoz képest mennyit szabad hozzátenni a feltárt emlékekhez, az eredeti funkció, szerkezet és a külső megjelenés érthetősége, egyáltalán turisztikai-látogatói szempontból is értelmes látvány létrehozása érdekében. A műemlékes szakemberek körében azonban az évek során elfogadhatóvá váltak az olyan hitelességen alapuló rekonstrukciók, melynek során visszafordítható módon nem

sérülnek az eredeti maradványok. Ez a problémakör elsősorban a romemlékeket érinti, ahol a csonkolt állapot nem pusztán értelmezhetőségi, hanem alapvetően „fennmaradási” problémákat is felvet. A magyarországi gyakorlat hozott sikeres romkonzerválási-helyreállítási megoldásokat, de az alapvetően konzerváláson alapuló és romkertként bemutatott esetek nem bizonyultak kellően tartósnak. A tartósságot itt mind az időjárási viszontagságok következtében végbement pusztulásra, mind a látogatók elmaradására és az érdektelenségre értjük. A szigorú szabályozás és a történelmünkéből adódó viszonylagos romos állapotok készítetnek és készítettek egyre több szakembert a műemlékvédelemtől bizonyos fokig függetleníthető rekonstrukciós módszerek kidolgozásához. A Nyugat-európában évszázados múltra visszatekintő teljes-részleges rekonstrukciós kísérletek önmagukban hordozták a kísérleti régészet és a régészeti park, mint létesítmény, látogatói attrakció, tudományos igényű vállalkozás gondolatát is.

Egy bemutatás nagyon széles spektrumon mozoghat. Egyik szélső értéke a tudományos igényű publikáció és ennek ismeretterjesztő, a laikusok számára is érthető változata. A virtuális rekonstrukciós lehetőségek - amelyek közvetítése számtalan csatornán történhet - egyre nagyobb szerephez jutnak, és jó előpróbák egy esetleges valós kísérlethez. Magyarországon alapvető problémát okoz még a megfelelő terminológia hiánya a régészeti feltárások során napvilágra került, főként romemlékekből álló együttesekre, illetve a mesterségesen, tervezett módon létrehozott régészeti jellegű bemutató területekre. 1995-ben több nyelven megjelentetett *Itinerarium Hungaricum* első kötete a hazai római kori romemlékek, lelőhelyek, kőtárak, múzeumok nagyszerű összefoglaló kalauza, amely rövid történeti leírást ad az adott hely feltárására, helyreállítására vonatkozó utalásokkal kiegészítve. Aquincum és Gorsium esetében régészeti park, Savaria és Scarbantia esetében romkert, romterület megnevezés szerepel, utalva a helyreállított városrészre, együttesre. A rom formájában fennmaradt és konzervált középkori és kora újkori emlékek jó része szintén az utóbbi kategóriába sorolható. Célszerű lenne a kifejezések jelentését meghatározni, jelentésüket differenciálni. Az épített örökség emlékeire, amelyek rom, romegyüttes formájában maradtak fenn, és a látványt, érthetőséget alapvetően befolyásoló, meghatározó beavatkozások nem történtek a szükséges restaurálásokon-

konzerválásokon túl, akkor romkertnek, romterületnek nevezzük. Az ásatás során kinyerhető adatok, a leletek és kísérleti régészeti segítségével rekonstruált, eredeti, vagy más helyen felépített objektumokat, együtteseket bemutató szabadtéri létesítményeket nevezzük régészeti parknak, függetlenül attól, hogy az eredeti helyszínen történt a bemutatás, vagy egy erre a célra létrehozott parkba adaptálva kerültek a rekonstrukciók. Nehéz egyértelműen kategorizálni és léteznek ámenetek, átmeneti állapotok. Egy romkert megfelelő kiépítés esetén régészeti parkká válhat (Saalburg - XXXVII. tábla, Köngen, Bliesbruck-Rheinheim), egy régészeti park többfunkciós, megfelelő infrastruktúra esetén a látogatók érdekeit messzemenően szem előtt tartva már élménypark is lehet (Xanten, Kalkriese). Az utóbbi szélsőséges változata a show-business alapú, a tudományos kísérletet és sokszor a hitelességet is háttérbe szorító parkok (Archéon, Archéodrome), amelyek a borsos belépőjegy ellenértékéért giccses, a kőkortól napjainkig tartó gyors időutazásra invitálnak. Persze nem feltétlenül káros egy ilyen létesítmény, amennyiben a legalapvetőbb, sokszor a történelmi filmekben is felbukkanó ferdtéseket mellőzi.

A kísérleti régészet, mint tudományos módszer az idealizált rekonstrukciók, régészeti parkok kialakításához szükséges információkat szolgáltatja, azonban a legfontosabb feladata a természettudományos vizsgálatok bázisán végzett kísérletekből értékelhető ismeretek szerzése. A néhány évtizede még csupán játéknak tekintett módszerek mára elismert diszciplínákká váltak, amelyek célkitűzései, lehetőségei és korlátai tisztázottak és jórészt publikáltak. A kísérleti régészet nyilvánvaló módon nem banálisan egyszerű tárgyak replikálására, módszerek ismétlésére hivatott, hanem mint módszer kiegészíti, kiterjeszti a vizsgálati spektrum lehetőségeit. A régészeti parkokban, múzeumokban, bemutatóhelyeken a történelmi ismeretek élményezettetését, egyfajta "élő régészet" létrehozását célzó demonstrációk nem feltétlenül tartoznak a kísérleti régészet tárgykörébe. Természetesen a bemutatott módszerek, technikák, folyamatok lehetnek egy hosszadalmas kísérletsorozat konzekvenciái, miáltal a látogatók misztikus képzetei egy-egy tárgy elkészítéséről, az életmód mozzanatai reális közelségbe kerülnek. Kiváló példa a kísérletek és bemutatások ötvözésére a Lejre-i (Dánia) régészeti park, ahol a látogatóknak akár „vaskori körülmények között” lakni is lehet.

Naivitás volna azonban azt gondolni, hogy egy letűnt korszak valamennyi részletét,

a mentalitást, a mindennapi élet megannyi rutinját rekonstruálni lehet. A funkcionális részletek, kézműves technikák rekonstrukciójánál a kipróbálás és a valós rekonstrukció a kézművesség egyfajta kontinuitásán alapul. Az élő eszközkészítési technikák és a leletekből kikövetkeztethető szerszámformák és anyagtani vizsgálatok segítik elő az eredetiről készíthető másolat tökéletességét, amelynek előállítási folyamata során derülhet fény a már nem szokványos metódusokra.

Jó példája a kézműves technikák tudományos igényű és célzatú alkalmazásának a hochdorf-i kelta fejedelmi sírlelet rekonstrukciója és a teljes berendezés előállítása a Hochdorf Múzeumban (1985-1995). Az alapos régészeti feltáró munka (Jörg Biel) során napvilágra került leletek a kelta fémművesség és textilkészítés magas minőségi színvonaláról árulkodott, amelyek újból felfedezése és bemutatása csak az ebben a témában magát továbbképzett kézműves mesterek segítségével volt lehetséges. Az utóbbi években a múzeum mellett létrehozott szabadtéri múzeum kelta házait (Tibor Bader) bár gondos bárdolási technikával készítették, azonban ezek minőségi színvonalára az igen részletes bronzöntvényekhez és a díszített tárgyakhoz, ruhákhoz képest ellentmondásokat mutat. Ez a furcsa disszonancia egyébként valamennyi korszak épületrekonstrukciójánál érzékelhető, amelyet az épület részleteire vonatkozó leletanyag hiánya okoz. A leletek töredékes, korrodált állapotukból restaurálhatók, újból előállíthatók, azonban egy ház a feltárt cölöplyukakból és néhány kiegészítő darab segítségével jó esetben szerkezetében, tömegformájában rekonstruálható csupán. Sok rekonstrukció esetében a talajtani, botanikai és statikai elemzések, valamint a használhatóság szem előtt tartása mellett csupán egy általános keresztmetszet tervezhető, illetve valószínűsíthető. Feltételezhetőek a berendezési tárgyak, a „lakáskiegszítők”, textilek, színek, homlokzati nyílások, azonban ezek hitelessége már nagyon is megkérdőjelezhető. A Nemzeti Múzeum új Állandó Régészeti kiállításán épített újkőkori házrészlet részletezettségét, a díszítések visszafogott rekonstruálását a szerencsésnek tekinthető leletegyüttes tette lehetővé.

Az alábbiakban a kísérleti régészet és a régészeti parkok kialakulásának kezdeti lépéseit mutatjuk be. A települések ásatóit a 60-as évektől kezdve foglalkoztatták a feltárt épületek rekonstrukciós kérdései – még elvi szinten. A békési bronzkori tell-en (település-halom) előkerült boronaházak rekonstrukciós rajzait Vargha László

publikálta 1955-ben. Méri István Árpád-kori telepfeltárásoknál dolgozta ki és alkalmazta a precíz ásatási és dokumentálási módszereket, majd lakóház rekonstrukciókat készített először rajzi, majd makett változatban (Tiszalök-Rázompuszta, Kardoskút-Hatablak). Későbbiekben is főleg rajzos rekonstrukciók születtek elsősorban a neolit és bronzkori tell-eken előkerült épületekről (Gorzsa, Herpály, Tiszaug, Túrkeve) valamint a honfoglalás- és kora-középkori veremházakról (Tatabánya, Gergelyugornya, Kerekegyháza). Alapvető probléma volt azonban, hogy a rekonstrukciós ábrák, látványképek elsősorban a külső megjelenést mutatták és nem fordítottak kellő figyelmet a szerkezeti kialakításra, statikai követelményekre, egyáltalán az építészeti részletek megoldatlanok maradtak. Annak ellenére történt ez, hogy a feltárások során egy körvonalazódó alaprajzon kívül főként részletek, szerkezeti elemkapcsolatokra utaló nyomok kerülnek elő, amelyekből kiindulva lehetne az elvi rekonstrukciót elkészíteni, szem előtt tartva a környezetregészeti vizsgálatok szolgáltatta klimatikus viszonyokra vonatkozó adatait. Szintén alapvető hiányosság volt, hogy a rekonstrukciókat sok esetben építészek bevonása nélkül, külföldi – a neolitikum és a bronzkor esetében főleg balkáni és közel-keleti – példák alapján képzelték el, amely az éghajlati különbségek miatt bizonyos esetekben tévútnak bizonyult. Ebben az időszakban még nem léteztek a nyugat-európai őskori szabadtéri múzeumok sem (Oerlinghausen, Hochdorf, Butser, Elsarn), ahol kipróbálták volna az egyszerű, másutt jobb körülmények között fennmaradt leletegyüttesek rekonstrukcióit.

Egy alaposan végiggondolt, megtervezett épület a valóságban is megépíthető, azonban az őskori épületek sokszor ellentmondásos szerkezeti megoldásainak ténylegesen legjobb próbája a felépítés. Egy makett sokszor segít, nem feltétlenül az építésztervezőnek, hanem inkább a közös munkában résztvevő kutatóknak a régészeti tények és az elképzelt szerkezet összevetésében. Az első példák között volt a késő középkori népi építészet több, hitelesen feltárt emlékének rekonstrukciója 1:25-ös léptékű makettben és 1:1-es felépített házrészlet formájában a Mezőgazdasági Múzeum kiállításában (Szentkirály, Visegrád, Sarvally). Bándi Gábor velem-i (Velemszentvid) ásatásai kapcsán 1973-ban gondolt először a fellegrárban feltárt késő bronzkori-kora vaskori objektumok – utcák, műhelyek, házak – visszaépítésére. Ezzel korát meghaladva egy régészeti park alapjait rakta le: 1979-80-ban tűzhelyet, tapasztott falú

házakat építettek, útszakaszt rekonstruáltak, a teraszok szélére sövényt fontak. Sajnos részben anyagi problémák miatt a kísérlet abbamaradt; mára a látogató semmit nem lát az azóta elenyészett objektumokból. A magyarázó táblák is hiányoznak a fontos, több korszakban is lakott, erődített telep területén.

A 90-es évek elején Ormándy János egy munkacsoportot hozott létre azzal a céllal, hogy különböző korokból származó ásatási megfigyelések és alaprajzok alapján házrekonstrukciókat építsenek Ópusztaszeren. Sajnos 1995-ben bekövetkezett tragikus halála megakadályozta őt terveinek megvalósításában. Később a csoport egyes tagjai úgy döntöttek, hogy megvalósítják a nagyszabású tervet, azzal a változtatással, hogy kizárólag Árpád-kori építmények tanulmányozásával és felépítésével foglalkoznak. 1996-2000 között 3 objektum épült fel: 1996-ban egy veremház, melynek tetejét nyersbőrből kötözött nádtető fedi; felépítették Méri István Kardoskút-Hatablak-on feltárt veremházát földtetővel. A telep a nagyközönség számára még nem nyitott, de a Honfoglalás- és az Árpád-kor iránt érdeklődő szakemberek és egyetemisták számára vonzó lehetőség a különböző kísérletekben való részvétel és a korabeli életmód megismerése.

1997-ben Szarvasgedén Gyulai Ferenc biohistoriai telepén egy másik munkacsoport tevékenységének eredményeképpen is felépült egy ház: az M0 autópálya ÉK-i nyomvonalán, Rákospalota-Újmajor területén feltárt 363. sz. objektum egy Árpád-kori veremház rekonstrukciója. A népi építészetből ismert elemeket is felhasználó terv megvalósítása során ugyan nem törekedtek a teljes technológiai- és anyaghűsége, azonban az új felfedezések kibővítették és megváltoztatták eddigi ismereteinket-feltételezéseinket a veremházakkal kapcsolatban. 1999-ben tanulmánykötet jelent meg a tervezési és megvalósítási folyamat publikálására.

Jelenleg Magyarországon egyedül Százhalombattán működik a kísérleti- és a környezeti régészet eredményeit és lehetőségeit is hasznosító, bemutató, látogatókat is fogadó, programokat kínáló régészeti park, amely a tervezett nagyszabású fejlesztések és a program teljes végrehajtása esetén élményekben, programokban gazdag élményparkká válhat. Az Érdre is átnyúló, Százhalombatta-Óváros határában, az Érd-battai fennsíkon található lelőhelykomplexum (vaskori földvár és sánc, bronzkori földvár, vaskori halomsíros temető) régészeti és természeti védelem alá vonásán túl,

annak látogathatóvá tétele már a 70-es, 80-as évek során felmerült. Sajnos a szántóföldi művelés és a zártkerti kertészkedés – az impozáns vaskori sánc kivételével – mindenhol veszélyezteti, sőt mára le is rombolta a halomsírok egy részét. A terület nagysága – közel 100 ha - miatt a városi „Matrica” Múzeum („Matrica” a római kori katonai erőd és település neve) szakemberei és a munkájukat segítő Százhalom Alapítvány kuratóriuma többlépcsős tervet dolgozott ki, amely elsődleges célként a bronzkori földvár, továbbá a vaskori temető déli részén található öt legépebben fennmaradt halom művelésből való kivonását és bemutatását tűzte ki célul. (A Százhalombattai Régészeti Park koncepciójáról a Magyar Építőművészet 1994/2. számában olvashattunk. Polónyi Károly: Az emlékek védelmére. Régészeti bemutatótelep és kutatóbázis.)

Százhalombattán az európai kísérleti régészeti parkok célkitűzéseit és eredményeit megismerve – az angliai „Butser Ancient Farm”-hoz hasonló bemutatóhely épül, ahol az építési kísérleteken kívül az agyag, kő, csont tárgyak, eszközök előállításával és használatával kapcsolatos kísérlet, továbbá bronzöntési, gabonatermesztési kutatás is folyik. Az utóbbi célja az ősi termelési módok (vetés, aratás, tisztítás, ételkészítés) rekonstrukciója ősi pelyvás búzák (monococcum, dicoccon és spelta) esetében, továbbá a búzanövények fejlődésének, terméshozamának, ellenálló képességének vizsgálata. A látogatók számára őskori kézműves technikákat tanítanak képzett restaurátorok, foglalkozásvezetők és múzeumpedagógusok.

A bemutatott és napjainkig egyedülálló kísérleti telep, régészeti park a régészettudomány új területének, a környezeti és kísérleti régészetnek a helyszíne. A környezetrégészettel foglalkozók a lelőhelyet nemcsak leletek zárt együttesének tekintik, hanem a leleteket környezetükkel együtt, annak változásában, komplex módon vizsgálják. A kísérleti régészet a néprajzi és etnológiai párhuzamok figyelembe vételével a szerszámok, eszközök, edények előállítási módszereire, funkciójára, használatára próbál fényt deríteni, annak épített környezetét is figyelembe véve, így az életmódot, élőhelyet, annak ökológiai környezetét rekonstruálva idézi meg a múltat.

3.4.3 Rommaradványok bemutatási lehetőségei

Ezen fejezet célja nem a legkülönbözőbb rekonstrukciós lehetőségek elemzése. Véleményem ebben a témában az, hogy az általános érvényű megoldások, típusesetek katalogizálása helyett az egyediség hangsúlyozása fontosabb. A 60-as évekre alakult ki a vélekedés, hogy a műemlékek, romemlékek túlélési esélye nagymértékben nő, ha a használat, funkcionális működés biztosított. Időközben elérkeztek a komoly, megmentés-konzerválás érdekében tett beavatkozások sokszor már második felújítási periódusai, funkcióváltások, teljesebb kiépítések stb. A tendencia folyamatos és folytonos máig tartó folyamat; a megfelelő funkció megtalálása pedig továbbra is a helyreállítás módjával egyetemben építészeti kérdés.

A romterületek nagy száma – köszönhetően a 19. században és 20. század elején véghezvitt nagy felületű ásatásoknak – jórészt még az ásatók által felhagyott stádiumban van. Európában ez egy visszatemetett, konzervált, vagy pusztán megtisztított, részben helyreállított állapotot jelent. Néhány évtizede érzékelhető egy olyan törekvés, amely már az ásatások lezárását követően, vagy annak folyamán próbál koncepciózusan bizonyos objektumokkal, ritkábban a teljes területtel műemlékvédelmi szempontból is foglalkozni. Ennek módszere lehet a szabadon hagyott falcsonkok konzerválása, védőtetők építése, részleges vagy teljes rekonstrukció, ami nagymértékben függ a turisztikai adottságoktól, az abban rejlő lehetőségektől is. A nyugat-európai régészeti-műemlékvédelmi törvények csak indokolt esetekben engedik meg az ásatás befejezése utáni visszatemetést, noha sok esetben a konzerválás ellenére a lassú pusztulás csak így akadályozható meg.⁵¹ A viszontagságoknak kitéve általában a konzerválás hosszútávon nem elégséges megoldás, egy védőtető, védőépület létesítése, illetve az akár teljes rekonstrukció mérlegelése kívánatos. A módszereknek a romokhoz való illeszkedésen túl a tájbaillőnek is kell lenni, gondoljunk csak egy hellenisztikus, vagy római városszerkezet összképére, annak az organikus, tájbaillesztett mivoltára, amelyet egy rossz arányú beépítés, aránytalan visszaépítés könnyen felboríthat. Egy

⁵¹ Schmidt, H., Wiederaufbau. Denkmalpflege an archäologischen Stätten Bd. 2. Stuttgart, Theiss 1993.; Schmidt, H., Schutzbauten. Denkmalpflege an archäologischen Stätten Bd. 1. Stuttgart, Theiss 1988.

*anastylosis*⁵² módszerrel véghezvitt rekonstrukció – amennyiben egy nagyobb terület néhány, vagy egyetlen objektumára terjed csak ki – szintén komoly beavatkozás a „megszokott összképbe”. Sok esetben kulisszahomlokzatok épülnek, a térstruktúra csak jelzésszerű, így biztosítva némi folyamatosságot a rommező és az új/régi térfalak között. Az újbóli felépítés mellett sokszor citált érv, miszerint az ásatás során az eredeti kontextus nemcsak a felszínen és látványban, hanem a kibontott rétegsorban, omladékban amúgy is tönkremegy, így a feltárt elemeknek egy lehetséges megóvása a rekonstrukció. Azonban a legritkább esetben olyan teljes a feltárt struktúra, hogy kisebb-nagyobb mértékű kiegészítések nélkül, segédstruktúrák beépítését mellőzve bemutatható lenne. Az egyes elemek, tagozatok, oszlopok sok esetben már a korabeli felszíni erózió, a pusztulás körülményei következtében oly mértékig sérültek és hiányosak, hogy a restaurálási-rekonstrukciós nehézségeken túl esztétikailag is kifogásolhatók. Ebben az értelemben a legnagyobb problémát az értelmezhetőség és látvány-korrektúra érdekében tett kiegészítések mellett az okozza, hogy az erőfeszítések ellenére sem érzékeli a látogató a korabeli építészeti valóság egységét és finomságait, további a városi struktúra, a teresedések, a térarányok egyáltalán nem, vagy csak a szakavatott szemnek foghatók fel.⁵³

A 19. század végi műemlékvédelem már említett purista szellemiségű helyreállításai mind egy idealizált, helyes értékítéletektől mentes állapotot céloztak. Turisztikai szempontból és a látogató szemével ez a jelenség ma is nyomon követhető; az újonnan felépített műemlékek, rekonstruált objektumok egy ásatási terület attrakciójává válhatnak. Piaci értéke van már néhány felállított oszlopnak is, amelyek az utazási irodák prospektusaiban, képeslapokon, útikönyvekben hirdetik a régészet, az építészet és a műemlékvédelem dicsőségét. A helyreállítás minősége és létjogosultsága ebből a szempontból teljesen másodlagos, mellékes. Egy érdekes folyamat a milétoszi agóra ión sztoájának kálváriája is: a helyreállítás során 4 oszlop és a kapcsolódó födémstruktúra került eredeti töredékekből, valamint a hiányzó oszlopdobok vasbetonnal történő kiegészítésével bemutatásra. Néhány évvel később – nyilván esztétikai okokból – 2

⁵² Velencei Charta, 15. fejezet. Az *anastylosis* fogalom N. Balanos után 1925 óta használatos, 1931-ben az Athéni Charta-ban szerepel. Egy régészeti-építészeti megalapozott, meghatározóan eredeti elemekből konstruált helyreállítást jelent.

⁵³ N. P. Stanley Price, *Conservation on Archaeological Excavations*. ICCROM, Rome 1995.

oszloptörzs kannelúrázott műkövel kiegészítésre került, manapság már valamennyi teljes egészében látható. Egy óriási rommezőn, ahol kőtöredékek tízezrei hevernek és ahonnan a legjava a berlini múzeumok kiállítótereiben tekinthető meg, vajon értelmes dolog volt-e eleve betonnal kiegészített torzót építeni? Mennyivel több etikai lemondásba, meghasonlásba került volna eleve a teljes rekonstrukció, akár egy hosszabb szakaszon? Kinek fájt az oszloptörzsek nyilvánvaló kiegészíthetősége? Szinte vizuális provokációnak számít egy ilyen elhanyagoltnak tűnő területen az egészhez képest minimális terjedelmű, nem éppen látványos rekonstrukció. Szintén provokatívnak, sokszor nevetségesnek hatnak az olyan összerótt helyreállítások, ahol a valós magasságokat mellőzve, az oszloprendek, homlokzatok megkurtítva kerültek bemutatásra. Több helyen láthatók közvetlenül az oszlopbázisra, illetve a oszlopcsonkra helyezett oszlopfők, párkányok, azonban, ezek furcsa látványuk mellett komoly információtartalommal sem rendelkeznek.

A romokkal, régészeti lelőhelyekkel való bánásmód, valamint a szóba jöhető, illetve alkalmazásra került helyreállítási módszereknek mind Magyarországon, mind külföldön számos jó és rossz példáját lelhetjük fel. A legtöbb esetben nem az egyes objektumok esetében alkalmazott műemlékvédelmi módszerekben kereshető a hiba, vagy az elhibázott koncepció, hanem a komplex, progresszív szemléletmód hiányában. Sok esetben tisztázatlan a célja egy tervezett bemutatásnak, védőépületnek, konzerválásnak, vagy éppen teljes rekonstrukciónak. Egy régészeti park kiépítésének felvetődése a *terminus*-ból kiindulva már eleve magában hordozza a koncepció meglétét, mivel az egész létesítmény nyilvánvalóan egy adott együttes, objektum, esemény bemutatására hivatott a látogatók számára - annak minden infrastrukturális szükségletével.

Nem könnyebb a helyzet például egy közel keleti, tehát alapjában véve jó állapotúnak tekinthető rommezőn sem. Az első régészeti feltárások, felfedezések általában évszázados múltra tekintenek vissza, a rendszeres ásatások is már több évtizede folynak. A pillanatnyilag kedvezőnek látszó időjárási körülmények nem kényszerítik rá az ásatókat, hogy a védelemmel, bemutatással is foglalkozzanak, azonban a természet lassan, de könyörtelenül elpusztítja a maradványokat. A évszázadok óta föld alatt megmaradt márványtömbök, szerves anyagok lassan

mállásnak indulnak, a buja növényzet pedig újfent ellepi a falcsonkokat.

Esettanulmányok

Bad Neuenahr-Ahrweiler⁵⁴ (V. tábla)

A 2-3. századi római villaépület fölé emelt védőépület impozáns látványt nyújt és betölti legfontosabb funkcióit: védi és bemutatja az eredeti romokat. A hosszfőtartós rendszerű – és az ebből adódó nagy tartómagasságú – mérnöki faszerkezet azonban eluralkodik a romok látványa felett. A főként konzervált és mértéktartóan kiegészített romok így térélményt az egyetlen, festett boltozatú helyiségen kívül nem nyújtanak. A romok bejárását biztosító rámpák, járdák az eredeti térszervezést figyelmen kívül hagyva is nehezítik a tulajdonképpen 2 dimenziósnak megmaradt maradványok megértését. Előnye viszont ennek a bemutatásnak, hogy a régészek által feltárt állapot mutatható be, ami egy szabadtéri bemutatásnál alkalmazandó, az eredetiben többnyire helyrehozhatatlan károkat okozó eljárások következtében nem lehetséges. A kontinentális klimatikus viszonyok között valóban ritkaság, hogy ilyen jó állapotban maradnak fenn az építészeti részletek. A védőépület magas építészeti színvonala, dinamikus formavilága jó választás az egyébként egy autópályalehajtó-csomópontjában megvalósult bemutatásnak. Tipológiai szempontból az eredetit csak kiterjedésében figyelembe vett, attól eltérő szerkezeti rendszerű és formavilágú a védőépület.

Museo Galo-Romano de Perigueaux /Gallic-Roman Museum in Perigueaux (Franciaország): Római perisztíliumos épület védőépülete, múzeum. Építész: Jean Nouvel⁵⁵ (III-IV. tábla)

A római épületmaradvány nagyvonalú lefedése a romokat tisztán értelmezhetővé teszi. A mennyezetre felfestett periodizált alaprajzi rekonstrukció szellemes megoldás, segít a tájékozódásban, érzékelteti az egykori méreteket. A high-tech anyaghasználattal, a

⁵⁴ Museum Roemervilla, Am Silberberg 1., 53474 Bad Neuenahr-Ahrweiler

⁵⁵ El croquis 112-113, 2002, 332-343.

lebegő tető érzetének megoldásával korszerű, látványvilágában is egy városi környezetbe illő konstrukció született. Példaértékűnek tekinthető az épület formai kialakítása, amely jórészt az optimalizált szerkezetek miatt nagyvonalú és kellően visszafogott.

Welschdörfli/Chur (Svájc): Római ásatási terület védőépületei 1985-86. Építész: Peter Zumthor⁵⁶ (VI-IX. tábla)

A fa-keretszerkezetű épületek függőleges tartószerkezetei nem az eredeti rommaradványokra terhelnek, így műemlékvédelmi-konzerválási szempontból kedvező megoldást eredményeztek. A szép textúrát, izgalmas fél-transzparenciát eredményezett határozott kubusok is abba a kategóriába, elvi megoldásba sorolhatók be, amikor a védőépület sem formavilágában, sem térstruktúrájában nem idézi meg az eredetit, annak „szabad” interpretációját lehetővé téve ezáltal.

Bliesbruck-Reinheim (Németország-Franciaország): Europäischer Kulturpark/Parc Archéologique Européen/Európai Kulturpark⁵⁷ (XVI-XVIII. tábla)

Egy érdekes, többé kevésbé összefüggő romterületet érintettek a bemutatási-rekonstrukciós munkák. A leglátványosabb objektum kétségtelenül az egykori fürdő lefedése, amely kissé modorosan ugyan, de alapvetően jól bemutatja és értelmezi az eredeti maradványokat. Az épület fő vázas szerkezeti rendszere – ragasztott fatartók – világosan elkülönül a római falaktól. A felületképzések igényesek, azonban egy teljesen önálló, megtervezett épülettel állunk szemben – ez jól látszik a gondosan végigtervezett homlokzatokon. Szerencsésebb lett volna semlegesebb, nyugodtabb felületek képezni, és többet mutatni a belsőből. Az épület belső világa sokkal izgalmasabb az eredeti interpretációjára szempontjából, jól megválasztott arányú kiegészítések, az egykori tereket

⁵⁶ Architecture and Urbanism (A+U) February 1988, Extra Edition

⁵⁷ Parc Archéologique Européen/Europäischer Kulturpark Bliesbruck-Reinheim, Sarreguemines 1988; Parc Archéologique Européen/Europäischer Kulturpark Bliesbruck-Reinheim, Guide du site archéologique/Führer zur Ausgrabung, Sarreguemines 1992; Ch. Autexier, Le site archéologique de Bliesbruck-Reinheim: Chantier pilote de la coopération régionale transfrontalière, in: ELSA-Saarbrücken/CFJA; Recht und Gesetz im deutsch-

érezeltető térelhatárolások a rekonstrukciós rajzokkal informatívak. Sajnálatos módon a romterület többi objektuma – kivéve a néhány rekonstrukciót – vigasztalan állapotban van. A konzervált falszakaszok kifagytak, és még rom formájában sem rajzolódik ki az egykori urbánus struktúra.

A régészeti feltárások során előkerülő struktúrák alapvető jellemzője romos állapot, amely fizikai és kémiai mutatókban objektíven is lemérhető. Az emberi tevékenységgel egykoron átalakított és különböző addíciókkal létrehozott struktúrák a természeti erők által dinamikus változásokon esnek át – egyensúlyi állapot felé törekedve. Ez az állapot a körülményektől függően a legkülönbözőbb előrehaladottsági stádiumban lehet. Az egyes megőrzést célzó beavatkozások az állapotromlást hivatottak megállítani, lassítani a szerkezet stabilizációjával, rekonstrukcióval, restaurálással-konzerválással vagy éppen az időjárási hatásoktól való mesterséges védelemmel.

A világ ásatásai és az előkerült leletek körülményei nagy változatosságot mutatnak. Mindegyik eset más fizikai környezetet és megőrzési lehetőségeket rejt magában. Sok esetben a legegyszerűbb eszközökkel megőrizhető a maradvány élettartama; bár teljesen adaptálható módszer és azonos körülmény nem létezik.

A koncepcionális tervezést és a választható módszerek skáláját az alábbi faktorok határozhatják meg:

- Az adott struktúra a saját korában milyen építéstechnikával készült, építési hibák
- A választott szerkezeti és anyagtani jellemzők, milyen állapotban maradhatott fenn
- Az elpusztulás, felhagyás korában milyen folyamatok mehettek végbe: árvíz, tűzvész, rombolás stb.
- A talajba kerülés – és az ezáltal védelem mikor történt meg
- Milyen fizikai-kémiai folyamatok mentek végbe, különös tekintettel a legújabb kor drasztikus változásaira
- Milyen módszerrel került feltárásra az adott együttes
- Milyen helyszíni, konzerválási eszközök kerültek alkalmazásra, ezek hatékonysága megfelelő volt-e

-Milyen módszerrel készült a végleges megoldás a megőzésre

Műemlékvédelmi és építészeti szempontból az alábbi egy lehetséges osztályozás, kategorizálás egy ásatási területen véghezvihető módszerekre:

-konzerválás: a töredékesen fennmaradt *in situ* és kiemelt maradványok kiegészítések nélküli állagmegóvása

-restaurálás: a még részben épen maradt, az esztétika és az értelmezhetőség érdekében tett kiegészítésekkel végrehajtott állagmegóvás

-*anastylosis* helyreállítás: az ásatási területen megmaradt, és/vagy az ásatások során előkerült leletek felhasználásával meghatározóan eredeti elemekből álló bemutatás

-rekonstrukció: új elemekből épített többé-kevésbé pontos, szerkesztett reprodukciója egy valaha létezett struktúrának, amely amennyiben eredeti maradványokkal nincs kapcsolatban, nem minősül műemlékvédelmi kategóriának.

A műemlékvédelem és az építészettörténet egyik alapvető problémáját és folytonos vita tárgyát képezik a rekonstrukciók. Amennyiben eredeti romok kerülnek bemutatásra, részleteikben vagy teljesen rekonstruálva, fennáll a veszélye az eredeti állapot visszafordíthatatlan pusztulásának. Kivételes esetekben – például a xanten-i Hafentempel⁵⁸ (XXIII. tábla)– ügyes mérnöki megoldásokkal az eredetit is meg lehet óvni, és az újat, mint replikát, elképzelést, legvalószínűbbnek tűnő rekonstrukciót 1:1-es léptékben anyaghiűen vagy csupán térmodellként be lehet mutatni. A konzerválás helyett az eredeti falcsomkokon történő visszaépítés ténylegesen elpusztítja az ásatási kontextust, azonban ennek fontossága is minden esetben mérlegelendő. Egy jól sikerült rekonstrukció, visszaépítés is ugyanolyan jól védheti az eredeti együttest, mint a konzerválás-restaurálás, vagy éppen egy oda nem illő védőépület.

Néhány funkciójában is hiteles, tehát az eredeti visszaállítását célzó rekonstrukciót kivéve az antik romok általában közvetlenül használhatatlanok, egy furcsa, az egyre növekvő turizmust kiszolgáló szerepük van. Nehéz megtalálni az egyensúlyt egy megfelelően konzervált, restaurált, ugyanakkor attraktív és a reprezentált múltat is többé-kevésbé hitelesen tükröző együttes létrehozásában. Erre Magyarországon az

⁵⁸ A. Rieche, Führer durch den Archäologischen Park Xanten. 1999.

utóbbi időszak igazi sikertörténete a pécsi ókeresztény temető sírjainak megmentése és bemutatása. Az addíciók mennyisége, a kiegészítések mértéke és az új szerkezetek mérnöki jelentősége-esztétikai kivitele szerencsés harmóniát alkot (építész: Dr. Bachman Zoltán).⁵⁹ Mind kultúrpolitikai-társadalmi, mind pedig restaurálási-bemutatósi „kényszerek” a lehetőség szerinti legtöbb bemutatása irányába mozdulnának, azonban az utóbbi évek gyakorlata több, különösen veszélyeztetett helyszínen más eredményezett. A lascaux-i barlangnál (Font-de-Gaume/Dordogne/Franciaország) néhány éve már csak egy terem kópiája látogatható, de egyfajta szándékos visszatartás érvényesül a thébai Királyok Völgye sírjainál is, ahol bizonyos sírok csak a kutatók számára hozzáférhetők, a turisták is egy jeggyel naponta csak hármat kereshetnek fel. Érdekes megoldás született az angliai Salisbury melletti Stonehenge esetében is, ahol a látogatói központot az English Heritage viszonylag távol telepítette az objektumtól, így a busszal érkező látogatók valószínűleg mellőzik az eredeti megtekintését. A jövőben az ásatási területeken konzerválási-megőrzési okokból – bármily óriási is például a Közéleleten vagy Kisázsiaiban az épített örökség volumene – jóval többet kell a feltárt maradványokkal foglalkozni. A helyre nem állított, illetve a sérülékeny leletek „hozzáférhetőségét” korlátozni kell, és a turizmust által igénybe vehető területeken kell megfelelő tervezéssel a bemutatásra szánt anyagot koncentrálni. Szükség van attrakciókra, látványos rekonstrukciókra, és egyre nagyobb szerepük lehet a virtuális, a helyszínen vagy egy külön látogatói központban történő bemutatásoknak. Hogyan lehet elkerülni mégis a hamis, pusztán a látogatói igényeken alapuló, a show-business irányába elcsúszó koncepciót?⁶⁰

Mit céloz meg tulajdonképpen a tervezett együttes látványban, történeti hűségben, látogatóközpontúságban? Fontosabb a régiségérték (Alterswert), a történeti érték (historische Wert) vagy a művészeti értéket (Kunstwert) helyezük előtérbe?

A védőépületek, tetők tervezése talán az egyik legkomplexebb, minden szakterületet érintő feladat. Építészeti talán a legnehezebb a megfelelő szerkezet és formavilág-választás, amely együttes nem uralkodhat az eredeti, tehát a bemutatandó

⁵⁹ Legutóbb: Weiler Á., Pécs ókeresztény emlékeinek bemutatása. A Világörökségi Lista új kitüntetője. MÉ 2003/4, 3-7.

⁶⁰ Áttekintés a témakörhöz: Puczko L.-Rátz T., Az attrakciótól az élményig. A látogatómenedzsment módszerei. Geomédia Szakkönyvek, Budapest 2000.

romok felett, ugyanakkor a túlzott semlegesség sem feltétlenül jó irányvonal minden esetben.

Az Ahrweiler-ben (Bad Neuenahr/Rheinland-Pfalz, 1993, V. tábla) épített római „Am Silberberg” villamaradvány védőépülete szerkezetileg bravúros megoldás, azonban a hosszirányban teherhordó rácsos szerkezet magassága látványban uralkodik a pazar freskók, falrészletek felett. A szerkezet a rómainál mind szerkezeti rendszerében, kiosztásában és jellegében teljesen független, pusztán a belmagasságok tekintetében érzékelteti a külső tömeg arányait. Bliesbruck-Rheinheim (Saarland) fürdőjét építészeti nagyvonalúan tervezett, külső formavilágában modern védőépület foglalja magába; szerencsés módon a belső kialakítás nem csarnokszerű, hanem didaktikus módon a régit az újtól elválasztva a belső terek érzékeltetésére faltömegek, elválasztások készültek. A legegyszerűbb, szinte csak a közvetlen naptól és esőtől védő tetőkön kívül készültek teljesen épületszerű, az infrastruktúrát is magukba fogadó létesítmények is. Tervezői döntés, hogy az addíció mennyire képes és mennyire akarja tömegében, alaprajzában, a magasságokban követni az eredetit, illetve annak elméleti rekonstrukcióját.

A rekonstrukciót és az interpretációt tekintve az értelmezés szempontjából felállíthatunk egy tipológiát, amelynek az egyik szélsőértékének a visszatemetett rommaradványt, másiknak a minden részletében rekonstruált-visszaépített állapotot tekinthetjük:

- A. A feltárás után a maradványok állagmegóvási célból részleges konzerválásra, majd visszatemetésre kerülnek. Ez a hozzáállás alapvetően ellentétben áll az európai ajánlásokkal, így lehetőség szerint kerülendő. Az ásatási engedélyek kiadásánál is szempont a megőrzés és esetleges bemutatás kérdése. A leletmentő feltárásoknál a maradványok jórészt a dokumentálás után megsemmisülnek, így ott a visszatemetés problémája fel sem merül.
- B. Alapvetően műemlékvédelmi-restaurálási módszernek tekintjük, ha romok - általában kismértékű - felfalazással konzerválásra kerülnek. Az alaprajz érzékeltetésén túl, - ami csak megfelelő rálátás esetén érvényesül - nem tekinthető építészeti megoldásnak és interpretációnak az adott emlék

bemutatása szempontjából. A hazai gyakorlat a tárgyalt témakörben általában ehhez hasonló megoldásokat eredményezett – néhány kivételtől eltekintve.⁶¹

- C. Építészeti megoldást keresve a romkonzerválással – a térérzet szempontjából bizonyára - jórészt egyenértékű, ha a romok struktúrájához nem igazodó, attól független, alapvetően formailag is más konstrukcióban védőtető-épület készül.⁶² Előnye, hogy egy általában betonkoszorúval védett, tervezett vonalvezetésű falcsonkrendszer helyett jórészt az ásató által feltárt állapot mutatható be.⁶³
- D. Az építészeti struktúra egykori jellegét-méretét hivatottak érzékeltetni az egy nagyobb, összefüggő romterületen épített részrekonstrukciók, a „harmadik dimenziót” kísértő vertikális kiegészítések. Ezek megfelelő információs anyag esetén a szakemberekben és az avatottabb látogatókban már az egykori tereket is érzékeltethetik, azonban a teljes –sokszor városrész méretű – struktúrában alapvetően nem befolyásolják a látványt és a kialakult „térérzetet” – vagy inkább annak hiányát.⁶⁴
- E. Látogatói szempontból sikerebb megoldásnak tekinthetők, amikor egy lehetőség szerint együttes bizonyos önmagában is értelmezhető egysége – pl. egy terme, udvara, stb. – kerül visszaépítésre, így szerencsés esetben a rom többi egysége is elképzelhető.⁶⁵ Ilyen megoldások többnyire védőtetők alatt készülnek, amikor nem szükséges az egyéb épületszerkezeti problémákat is megoldani, továbbá a romok fennmaradása szempontjából szerencsésebb klímájú országok romterületein találkozhatunk ezzel a problémával.
- F. Térérzet szempontjából szerencsés, ha a védőépület követi az eredeti alaprajzi

⁶¹ A kővágószőlősi villaépület konzerválása igen bizarr módon sikerült. A sajátosan „hullámzó” vonalvezetésű fedőbeton zavaró látványt, értelmezhetetlen összképet okoz.

⁶² Pl. a Peter Zumthor tervezet védőépületek Welschdörfli-ben (Chur, Svájc), a Walheim-i védőtető, Catal Höyük-ben a kőkori tell-ásatás védőtetői (II. tábla), Petra-bizánci templom lefedése (XLV. tábla), Desenzano del Garda-Olaszország: római villa maradványainak lefedése és bemutatása ponyvaszerkezettel (XLVI-XLVII. tábla)

⁶³ Legutóbb a székesfehérvári romkert részbeni lefedését szolgáló védőtető szerencsétlen választásnak bizonyult, a 2000-ben átadott konstrukciót 2004 őszén elbontották.

⁶⁴ Aquincumban a Collegium Juventutis, Gorsiumban a Nymphäum. Legutóbb megjelent irodalom: Póczy K., Aquincum, Budapest római kori városmagja. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2004.; Zsidi, P., R. Furger, A., Choyke, A. M., Csontos, K., Aquincum/Augusta Raurica. Élet a Római Birodalom két városában (Das Leben in zwei römischen Provinzstädten), Basel, 1997.; Fitz, J., Gorsium-Herculia. Székesfehérvár 2003.

⁶⁵ Erre jó példának tekinthető a Bad Neuenahr-Ahrweiler-i villában a helyreállított boltozatos helyiség, illetve Ephesos-ban a Hanghaus 2 bemutatása, ahol a megmaradt felmenő szerkezetek csekély kiegészítéssel is értelmezhetők (XLVIII-L. tábla)

rendszerét – legalábbis külső kontúrájában, lehatárolja a tömegformát és bizonyos részrekonstrukciókkal utal az eredetire.⁶⁶

- G. A tér és tömegarányok érzékeltetésére jó megoldás, ha a védőépület alaprajzi kontúrájában, a szerkezet kiosztásában – jellegében nem feltétlenül - az eredetit követi, felépítményében, tetőformájában pedig a legvalószínűbb építészeti kialakításra utal. Ezen módszerrel a látogatókban egy az egykorhoz állapothoz, illetve annak tudományosan alátámasztható rekonstrukciójához közeli térélmény alakítható ki és műemlékvédelmi szempontból a didaktikus elvek a legmesszebb menőkig érvényesülnek.⁶⁷
- H. A látogatói szempontokat és az interpretációs lehetőségek határát az a megoldás elégíti ki leginkább, amikor az épület, vagy épületegyüttes meghatározó, a teljes megértéséhez is elégséges mértékű a feltételezett eredetit bemutató rekonstrukció valósul meg. Ennek megfelelő mértékét nehéz meghatározni, sok esetben a tervezett „csonkolt” állapot sokat ront a látványon.⁶⁸
- I. Kevés olyan helyreállítás történik, ahol az egykori állapot teljes bemutatását célzó rekonstrukció történik. Műemlékvédelmi-etikai szempontból ez talán a legnehezebben védhető álláspont, azonban egy rég letűnt kultúra emlékeinek ilyen eszközökkel történő felidézése bizonyos esetekben célravezető elv lehet.⁶⁹ Bizonyos országok sajátos klímájuk és viszontagságos történelmük okán nincsenek abban a helyzetben, hogy az egykor virágzó kultúrákból számottevő, az eredeti állapotot megközelítő emléket fel tudjon mutatni.

Az utóbb felsorolt elvi és gyakorlati lehetőségek építészeti megoldást kereső

⁶⁶ Erre kiváló példa a Baláca-i villarekonstrukció (XXXIII-XXXV. Tábla) és bizonyos szempontból a Bliesbruck-i fürdőfedés, bár ott a kissé túltervezett „tömeg” eluralkodik az eredetin, Piazza Armerina viszont jó példa, az anyagok előregedése bizonyára további problémákat fog felvetni. Kiváló példa a közelmúltban elkészült Zaragoza-i Museo del Teatro de Caesareaugusta (XLIII. tábla)

⁶⁷ A Kővágószőlős közelében Hajnóczy Gyula tervei szerint helyreállított mauzóleum tömegrekonstrukciója feltehetően helyes, azonban a kissé szerencsétlen anyagválasztás a tömbszerű épületet transzparenssé tette és ezáltal a vandalizmusnak is áldozatul esett. Sajnálatos módon az őrzés nélküli „bemutatóhelyen” egy szomorú, elpusztult állapotot találunk (XXX-XXXII. tábla).

⁶⁸ A Hechingen Stein-i villa impozáns helyreállításának látványát nagymértékben rontja az árkádíves homlokzat részleges, „műrom”-szerű kiépítése.

szélsőértéke – a visszatemetés, illetve romkonzerválás volt a műemlékvédelmi-restaurálási szempontú – a helyreállítási, megőrzési és bemutatás szempontok szem előtt tartásával olyan módszer, amikor az eredeti értékek szem előtt tartása mellett új építészeti érték is létesül. Igen nehéz tervezői feladat felvállalni egy ilyen hozzáadott értéket, ami az eredetit szolgálja, de önmaga létjogosultságát is igazolja.⁷⁰

3.5 Múzeumi kiállítások, tárlatok, prezentációk a 21. században

A XIX. század eleje óta nem látott méretű építkezések, beruházások, rekonstrukciók tartják mozgásban, dinamizálják a múzeumi életet külföldön és egyre inkább Magyarországon is. A múzeumok divatba jöttek, gazdasági-kultúrpolitikai szerepük egyre nő, differenciálódnak a nyilvános gyűjtemények elhelyezésének-bemutatásának különböző metódusai, valamint alapvetően új prezentációs technikák is megjelentek. 2004 tavaszán a Szépművészeti Múzeum Monet-kiállítására kigyózó sorok azt igazolták, hogy igényes, magas színvonalú tárlatokra van igény – ezt a több százezer látogató igazolja.

Divatos kifejezésnek számít manapság a virtualitás⁷¹. Az elképzelt világ, feltételezett valóság, virtuális megjelenítés ideája átszövi a mozik, a tudományos-ismeretterjesztő filmek, és egyre inkább a szakpublikációk világát is. A számítástechnikai eszközök, majd a modellezési eljárások tökéletesedése lassan egy új világba kalauzolja a szemlélődőt. A régészetben is idejekorán felismerték a virtualitás jelentőségét, azonban a gyors, látványos modellezésen túl tudományos célokra még ritkán használják. Az eszköztár bővül, megjelentek a 3D-s lézerszkennerek, amelyek

⁶⁹ Erre kiváló példa Borg-ban a római villaegyüttes (XI. tábla) teljes kiépítése: Miron A. (Szerk.), *Das Badegebäude der römischen Villa von Borg*, Merzig, 1997., további példa Weissenburg-ban a római katonai tábor kapuzatának rekonstrukciója (XLIV. tábla)

⁷⁰ Példa a Százhalombattai Régészeti Park, legutóbb megjelent irodalom: Poroszlai I., *Élők és holtak háza. A Százhalombattai Régészeti Park*. MÉ 2003/4, 13-16.; Mezős T., *A százhalombattai halomsír bemutatásának programja*. MÉ 2003/4, 17-19.; Müller K., *Ósi növények új honfoglalása. Környezetrekonstrukció a Százhalombattai Régészeti Parkban*. MÉ 2003/4, 21-24.; Poroszlai I., Vasáros Zs., *Kísérleti régészet – régészeti park. A Magyar Építőművészet melléklete 2003/4, 29-32.*; Vasáros Zs., *Építészeti rekonstrukciók a Százhalombattai Régészeti Parkban. A Magyar Építőművészet melléklete 2003/4, 33-35.*

⁷¹ A virtuális megjelenítési lehetőségek, modellezési eljárások régészeti alkalmazásával számos évről-évre megrendezett konferencia foglalkozik: CAA (Computer Applications in Archaeology), VAST (Virtual Reality, Archaeology and Cultural Heritage), Workshop Archäologie und Computer Wien, Eurographics Workshop on Graphics and Cultural Heritage stb.

segítségével egy emberi érzékszervekkel soha meg nem tapasztalható világba léphetünk be.⁷²

Az új vizualizációs eszközök az utóbbi 15 évben jelentős fejlődésen mentek át és egy széles spektrumot alkotnak. Speciális kérdés a régészettel kapcsolatos tárgyak, objektumok virtuális modellezése. Sokszor a szuggesztív rekonstrukció látványában túltesz az eredetin, majd hogyanem „feledtetni azt, azonban az eredeti jelenléte, bemutatása kétségtelenül hitelesíti a legmodernebb eljárásokat is, valós alapra helyezi a fantáziát, tudományos gondolkodást, a megidézni kívánt világot. Érdekes kérdés, hogy a látványos rekonstrukciók vajon manipulatív vagy kognitív eszközök. Itt merül fel a tudományosság elve, a látvány mögötti tartalom. A modellezési folyamat során célszerű meghatározni az elérni szándékozott eredmény aspektusait: az adott térmodell spekulatív vagy interpretatív módon készül? Amennyiben a tudományos alap és az interpretációs lehetőségek biztosítottak, úgy az eredmény a kognitív vizualizációs eszközök közé tartozhat. A tudományos alapossággal készített szuggesztív rekonstrukciókat élesen meg kell különböztetni a fiktív, spekulatív, manipulált interpretációktól, amelyek egyre-másra tűnnek fel az utóbbi idők mozifilmjeiben.

A vizualizáció a régészet tudományában – részben a megfelelő eszközök használatának hiánya okaként – még nem bejáratott kiértékelési eszköz. Sokkal inkább egy közvetítő csatorna a sokszor csak a szakavatottak számára értelmezhető primer eredmények és a megjelenítést, értelmezés „kívánó” közönség számára. Egyre inkább elterjednek a könnyen kezelhető, internetes használatra is alkalmas ún. „virtuális múzeum”-i bemutatások. Divatos kifejezésnek számít, és lépten nyomon a média ontja magából az effajta terminusokat, azonban léteznek ténylegesen jól működő virtuális, vagy virtuálisan bejárható kollekciók, pl. az Ermitázs bizonyos gyűjteményei. Pozitív eredményeket hozhat a különböző gyűjteményekben fellelhető darabok virtuális egyesítése, a web segítségével történő „összelinkelés”, amely a kutatás nehézségeit és a rohamos mértékben gyarapodó ismeretanyag átlátását is hivatott egyszerűsíteni.

⁷² Átfogó tanulmánykötet a témához: *[Enter the Past] The E-way into the Four Dimensions of Cultural Heritage*. CAA 2003, Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Proceeding of the 31st Conference, Vienna, Austria, April 2003. BAR Int. Ser. 1227, 2004.

3.5.1 A múzeumi örökség⁷³

A múzeumok régi, szigorú klasszicizáló architektúrával megjelenő világa már a múlté. Az európaszerte elterjedt, XIX. században kanonizálódott épülettípusok, térkapcsolatok feloldódtak, ezt célozzák a múzeumi rekonstrukciókban alkalmazott megoldások. Az épület is kuriózum, részben a régi rekonstrukciója nyomán előbukkanó műves architektúra nagyszerűsége, részben a sok esetben nagyvonalú addíciók miatt. Erre kiváló példák születtek az utóbbi évtizedekben: a Louvre udvarának beépítése, washingtoni National Gallery East Building-je, legutóbb a British Museum udvarának lefedése.

Mit is jelent a múzeumi örökség? Jelenti a struktúrát, az intézményrendszert, a működési elveket és jelenti legfőképp azt az materiális és szellemi örökség-állományt, aminek gondos megőrzése és tárgyilagos bemutatása volt a legfőbb feladat. Legalábbis a közelmúltig. A múzeumi világ lassan, de a jó példák felbuzdulva kimozdult a statikus állapotból; a múzeumok elsősorban kiállítások, prezentációk kapcsán vélemény-nyilvánítások, viták színtereivé váltak. Beindult egy lassú folyamat, ahol végre a látogató is szempont, a kiállítás is látogatóbarát, sőt még a tárgyak sem ítéltetnek kizárólag a látogató saját interpretációja szerint, hanem megfelelően „tálalva” kerülnek a tárlókba. A múzeumi rendszernek alkalmazkodni kell a transznacionális Európához, ahol a múzeumi kultúra soha nem látott intenzitással virágzik, egyre-másra gerjesztve az újabb attrakciókat. A kulturális örökség fogalma, a vonatkozó jogszabályrendszer jórészt tisztázódott, azonban az örökségtudat és örökségelvűség nem fér össze különböző történelmi-politikai felhangú, az eredetit torzító magyarázatokkal. György Péter írja egyik cikkében: „Ehhez azonban a magyar múzeumoknak meg kell érkezniük abba a jelenbe, amely akkor is determinálja a gyűjteményeket, ha azok nem mindig vesznek tudomást arról, hogy a gyűjtemények körében, bemutatásában látható változások története nem más, mint a múzeumok társadalomtörténete.”⁷⁴

⁷³ Ld.: György Péter, *A múzeumi örökség*, Népszabadság, 2004. szeptember 4., 11-12.

⁷⁴ György Péter, *A múzeumi örökség*, Népszabadság, 2004. szeptember 4., 11.

3.5.2 A múzeumok ideje

Új múzeumok, bemutatóhelyek

A művészeti múzeumok építése, létesítése sajátos konjunktúrát eredményezett a kulturális intézmények körében. Már a 80-as években is számos új, sokszor meghökkenítő építészeti alkotás vonta magára a figyelmet; a 90-es évektől kezdődően azonban egy még erősebb törekvés érzékelhető a kulturális javak megőrzése-bemutatása területén. A múzeumok, az örökségvédelemmel kapcsolatos intézmények létrehozása-fejlesztése a legtöbb fejlett országban komoly kultúrpolitikai projekteknek számítanak, amelyek presztízsértékük mellett a gazdaságilag is egyre jelentősebb turisztikai potenciál növelésében meghatározóak. A legújabb keletű projektek urbánus környezetben alapvető befolyással bírnak az adott városi szövet átstrukturálásában. Az alapvetően természeti környezetben tervezett fejlesztések hivatottak a kultúrtáj, a történelmi és természeti örökség szerves egységét megőrizni, bemutatni. Az örökségvédelem intézményei sajátos újszerű szemléletmódjuk, látogatóbarát kialakításuk és sok esetben építészeti attraktivitásuk miatt egyre inkább a kulturális élet középpontjába kerülnek.

Frank O. Gehry Bilbao-ban megnyitott Guggenheim Múzeumába évente mintegy 1.000.000 látogató érkezik, így a közelmúltig perifériális város művészeti központtá avanzsálódott, bekerült a nemzetközi művészeti világ vérkeringésébe. A bázeli Renzo Piano tervezte Fondation Beyeler művészeti központot 300.000 látogató keresi fel; Daniel Libeskind berlini zsidó múzeuma is 100.000-nél több érdeklődőt vonz. Ebben az esetben az expresszív építészeti megoldások egy különös esztétikát hoztak létre. Az új Tate Modern London-ban egy átépített ipari komplexum minden múzeumlátogatósi rekordot megdőnteni látszik. A bécsi „Museumsquartier” szinte városrész méretű együttese szinte befoghatatlan együttesé teszi a XIX. Században épült Kunsthistorisches és Naturhistorisches Museum-ot. Legutóbb Düsseldorfban nyílt művészeti múzeum az egykori parlament épületét fogalta el. Az utóbbi néhány év megnyitott hasonló létesítményei, mint Straßburg, Groningen vagy éppen Barcelona múzeumai már egész városnegyedek fevirágoztatása, tudatos felértékelése jegyében

születtek. Már nem kizárólag az itt bemutatott műtárgyak állnak az érdeklődés középpontjában, hanem a művészetet befogadó házak, az befogadó architektúra.

A közelmúltban elindult és egyre progresszívebb múzeum-boom jelenség több okra vezethető vissza. Megváltozott és továbbra is változóban van múzeumok szerep-kapcsolata a közönséggel. Egyre kevésbé meghatározóak a saját törzsgyűjteményen alapuló úgynevezett állandó kiállítások, amelyek sokszor évtizedekre blokkolták a bemutatható anyag helyét és kiállításmódját. Az érdeklődés és a kulturális turizmus középpontjában a nagyszerű időszakos tárlatok, sajátos szempontok alapján összeválogatott kollektívok bemutatása áll. Így a múzeumok kiállítási terei folyamatos dinamizmussal újfajta kommunikációs csatornákká és gazdasági-társadalmi történések helyszíneivé válnak – sokszor kultúrpolitikai döntések eredményeként. A modern múzeumi létesítmények szerves részei a shop-ot, éttermek, kávézók, nagyszabású megnyitók fogadások, társadalmi események rendezését biztosító funkcionális terek; a történeti épületegyüttesek rekonstrukciói során ezek biztosítása már elengedhetetlen. Alapvető fontosságú a jórészt XIX. századi múzeumi célokra ma már csak korlátozottan alkalmas komplexumok rekonstrukciója során a korszerű szemléletmód és a térszervezés. A megváltozott műtárgyvédelmi, muzeológiai és múzeumpedagógiai szempontok új tervezési elveket, nagyvonalú, a régi értékrendet a korszerű átstrukturálással ötvöző gondolkodásmódot igényelnek.

A legújabb elvek, koncepciók szerint tervezett örökségvédelemmel kapcsolatos múzeumok, kiállítások nem egy statikus, archivált-rezervált állapot megjelenítésére törekszenek, hanem egyre inkább a változások bemutatására, új nézőpontok, kutatási eredmények szerinti prezentálásra fókuszálnak. A múzeumlátogatás átstrukturálódott a turizmus ágazatába, ennek megfelelően kell kiszolgálnia infrastruktúrával, térszervezéssel, játékos de nagyvonalú kreativitással a „kultúrpublikumot”, amely ma már nem csupán a kötelező jellegű iskolai csoportokat és nyugdíjas látogatókat jelenti.⁷⁵

Az újonnan épült múzeumok kiállító terei bizonyos szempontok szerinti korszerűségük mellett egyébként az enciklopedista jellegű kiállítások befogadására alkalmatlanok. Merész terek, feltárulások, a sokszor bizarr formák egyedi látvány-

⁷⁵ Peter Weibel, Museen in der postindustriellen Massengesellschaft, in: Museumsarchitektur, hrsg. v. Kunsthaus Bregenz, Bregenz, 2000, pp123.

kivágások, jó értelemben vett populáris időszakos tárlatok befogadására feltétlenül alkalmasak – ehhez párosuló látvány-elképzelések esetén.

A Barcelona-i és Santiago de Compostela-i múzeum vagy a Porto-i Museu Serralves új épülete elsősorban a saját gyűjtemény elhelyezését szolgálta. Más létesítmények elsősorban kiállítóterek, amely oka lehet a saját gyűjtemény még bemutatásra nem alkalmas jellege, illetve a folyamatos kiállítások nélkül nem rentábilis működés. A frankfurti Kortárs Művészeti Múzeum féléves ritmusban változó kiállítási koncepciójával iránymutató volt az olyan intézményeknek, mint a Hamburg-i Kunsthalle vagy a Wolfsburg-i Kunstmuseum. A flexibilitás és az így felkeltett és fenntartható figyelem az adott intézmény identitását-küldetését, az egykor volt, vagy csak tervezett profilját kétségtelenül csorbítja, a határokat összemossa. Az állandó kiállítások kitüntetett figyelemmel – bár nem mindig hasonló módon bemutatott – sztárolt műtárgyai, kiemelt objektumai egy múzeum védjegyévé váltak – erre egy térben és időben flexibilis kiállítótérnek nincs esélye.

A múzeum, mint önálló intézmény egy viszonylag új jelenség. A francia forradalom idején a királyi és fejedelmi kincsek állami tulajdonlása és nyilvános bemutatása eredményezte az első ilyen jellegű intézményeket. A nyilvános jelleg a felvilágosításban testesült meg, amely nem csak a gyönyörködtetést, hanem az oktatást is jelentette. Így kezdődött meg 1793-ban a Louvre gyűjteményeinek szisztematikus feldolgozása, és a „nép” történelmi és esztétikai tanításának célzata. Az azóta megrendezett kiállítások egy olyan iskola elvei szerint történtek, amely alapvetően kronológiai-fejldési rendben szerveződik és a sorrendet a terek egymásutánja adja. Ez egy újítás volt a korábbi, főként XVI. századi Kunst- és Wunderkammer-ekhez képest, amelyek különösebb belső rend nélkül halmoztak fel kulturális és természeti kincseket – elsősorban a tulajdonos saját gyönyörködtetésére.

Az első nagy állami gyűjtemények megalapítása következményeként definiálódott a múzeum, mint önálló épülettípus.⁷⁶ A monumentális, látogatható múzeumépületek sorát 1819-ben a Prado nyitja, majd követi 1828 a Karl Friedrich Schinkel tervezte Alte

⁷⁶ Az első nyilvános, látogatható magángyűjtemény a bázeli Amerbach gyűjtemény volt, amelyet 1671-ben a város hozott létre. 1755-ben hozta létre II. Frigyes a Potsdam-Sanssouci kastélyban saját festménygyűjteménye számára az első önálló galériát. Az 1759-ben létrejött Matagu House-ban berendezett British Museum az első nyilvános gyűjtemény. 1767-ben megkezdődtek a régi Eremitage építkezései.

Museum Berlinben. 1830-ban illetve 1836-ban Leo von Klenze Münchenben létrehozta a Glyptothek-et és az Alte Pinakothek épületét, majd következnek a művészet mellet az államot, mint építettöt ünneplő palotszerű múzeumok Berlinben, Drezdában, Bécsben és Budapesten. Az építészet reprezentált, azt az államot dicsőítve, amely sajátos keretek között a gazdag javakat hozzáférhetővé, megismerhetővé tette. A kiérlelt és tipikussá vált terek, térkapcsolatok hosszú időre mértékadók lettek: az Alte Pinakothek nagy felülvilágítós csarnokai, vagy a berlini múzeum rotundájának kupolateré a 20. századig meghatározó előképei maradtak a múzeumtervezésnek – amelyből átértelmezett módon a kortárs építészet továbbra is merít. Alkalomadtán a XIX. századi múzeumok igyekeztek a kiállított tárgyakhoz némi historizáló manírral a tereket formálni.⁷⁷

A XX. század első harmadában a Bauhaus-iskola hatására átformálódott építészeti gondolkodásmód eredményezte az első, a hagyományostól eltérő múzeumok létrejöttét. A neutrális formálásmód mellett a belső terek flexibilis tagolásának gondolata is ekkor fogant meg. A legtisztább példa a Mies van der Rohe által tervezett Neue Nationalgalerie Berlinben. A funkcionálisan tiszta szerkesztésmód, a kiállítóterek flexibilitásának gondolata mellett az üvegszerkezet egyértelmű és határozott válaszreakciót adtak a reprezentáló XIX. századi hasonló létesítményekre.

Noha a posztmodern szellemiség már a múlté, a múzeumépítészet művészeti vonatkozása azóta még inkább felerősödött. Az 1994-ben megnyitott Groningen-i múzeum vízközeli telepítése, mozgalmas tömege és színhasználata teátrális hatásúvá teszi az együttest. Sok esetben az épület látványos, figyelemfelkeltő kialakítása élményben túlnó a kiállított műveken – bizonyos fokú „csalódást” okozva a látogatóknak. Frank O. Gehry vad dinamikájú szoborszerű architektúrájú Vitra-Design múzeuma és a Bilbao-i Guggenheim múzeum erre kiváló példák.⁷⁸ Sajátos zarándokhelyekké válnak az épületek, önmagukat exponálják a külvilág felé, belső tartalmuk kiajánlása helyett. Manapság így van ez a régi, historizáló múzeumépületekkel is- A régi pompázatos belső terek, pazar homlokzatok helyreállítása egyértelműen a

⁷⁷ O. M. Ungers XIX. századi stílusú, a művészek nevét megjelenítő táblákat helyezett az új kölni Wallraf-Richartz Múzeum homlokzatára. A Hilmer & Sattler tervezte berlini Gemäldegalerie Klenze-t idézi, míg Paul Schweger Wolfsburg-i múzeuma Schinkel átriumát jeleníti meg.

⁷⁸ Remy Zaugg, Die unumgängliche Propädeutik, in: E. Schmidt (Hrsg.), Vom Bild zur Welt, Köln, 1993.

kiállított kollekciók befogadhatóságának kárára megy. Őszintén és filozofikusan helyezkedik szembe minden stíluskövetéssel O. M. Ungers a racionalizmus és a posztmodern ötvözésével. Jól példázzák ezt Kölnben és Hamburgban Hamilton Finlay képzőművész által készített az épületen megjelenő applikációk. Radikális hatású Danial Libeskind dekonstruktivista szimbolizmusa, aki egyértelműen az autonóm tapasztalásra épít.

3.5.3 Mestermű: Magyar Nemzeti Múzeum – Állandó Régészeti Kiállítás⁷⁹

(felelős tervező: Vasáros Zsolt, belsőépítész tervezők: Bihary Sarolta, Derencsér Mariann, részletes stáblista a mellékelt publikációban)

A Magyar Nemzeti Múzeum közelmúltban átadott, (re)konstruált teremsora adott helyet az új, állandó régészeti kiállításnak. Az első ötletek felvetésekor koncepcionális kérdés volt, hogy mennyit lehet, illetve szükséges megőrizni a termék rekonstrukció utáni “eredetiségéből”. Mennyire fér össze a díszes mennyezeti festés egy elképzelt modern kiállítás installációjával - valamint a sokezer éves leletekkel? A kiállítás nem történeti jellegű, így a historizáló környezet architektúrája vizuálisan sem segíti a tárgyak befogadását. Egy modern installáció beépítése a szakmai forgatókönyv, a koncepcionális tervek, elképzélések szerint indokolt volt. Az évekkel korábban megnyitott történeti kiállítás már több helyütt megváltoztatta a térsor egységét. Az épített színes vendégfalak, nagyméretű üvegvitrinek, installációk pozitív és negatív kritikák keresztüzébe kerültek. Vajon a rekonstruált, de eredeti festést, burkolatot nyílászárót alig tartalmazó termék fontosabbak, vagy ennek a kiállítási célú használata, installálása az üdvözítőbb megoldás? A 19. sz-i múzeumok korabeli enteriőrjeit hasonló stílusjegyeket mutató bútorokkal, vitrinekkel, rendezték be, amelyek azon kialakításukban régiségtárak voltak. A tárgyak interpretációja - nyilvánvalóan a kinyerhető eredmények hiányában - általában szegényes volt, sok esetben naiv

⁷⁹ Kiállításvezetők: Kelet és Nyugat határán. A magyar föld népeinek története Kr. E. 400 000-Kr. u. 804, Helikon Kiadó, 2002.; Vasáros Zs., Rezi Kató G. (Szerk.), Kelet és Nyugat határán. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállítása. MNM Budapest, 2004.; Kritika: Bán, A., Jelenbe fordítható múlt. A Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállításának dizájnjá. MÉ 2003/3, 13-16.; N. Kósa J., Tapintsd meg a szakócat! Megnyílt a Nemzeti Múzeum új régészeti kiállítása. Népszabadság 2002. december 7.; Rezi Kató G., Kelet és nyugat határán.

fantazmák díszítették a leletekkel megrakott vitrinszekrényeket, nehezen látható asztali tárlókat. Más korszak, más felfogás és másfajta célok vezérelték a korabeli közgyűjtemények felállítását majd a kiállítások rendezését. A tervezés megkezdésekor így alapvető problémaként vetődött fel, hogy a régészeti kiállítás tárgyi anyaga, egy műtárgyvédelmi-megőrzési szempontból is korszerű kiállítás és a kötöttségeket támogató, modern múzeumi elveknek nem mindenben megfelelő térsor összeegyeztethető-e?

A tervezők szándéka szerint történeti témájú kiállításhoz viszonyítva merészebben lehet és kell a tereket formálni mindazon eszközökkel, amelyek a tárgyi anyag megértését, az információtartalom közvetítését segítik elő. A tárgyaknak aligha létezik eredeti környezete, egysége – mindezt az elméleti forgatókönyvírás és a rendezés során kell sokszor a szakmai kritikát is felvállalva létrehozni.

A látványelemeken túl számos műtárgyvédelmi probléma is felvetődött az adottságokkal kapcsolatosan: az ablakokon beáramló napfény és a külső levegő feltétlenül károsító tényező, mindazonáltal a gépi szellőztetés és klimatizálás hiánya nagy látogatólétszám mellett újabb problémákat okozhat. A természetes fény és kilátás teljes kizárására így vendégfalak létesültek, amelyek a történeti falakba már el nem rejthető technikai megoldások sokaságát rejtik - a vitrinsüllyesztések és tételhatároló, térformáló funkciója mellett. A doboz a dobozban elv így a technika elrejtése mellett steril, szabadon formálható, világítható, irányított teret hozott létre, amely számos modern múzeumi bemutatás alapvetése.

A belsőépítészeti koncepció szerint a régészeti leletek, rekonstrukcióik és a kontextusok bemutatásához is szerencsésebb egy mesterséges, adott elemekre fókuszáló installáció. A kiállított egységek olyan korszakok emlékeit mutatja be, amelyek személyes interpretációja, az esztétikai és történeti értéken túli megélése speciális installáció nélkül nehézkes. A szakmai előkészítő szakaszba idejekorán bekapcsolódva sikerült a tereket a kiállítandó anyaghoz formálni, mind régészeti szempontból, mind a látogató szemével mérten értelmezhető és vizuálisan érdekes kontextusokat létrehozni. A zömében a Nemzeti Múzeum gyűjteményén alapuló tárgyi

Avagy ki, kinek, miért és hogyan csinál ma Magyarországon régészeti állandó kiállítást? Magyar Múzeumok 2002/3, 51-53.

anyag így új, árnyalt formában mutatja be a Kárpát-medence történeti korszakainak, az itt élő népeknek, társadalmaknak történeti mozzanatait, emlékanyagát. Nem vállalkozhat még egy ilyen méretű és alapgyűjteménynek számító kiállítás sem a történelemkönyvi hűséghez - a tematika részletezettségében, részben a rendelkezésre álló tárgyi anyag, másrészt a rendelkezésre álló feltételek, többek között a hely méretbeli sajátosságai miatt. Tervezőként is sokszor eldönthetetlen volt, vajon mi az, amit a szakma még elfogad, ami hely hiányában, illetve a súlyozott témák erőteljesebb hangsúlyozása reményében kimaradhat. A közelmúlt megvalósult régészeti parkjai, korszerű kiállításai, valamint az ásatások következtében egyre gyarapodó leletanyag és információ is egy élményszerű, érdekes, látványos egységeket felvonultató bemutatást, de mértéktartó, bizonyos szempontból konzervatív magatartást kívánt meg.

A teremsor önmagában egy lineáris tagozódást tett lehetővé, azonban az alaprajzi méretek térbeli installációt, a látogató tudatos vezetését is megengedték. A nagy belmagasságok feszültséget eredményeztek, mivel a leletanyag a vitrines bemutatás következtében a teljes magasság alsó harmadában koncentrálódott. Egy történeti kiállítás tárgyi anyaga ezeket a problémákat önmagában megoldja a fennmaradt és kiállítható anyag kubatúrája méretei következtében. A megvalósult 1:1-es rekonstrukciók, falfestések, nagyméretű grafikák az értelmezési funkció mellett a magasságokból adódó feszültségeket hivatottak tompítani.

A viszonylag alacsonyra helyezett vitrinalapok és posztamensek a tárgyak alaposabb szemléltethetőségét, térbeli bemutatás lehetőségét tették lehetővé, továbbá az iskoláskorúak és mozgássérültek szemmagasságát tekintették mérvadónak. Az installáció monokróm jellege, a visszafogott színek alkalmazása meleg hangulatot és a tárgyak szín és formavilágának érvényesülését segítették elő.

A látogatók életkor, képzettség, általános történelemtudás és szociális helyzet szerinti összetétele igen változatos. A forgatókönyv és a terek berendezése így a szakmai elvárások mellett módszereiben és eszközeiben lehetőség szerint mindenkit meg kell, hogy szólítson – az interpretáció hatékonysága érdekében. Az érdekes, legkülönbözőbb szabadidős és kulturális célokat is kielégítő kiállítás rendezésére olyan eszközöket kellett keresni, amelyek aktív ismeretterjesztő jellegük mellett a szakmai-muzeológiai elveket is szem előtt tartják. Mindenekelőtt feladtuk a korábbi

kiállításrendezési elveket, amelyek az általában egyforma tárlókat és az azon belüli elrendezések lehetőségeit tartották alapegységnek. Alapegységnek a tagoltság miatt egy-egy termet tekintettünk, amelyet a fizikai tagolás mellett a termenként különböző szakmai irányítással készült forgatókönyvek és a nyilvánvalóan különböző korszakok is erősítettek. Minden egyes teremnek más a hangulata, amelyet a teremszínek visszafogott alkalmazásával konzekvenssé tettünk. Kritika érheti az egységességet, illetve annak hiányát, amely a tervezés során mint forgatókönyvi adottság és egyfajta sajátos dinamizmus fogalmazódott meg. A legkülönbözőbb szakmai érvek és ellenérvek mellett sem lehet teljes konszenzusra jutni a kiegyensúlyozottság és a megfelelő sorrendiség, valódi összehasonlítások területén.

Az őskőkorban és a újkőkorban az ember és környezete koncepció erőteljesen jelenik meg, mert a forgatókönyv szerint ez a küzdelem-kölcsönhatás-fejlődés bemutatható a leletek és a legújabb eredmények segítségével. A rézkor és bronzkor próbál teljes képet adni a mindennapi és túlvilági életről, hitvilágról, a fémek használatának hangsúlyozásával. A vaskorban a földrajzi kettéosztottság és a népek egymás mellett élése, majd keveredése kerül előtérbe. A római kort reprezentáló Pannonia és Barbaricum sokszínűségével kitűnik az egész kiállításból. A kettéosztottság a Népvándorláskorban megmarad, a hunok és germánok kulturális különbözőségeit és azonosságait a gazdag leletek látványa feledteti. Az avarkor zárja a sort, amely ismét a terület földrajzi egységének megteremtésével a társadalom belső struktúrájának felépítését és külkapcsolatait mutatja be - hagyományos módon. Az alábbi elvi elrendezési sémák, majd a megvalósult térstruktúrák hosszas egyeztetések, viták, sok esetben konfliktusok eredményei.

Az őskőkor⁸⁰ és az átmeneti kőkor – Kr. e. 400 000-6000⁸¹

Az első teremben a bemutatható tárgyi anyag jellege okozta talán a legtöbb installációs problémát – megfelelő eszközök kiválasztását. Az ember és környezete reláció itt a

⁸⁰ Az őskőkor kezdete az a nehezen meghatározható néhány millió évvel ezelőtti időpont, amikor az első emberszerű lény kőeszközöket készített. A korszak végét az utolsó, mintegy 12 000 évvel ezelőtti véget ért jégkorszak jelenti.

⁸¹ MNM 2002 = Garam Éva (szerk.), A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője Kr. e. 400 000.Kr. u. 804. Helikon Kiadó, 2002, 16-29.

nyersanyagok felhasználásában és a környezeti hatásoktól való függés ábrázolásában jeleníthető meg. A szinte kizárólag kő- és csonteszközökből, nyersanyagokból álló leletegyüttest a többtonnás itt bemutatott Istállós-kői-barlangból származó *in situ* tűzhely fölé épített barlanginstalláció rendezi egységes látvánnyá. Nem volt lehetséges az eredeti tér-tömeg arányokat érzékeltetni, azonban a vadászfigurával és a vitrinekben látható életképszerű grafikákkal, részrekonstrukciókkal és a vetített filmekkel a rendezői szándék szerint érthető közelségbe kerül az emberiség történetének ezen korszaka. A több százezer éves időtávlatok és az emberiség történetének ilyen kevéssé ismert korszakának megjelenítésére a legkülönbözőbb interpretációs technikák és közvetítő csatornák szükségesek. Nagyméretű vetített film látható a bejárat axisában Vértes László ásatásáról; a monitoron a különböző eszközkészítési technikák kísérleti alkalmazása a készítés folyamatában figyelhető meg⁸²; az Istállós-kői-barlangból származó furulya hangja meg-megszólal a vitrin elé állva; a tárlók háttérét alkotó nagyméretű grafikák valós helyzetben ábrázolják a kiállított tárgyakat.⁸³ A nagy, grafikus háttérű tárlók mellett a kis falfülkék az egyedi tárgyak bemutatására szolgálnak, egy-egy kiemelten fontos darab hangsúlyozásával.

A kiállítás első termében a legkevésbé beépített a terem, itt szükséges a legtöbb hely az ide megérkező-beérkező csoportos látogatók vezetésére; a fajlagosan több magyarázatot igénylő objektumok miatt is fontos a megfelelő tér.

Az újkőkor és a rézkor – Kr. e. 6000-2800⁸⁴

A teremben a jellemző tárgyi leletanyag bemutatása mellett fontos szerep jutott a korszakra jellemző mesterséges, épített környezet ábrázolásának. Az ember által kihasznált és formált környezet egyre sokrétűbben jeleníthető meg, az állattartás, növénytermesztés és lakókörnyezet teremtés előtérbe helyezésével. A látogatót belépésekor egy kőkori házrészlet rekonstrukciója fogadja, amely valós – (re)konstruált - méretével meghatározó élményt nyújt a korszakról. A teljesen anyaghű

⁸² Dr. Simán Katalin jóvoltából

⁸³ Feltehetően sokan találkoztak az élményszerű, látványos Z. Burian rekonstrukciós rajzaival, amelyek úttörőnek számítottak és meghatározóak - sok esetben jobb híján - ma is.

⁸⁴ MNM 2002, 30-45.

részrekonstrukció a berendezett helyiségével installáció, amely zsúfolt tárlók helyett a kísérleti régészeti eredmények alapján egy ásatás „megszokott” leleteit értelmezi és valószínűsíthető pozíciójában mutatja be. Külön egységekben kaptak helyet az értelmező grafikákkal megjelenített mezőgazdasági-, halászattal és vadászattal kapcsolatos témák. A korszak hitvilága speciális vitrinekben kapott helyet, hasonlóan a kereskedelmet és sírleleteket prezentáló egységekhez.

A terem második felét a Tiszalúc közelében feltárt rézkori település egy részrekonstrukciója határozza meg. Az 1:1-es léptékben felépített palánk mögötti grafika és az odahelyezett edények, eszközök a korabeli építők hatalmas erőfeszítését hivatottak érzékeltetni, melyet jórészt még kő és rézszerszámaikkal fejthettek ki.

Az egyik legnagyobb méretű helyiség változatos méretű tárlói a tematika szerint osztják és vonják össze a tereket, tagolják a sokszínű mondanivalót. Az egységben megépített akadálymentes közlekedést szolgáló rámpaszerkezet már a következő korszakba vezet.

A bronzkor – Kr. e. 2800-800⁸⁵

A bronzkor gazdasági és társadalmi változásait, fejlődését az új fémműves technológia alkalmazása jelentette; a korszakot bemutató két teremben így a bronzművességgel kapcsolatos tárgyak dominálnak. A túlvilágról alkotott elképzelések fontos bizonyítékai a temetők leletei, így a különböző temetési szokások megjelenítését fontosnak tartottuk. A padlóba süllyesztve mutatjuk be a különböző - csontvázas és urnás – temetkezések leleteit, jellemzőit. A több évszázadot és megannyi kultúrát, etnikai csoportot felölelő korszak reprezentálása mind a hitvilág, mind a hétköznapi élet területén komoly nehézségeket jelentett. A tell-telepek leletei, magyarázó filmje, a mindennapok tárgyai mellett kiemelt helyen szerepelnek a hit- és képzeletvilág emlékei. A sok esetben ismeretlen funkciójú, változatos formájú szobrocskák, edények, csörgők plasztikus alkotások, érdekes bemutatása külön hangsúlyt kapott. A 4. teremben koncentráltan láthatók a kor jelentős arany- és bronzkincsei, mives egyedi tárgyai. Az aranykincsek, az elrejtett vagy éppen áldozatként bemutatott bronzeszközök tömege

⁸⁵ MNM 2002, 46-65.

sokkoló látvány, amely a korszak társadalmi viszonyaira utalva annak gazdagságát és mindenek előtt művészi ízlését sajátos nézőpontból mutatja be.

A vaskor. Szkíták, Hallstatt-kultúra – Kr. e. 8. század-1. század vége⁸⁶

A terem jórészt az időszámításunk előtti utolsó évezredet mutatja be. A preszkíta, szkíta majd a Hallstatt- és kelta kultúra különbözőségeit, földrajzi elkülönülését, majd az egymásrahatás jeleit figyelhetjük meg a kiállított tárgyakon. A határozott vitrintömegek és az átlátszóság sokszor zavarba ejti a látogatót, azonban az egyes tárgyakról a figyelmet nem vonja el, inkább a vizuális kapcsolatot erősíti a történetileg amúgy egymással összefüggő leletek között. A tengelyes szimmetria a Kárpát-medence földrajzi kettéosztottságára utal, a térbe állított íves vitrin a legpompásabb leleteket mutatja be kiemelt pozícióban. A rendezett, mégis kissé kuszának tűnő látvány szándékosan mossa össze és emeli ki az egyes tárgyak sziluettjét. A vaskorban a vastárgyak használatának elterjedése meghatározó újításokat hozott az itt élő népek életébe, amelyeket értelmező rajzokkal mutatunk be.

A római kor – Kr. u. 6-Kr. u. 420⁸⁷

A római terembe belépve a látogatót meglehetősen színes látvány fogadja. A bejárat katonai tábor kapujára emlékeztet. A terem a magyarországi római kornak - a vaskorhoz hasonlóan - földrajzi és kulturális kettéosztottságát jelzi. A teret a rekonstrukciók uralják, amelyek hiteles ásatási megfigyeléseken alapulnak. A római sisakok eredetét utánzó másolatai, a hadigép, a római és barbár figurák rekonstrukciói, a kocsis és az aquincumi freskó új bemutatása mind a látogató figyelmének fenntartása érdekében történik. A korszak legszebb római és barbár leletei kiemelt apszis alakú vitrinpárban kaptak helyet. Az előző termekhez képest nagy a kontraszt, ennek oka, hogy koronként más és más a kiemelten kezelhető, megjeleníthető egység. A kiállítás dinamikáját pontosan ez adja, emiatt nem tekinthető egységesnek, azonban a látványos

⁸⁶ MNM 2002, 66-87

⁸⁷ MNM 2002, 88-113.

váltások látogatói szempontból feltétlenül eredményesek lehetnek.

Korai népvándorlás kor: hunok és germánok – Kr. u. kb. 420-568⁸⁸

A korszakot a sokféle nép és kultúra mozgása jellemzi. Szinte vitrinenként más és más jellegű leletekkel, korábban ismeretlen, szokatlan formájú fegyverekkel, eszközökkel, ékszerekkel mutatjuk be az egyes népeket. A terem kettéosztódik, az alapvető kulturális különbözőségeket ismét ebbe az irányba terelik a térrendezési koncepciót. Feltűnik egy valóságyszerű életkép - egy gepida házrészlet-szövőműhely rekonstrukciója viseletrekonstrukciókkal. A régészeti publikációkban közölt rendkívül egyszerű süllyesztett kialakítású háztípus kiállításban történő megjelenítése és életszerű berendezése, „színes világa” a látogatót a kincsdömpingből visszazökkenti egy korabeli rekonstruált valóságba. A világhírű szilágysomlyói kincsek és az egyedi ékszerek kiemelt tárlókban kaptak helyet. A langobardokat viseletrekonstrukció és *in situ* sír mutatja be a temetőkre jellemző apró leletekkel, kiegészítőkkal.

Az avar kor – Kr. u. 567/568-804⁸⁹

A tárlatot az avar nép sokszínű kultúrájának bemutatása zárja – a Honfoglalás-kort bemutató, a régészeti kiállítást befejező egységek létrejöttéig. A térbeli vitrinsor utolsó előtti eleme a bócsai fejedelmi sír leleteit mutatja be - a falon egykorú ábrázolás segít az értelmezésben. A sírok gazdag leletei mellett a jellemző lószerszámok és keleti fegyverek, a külkapcsolatok és a hétköznapi élet tárgyai egységekbe rendezve jelennek meg. A különböző fémműves technikákat az azonos típusból kiállított több tárgy az értelmező rajzok segítségével mutatja be; a viseletrekonstrukciók grafikusán jelenítik meg az egyes viseleti darabok funkcióját, pozícióját. A folyosón a mesterségbeli tudás kerül bemutatásra, valamint a temetők és a hitvilág legfontosabb emlékei, tárgyai.

4. Tézisek

⁸⁸ MNM 2002, 114-127.

- I. tézis: Az örökségvédelem számos módszert kísérletezett ki és valósított meg az elmúlt évtizedekben a régészeti, történeti és természeti örökség, mint kulturális-turisztikai potenciál megőrzésére-bemutatására. Az értékteremtés mellett olyan új szempontok merültek fel, mint a **vizualitás, [tér]élmény, virtuális megjelenítés, információközvetítés**, amelyek egy hagyományos értelemben vett műemléki bemutatás esetében a konzekvens módszerek betartása mellett aligha kerültek-kerülnek előtérbe.
- II. tézis: Egy romemlék koncepcionális tervezésekor az egyediség, a történeti-művészeti értékek mellett figyelembe kell venni a korabeli funkció jellegét is. Az egykoron létezett és adott célra használt épületek maradványai a bemutatás után egy sajátságos, konzervált-rezervált állapotba kerülnek. A tervezés és megvalósítás során ez az állapot szerencsés esetben a fizikai faktorokat érinti, a megjelenítés, az interpretációk és a **szemlélő számára indukálódó gondolatok** a feltételezett egykori objektum és környezete megidézését kell, hogy szolgálják.
- III. tézis: Egy korszerű tervezési-megvalósítási folyamathoz ma már nem elegendő egy-egy szaktudomány vizsgálati eredményeire építeni, egyetlen nézőpontból vizsgálni. Az interdiszciplináris kutatási eredmények is csupán alapját képezik annak az elemzési folyamatnak, amely során jórészt **társadalomtudományi szempontú** értelmezéssel lokalizálható a kulturális örökség szerepe és betölteni szándékozott feladata. Az új nézőpontok közül a legfontosabbak a kiválasztási szempontok, a kiválasztott örökséggel szemben támasztott igény, a védelem célja, mértéke és eszközei.
- IV. tézis: Körvonalazódik az örökségtudomány speciális területe, amely a szaktudományok elvárásai és társadalmi megfelelés közötti egyensúlyt, vagy éppen a kívánt **cél elérése érdekében „szándékos” feszültséget** hivatott megvalósítani – az adott műtárgy, illetve objektum megőrzésének továbbra is fennálló elsődleges szempontjai mellett.
- V. tézis: A pontos és precíz tervezés rendkívül fontos, mivel a régészetben korábban soha nem tapasztalt aktivitásból származó lehetőség és információnyerés –

⁸⁹ MNM 2002, 128-143.

részben a feldolgozás kevésbé dinamikus folyamata miatt - csökkent értékű lehet. A sok esetben több hektárnyi felületek új szemléletmódú ásatásokat és megfigyeléseket tesznek lehetővé, amelyek szintén **korszerű interpretációi** a társadalmi elvárásoknak és **egy korszerű tudományterület exponációjának** felelnek meg.

VI. tézis: A természeti és régészeti örökség összekapcsolásának lendületet adott a nagyközönség érdeklődésének a fokozódása. Az örökség megismerésének igénye, a régészeti turizmus kibontakozása előtérbe helyezte az örökségi helyszínek bemutatásának kérdését. Ezek jelentős része természetvédelmi területeken, nemzeti parkokban vagy azok közvetlen környezetében található. Ez **különleges lehetőséget nyújt** arra, hogy a természeti és a régészeti örökség bemutatása összefonódjon, s egyetlen **komplex turisztikai attrakciót** alkothasson.

VII. tézis: A kulturális, szellemi-történeti örökséggel kapcsolatos projektek sajátos „védőépületek”, amelyek az örökség egy szegmensének bemutatását célozzák. Egy letűnt kor **megidézhető anyagi és szellemi kultúrájának közvetítő közegei**, amely esetenként az eredetiség béklyóitól szabadulva szerencsésebb, közérthetőbb és nagyvonalúbb módon közvetíti az információt a látogató felé.

VIII. tézis: Történeti témájú kiállítás esetében merészebben lehet és kell a tárgyakat és a szellemi tartalmat befogadó tereket formálni mindazon eszközökkel, amelyek a **tárgyi anyag megértését, az információtartalom közvetítését** segítik elő. A tárgyaknak aligha létezik eredeti környezete, egysége – mindezt az elméleti forgatókönyvírás és a rendezés során kell a szakmai is kritikát felvállalva létrehozni.

5. Összefoglalás

Az értekezés az építészet egy sajátos határterületéről, a régészetről, és a régészet bizonyos szempontú kitekintéséről, az építészetről szól. Szakmagyakorlásom során e két szakma közös határterületén dolgoztam, kutattam, kerestem az egyedit és az általános érvényűt. A régészetben építész, az építészetben régész voltam, amely egyúttal kitöltötte és kitölti szakmai énem legjavát.

A dolgozat megírásának egyik legfontosabb célja a felvetett témakör lehetőség szerinti tömör, célratörő vizsgálata - mindez a tervező építész szemléletével. Az örökség kezelését, mint egyfajta társadalmi kötelezettséget szem előtt tartva határoztam meg a dolgozat tartalmát és szerkezetét – aktuális problémákra aktuális választ keresve. Az egyes fejezetekben kifejtett gondolatmenetek lényegét, konklúzióját tézisek formájában foglaltam össze.

Az értekezés fő mondanivalóját alkotó régészeti-történeti örökség az őskort és ókort reprezentálja – nyomatékosítva érdeklődésem és így is leszűkítve a tárgyalt témakört. Az örökségvédelem számos módszert kísérletezett ki és valósított meg az elmúlt évtizedekben a régészeti, történeti és természeti örökség, mint kulturális-turisztikai potenciál bemutatására. Az értékteremtés mellett olyan új szempontok merültek fel, mint a vizualitás, [tér]élmény, virtuális megjelenítés, információközvetítés. Ezek egy hagyományos értelemben vett műemléki bemutatás esetében a konzekvens módszerek betartása mellett aligha kerültek-kerülnek előtérbe. Általában a vizuális nevelés színvonala nem javult, a „vizualításra” viszont soha nem látott igény mutatkozik. A tudományos-ismeretterjesztő és mozifilmek új látványvilága, a felgyorsult mindennapok vizuális hatása alapjaiban más nézőpontot igényel. Egy múzeumi kiállítás, természetvédelmi bemutatóhely kialakítása, egyáltalán a kulturális örökség bármely szegmensének megjelenítése kihívásokkal teli, gyors sikerrel nem mindig kecsegtető feladatot kínál. Az információs társadalom látvány igényéhez fel kell nőni, használni kell a legkorszerűbb technikai lehetőségeket - az értékek és megfelelő interpretációjuk szem előtt tartása mellett.

Egy sajátos, dinamikus növekedés figyelhető meg a természeti-kulturális örökség intézményei és beruházásai területén - mind minőségi, mind mennyiségi szempontból változik a szemlélet. A kiállítási-bemutatói koncepciók ma már „látogatóbarátok”, a múzeumpedagógia és örökségmenedzsment külön diszciplínává vált, körvonalazódik az örökségtudomány szakterülete. Sok esetben a múzeumi épületek, bemutatóhelyek, élményparkok látványvilága, attraktivitása túlnő a műtárgyon, a kollekción, önmagában válik a turisták célpontjává. Úgy tűnik, hogy az 1990-es évektől a „múzeumok idejét” éljük, szinte egymással versengve épülnek-nyílnak az újabb létesítmények, zavarbaejtő nagyvonalúsággal készülnek a régi múzeumok rekonstrukciói. A multimédia eszközeit felhasználó kiállítások és a látogatók bevonását célzó interaktív számítógépes terminálok vagy kísérleti műhelyek létesítése az eddigiektől eltérő helykihasználást, új építészeti megoldást igényel. Az újabb keletű projektötlek egyfajta szellemi örökség-közvetítést, tárgyi anyagban nehezen interpretálható bemutatást céloznak. A turisztikai attrakciók számának növelése egy bizonyos határon túl csak komoly szellemi és anyagi befektetések árán valósulhat meg. Szükséges a rendelkezésre álló szellemi és materiális anyag újraértelmezése és értékelése, a korunknak megfelelő programtervek megalkotása. Fontos ráirányítani a figyelmet, hogy ma már a természeti és régészeti örökség megóvása és bemutatása elképzelhetetlen egymás nélkül. Ebben új szempontoknak kell érvényesülni, figyelembe véve korunk kihívásait és igényeit, valamint a legmagasabb szakmai elvárásokat.

6. Summary

The dissertation is examining a special border area of architecture: archaeology, and archaeology's certain aspects relating to architecture. During my professional carrier I have been working, doing research on the border of these two professions, looking for the unique and the generally relevant at the same time. In archaeology I was an architect, in architecture an archaeologist; this has formed and is still forming my professional identity.

The main aim of this study is the concise, targeted examination of the topic raised above- from the perspective of the planning architect. The content and structure of this paper was shaped by my understanding of managing cultural heritage as a kind of social obligation: I was looking for up to date answers to current problems and questions.

The essence and conclusion of the ideas explored is presented in the form of a thesis at the end of each chapter. The dissertation focuses on ways of preserving historic-archaeological heritage, especially of the prehistoric age and antiquity, thus specifying the main field of my interest and limiting the discussed topic. Heritage protection has developed and implemented several methods in the last decades for the presentation of archaeological, historic and natural heritage as cultural-touristic potential. In addition to creating values, such new aspects have emerged like visuality, space experience, virtual presentation and the mediation of information. These aspects are hardly playing a role in case of traditional-conservative monument presentation, adhering consequently to traditional methods. Although visual education has not improved in general, there is nevertheless an increased need for visuality – a kind never experienced before. The new visual world of the scientific-educational movies as well as the visual effects of our accelerated every day's life call for a basically different approach. A museum exhibition, the presentation of a nature reserve, or any segment of cultural heritage is always a challenging task, not always promising fast success. The needs of information society have to be met, the most advanced technical possibilities have to be used- while keeping the original values and their adequate interpretation constantly in mind.

A special, dynamic development can be observed in the institutions of natural-cultural heritage preservation and their investments- both the quantity and quality approach is changing. Today the exhibition-presentation concepts are more visitor-friendly, museum pedagogy and heritage management have turned into different disciplines, the field of heritage science is about to be outlined. In many cases the visual world of museum buildings, demonstration places, adventure parks is more - or at least as much - attractive than the actual piece of art or the collection and it turns itself into a tourist attraction. It seems that we live the time of museums since the 90s, more and more facilities are built and opened, reconstructions of old museums are carried out with embarrassing generosity. The creation of exhibitions using multimedia tools, computer terminals aiming at the interactive involvement of the visitors or experimental workshops needs a different use of space and different architectural solutions. Latest project ideas aim at the mediation of some kind of spiritual heritage, which is rather difficult to interpret in material terms. Raising the number of tourist attractions above a certain limit can only be realized with severe intellectual and material investment. It has become necessary to reinterpret and re-evaluate the spiritual and material heritage we have and to develop up-to-date program plans accordingly.

It is important to draw the attention to the fact, that the protection and presentation of natural and archaeological heritage has to happen simultaneously. New aspects have to be taken into consideration at the same time with the challenges and needs of our age, and the highest professional requirements.

7. Bibliográfia

- A fenntartható turizmus fejlesztése. Irányelvek a turizmus tervezőinek és szervezőinek. (Guide for Local Authorities on Developing Sustainable Tourism. Hungarian Translation: Deme Péter), Budapest, 2000.
- Ayala, G. (szerk.), Altamira Museum and Research Center. Santillana del Mar, Cantabria 1994-2000. In: 9th Venice Architecture Biennial. Spanish Pavilion. Long-Distance Runners. 2004, 250-253.
- Aldred, C., The Temple of Dendur, BMMA 36/1, 1978.
- American School of Classical Studies at Athens, The Stoa of Attalos II in Athens (Excavations of the Athenian Agora. Picture Book Nr. 2) Princeton, 1959.
- Architecture and Urbanism (A+U) February 1988, Extra Edition
- Architecture in the Twentieth Century, Taschen Verlag, Köln, 1991, 372-373.
- Assmann, J., A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999
- Auffermann, B., Weniger, G.-C. (szerk.), Zeitreise. Ein Gang durch die Menschheitsgeschichte. Köln, 1997.
- Autexier, Ch., Le site archéologique de Bliesbruck-Reinheim: Chantier pilote de la coopération régionale transfrontalière, in: ELSA-Saarbrücken/CFJA
- Baatz, D., Die Saalburg – ein Limeskastell 80 Jahre nach der Rekonstruktion. In: G. Ulbert, G. Weber, Konservierte Geschichte? Antike Bauten und Ihre Erhaltung. Stuttgart, 1985, 117-128.
- Bán, A., Jelenbe fordítható múlt. A Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállításának dizájnjá. MÉ 2003/3, 13-16.
- Baráz Cs. (szerk.), A Bükk Nemzeti Park. Hegyek, erdők, emberek. Eger: Bükk Nemzeti Park Igazgatósága. 2002.
- Boeckl (szerk.), MuseumsQuartier Wien. Die Architektur/The Architecture, Springer-Verlag, Wien, 2001
- Casti, vezető
- Ceram, C. W., Gods, Graves and Scholars, New York, Knopf; London, 1971, Gollanc; magyarul: A régészet regénye. Budapest, Gondolat, 1959.
- Colonia Ulpia Traiana. Grabung, Forschung, Präsentation. Arbeitsberichte. Nr. 1/2, Köln 1978-Nr. 7, Köln 1992.
- Darwill, T., Gerrard, Ch., Startin, B., Identifying and protecting historic landscapes. Antiquity 67, 1993, 563–574.
- Deutsche Limes-Strasse. Sehenswerte Bodendenkmale, Rekonstruktionen und Museen. (Szerk.) vom Verein Deutsche Limes-Strasse. Aalen 1999.
- Dincauze, Dina F., Environmental Archaeology. Principles and Practice. Cambridge, 2000.
- Dontas, G., Probleme der Erhaltung und Restaurierung der Akropolis. DiskAB 2 (1975) 111-118.
- Ebeling, K., Altekamp S., (szerk.), Die Aktualität des Archäologischen in Wissenschaft, Medien und Künsten, Fischer Taschenbuch Verlag, 2004
- El Croquis, 112-113, 2002, 332-343.
- El Croquis, 102, 2000

- [Enter the Past] The E-way into the Four Dimensions of Cultural Heritage. CAA 2003, Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology, Proceeding of the 31st Conference, Vienna, Austria, April 2003. BAR Int. Ser. 1227, 2004.
- Fairclough, G., Rippon, S. (szerk.), Europe's Cultural Landscape: archaeologists and the management of change. EAC Occasional Paper 2, Brussels: Europae Archaeologiae Consilium. 2002.
- Fitz, J., Gorsium-Herculia. Székesfehérvár 2003.
- Garam Éva (szerk.), Kelet és Nyugat határán. A magyar föld népeinek története. A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője Kr. e. 400 000 - Kr. u. 804. Helikon Kiadó, 2002.
- Guillaume-Gentil, M., Lagier, R., Lüdin, H., Rossel, O., Schär, J., Sauver l'Acropole. Synthèse entre le Genie de Platon et la Technologie du 20ème Siècle. Genf 1977.
- György P., A múzeumi örökség, Népszabadság, 2004. szeptember 4., 11.
- György P., Az eltörölt hely – a Múzeum. A múzeumok átváltozása a hálózati kultúra korában. New York, Természettörténeti Múzeum – egy példa. Magvető, Budapest, 2003
- Hassan el-Achirie, M. Aly, F.-A. Hamid, Ch. Leblanc, Le Temple de Dandour I-II. (Centre d'Etudes et de Documentation sur l'Ancienne Egypte. Collection Scientifique) Le Caire, 1972, 1979.
- Heimberg, U., Rieche, A., Colonia Ulpia Trajana. Die römische Stadt. Planung, Architektur, Ausgrabung. Köln, 1998.
- Horváth T., Gherdan K., Herbich K., Vasáros Zs., A badeni kultúra épületei Balatonőszöd-Temetői dűlőben, in print
- Howard K., (szerk.), The Metropolitan Museum of Art Guide, New York, 2003, 166.
- Jerem E., Mester Zs., Ringer Á., Vasáros Zs., Back to the Szeletians – a museum project for virtual and real Prehistoric tour in NE Hungary. In: Magistrat der Stadt Wien – Referat Kulturelles Erbe – Stadtarchäologie Wien (ed.), [Enter the Past] The E-way into the Four Dimensions of Cultural Heritage. CAA 2003. BAR International Series 1227, 2004, CD-ROM.
- Jerem E., Mester Zs., Ringer Á., Vasáros Zs., Szeleta Museum and Archaeological Park. In: Árpád Ringer (Ed.), Praehistoria 3, Miskolc 2002, 327-333.
- Jerem E., Mester Zs., Vasáros Zs., Természeti és régészeti örökség. In: Magyar Múzeumok, 2005. in print
- Jerem E., Müller K., Vasáros Zs., Reconstruction of Iron Age houses and their environment in the Archaeological Park of Százhalombatta. In: Árpád Ringer (Ed.), Praehistoria 2, Miskolc 2001.
- Jerem, E., Rudner, E., Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai, pollen és faszénleletek alapján. SSz 56/1 (2002) 17-27.
- Jerem E., Vasáros Zs., Archaeological parks and site presentation in Hungary: past experiences, present considerations and future aims, EAC Series
- Jerem E., Vasáros Zs., Display Sopron – a project for the presentation of the natural and cultural heritage of a region in NW Hungary, CAA2004 Florence

- Jerem, E., Vasáros, Zs., Visitor Centre Sopron – A Project for the Presentation of the Cultural, Natural and Intellectual Heritage of a Region in NW Hungary. In: Workshop 9 – Archäologie und Computer. Abstracts der Sessions Tourismus – Weltkulturerbe. Wien, 2004. in print
- Kelp, Z., Krauss, J., Brandlhuber, A., Neanderthal Museum für die Entwicklungsgeschichte des Menschen. (Ausstellung September 1996, Aedes West)
- Klee, M., Die Saalburg (Führer zur hessischen Vor- und Frühgeschichte 5), Stuttgart, 1995.
- Kordos, L., Climatic and ecological changes in Hungary during the last 15,000 years. In: Pécsi, M., Kordos, L. (Szerk.), Holocene Environment in Hungary. Budapest, 1987, 11-24.
- Kordos, L., Éghajlatváltozás és környezetfejlődés. MTA X. Osztályának Közleményei 14 (1981) 209-222.
- Kultermann, U., Architecture and Revolution. The Visions of Boullée and Ledoux/Építészet és forradalom. Boullée és Ledoux látomásai, Építészet és Művészet, Kévék Stúdió Galéria, Budapest, 2003.
- Mezős T., A százhalombattai halomsír bemutatásának programja. MÉ 2003/4, 17-19.
- Miron A. (Szerk.), Das Badegebäude der römischen Villa von Borg, Merzig, 1997.
- MNM 2002 = Garam Éva (szerk.), A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője Kr. e. 400 000.Kr. u. 804. Helikon Kiadó, 2002.
- Müller K., Ósi növények új honfoglalása. Környezetrekonstrukció a Százhalombattai Régészeti Parkban. MÉ 2003/4, 21-24.
- Nagy M., A magyarországi régészeti műemlékvédelem helyzete nemzetközi összehasonlításban, In: Visy Zs. (szerk.), Régészeti műemlékek kutatása és gondozása a 3. évezred küszöbén, Pécs, 2003, 21-33.
- N. Kósa J., Tapintsd meg a szakócat! Megnyílt a Nemzeti Múzeum új régészeti kiállítása. Népszabadság 2002. december 7.
- Nussbaum, A., Das Original im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit. Juan Navarro Baldeweg: Altamira Museum und Forschungszentrum in Santillana del Mar, Spanien. Architektur Aktuell 2001/4, 144-153.
- Pap N., Régészeti helyszínek turisztikai jelentősége Magyarországon, In: Visy Zs. (szerk.), Régészeti műemlékek kutatása és gondozása a 3. évezred küszöbén, Pécs, 2003
- Parc Archéologique Européen/Europäischer Kulturpark Bliesbruck-Reinheim, Sarreguemines 1988
- Parc Archéologique Européen/Europäischer Kulturpark Bliesbruck-Reinheim, Guide du site archéologique/Führer zur Ausgrabung, Sarreguemines 1992
- Parc Archéologique Européen/Europäischer Kulturpark Bliesbruck-Reinheim, Sarreguemines 1988
- Parc Archéologique Européen/Europäischer Kulturpark Bliesbruck-Reinheim, Guide du site archéologique/Führer zur Ausgrabung, Sarreguemines 1992.
- Pfeile, U., Die Deutsche Limes-Strasse – eine touristische Chance für die Denkmalpflege. In: Denkmalpflege in Baden-Württemberg 4 (1999) 220-223.
- Póczy K., Aquincum, Budapest római kori városmagja. Enciklopédia Kiadó, Budapest, 2004.
- Pomper, A., Redies, R., Wais, A. (Szerk.), Archäologie erleben. Ausflüge zu

- Eiszeitjägern, Römerlagern und Slawenburgen. Spuren einer Entscheidungsschlacht, Theiss, Stuttgart, 2004, 96-99.
- Pomper, A., Redies, R., Wais, A. (szerk.), Archäologie erleben. Ausflüge zu Eiszeitjägern, Römerlagern und Slawenburgen. Im Tal des Urmenschen, pp.118-121. Theiss, Stuttgart, 2004.
- Poroszlai I., Élők és holtak háza. A Százhalombattai Régészeti Park. MÉ 2003/4, 13-16.
- Poroszlai I., Vasáros Zs., Kísérleti régészet – régészeti park. A Magyar Építőművészet melléklete 2003/4, 29-32.
- Precht, G., Zur Rekonstruktion und Sicherung des „Hafentempels“ in der Colonia Ulpia Traiana (CUT). In: CUT, 6. Arbeitsbericht zu den Grabungen und Rekonstruktionen. Bonn, 1984, 22-23.
- Precht, G., Der Archäologische Park Xanten – Konzeption und Realisation. In: G. Ulbert, G. Weber (szerk.), Konservierte Geschichte? Antike Bauten und ihre Erhaltung. Stuttgart, 1985, 82-98.
- Puczkó L. Rátz T., Az attrakciótól az élményig. A látogatómenedzsment módszerei. Geomédia Szakkönyvek, Budapest 2000.
- Puczkó L., Rátz T. (szerk.), Turizmus történelmi városokban. Tervezés és menedzsment. Turisztikai Oktató és Kutató Kkt., Budapest, 2003.
- Puczkó L., Rátz T., Vonzerő – Látogató – Élmény. Az attrakciómenedzsment módszerei, Geomédia, Budapest, 2000
- Rabazzi Stepancsics G., Vértesszőlős. Látóhely. TKM 437, Budapest, 1992.
- Recht und Gesetz im deutsch-französischen Dialog. Loi et Droit dans le dialogue franco-allemand (=Annales Universitatis Saraviensis), Köln, 1997, 107-116.
- Recht und Gesetz im deutsch-französischen Dialog. Loi et Droit dans le dialogue franco-allemand (=Annales Universitatis Saraviensis), Köln, 1997, 107-116.
- Remy Zaugg, Die unumgängliche Propädeutik, in: E. Schmidt (Hrsg.), Vom Bild zur Welt, Köln, 1993.
- Renfrew, C., Bahn, P., Archaeology. Theories Methods and Practice, London, 1996 magyarul C. Renfrew, P. Bahn, Régészet. Elmélet, módszer, gyakorlat, Osiris Kiadó, Budapest, 1999
- Reynolds, P. J., Iron-Age Farm. The Butser Experiment, London, 1979.
- Rezi Kató G., Kelet és nyugat határán. Avagy ki, kinek, miért és hogyan csinál ma Magyarországon régészeti állandó kiállítást? Magyar Múzeumok 2002/3, 51-53.
- Rieche, A., Führer durch den Archäologischen Park Xanten. 1999.
- Ringer Árpád, Upper Pleistocene chronostratigraphy of North-eastern Hungary. In: Mester Zs., Ringer Á. (szerk.): A la recherche de l'Homme de Miklós Gábori et de Veronika Gábori-Csánk. 95-102. E.R.A.U.L 95, Liège.
- Ristow, S., Vasáros Zs., Architektur und Gestaltungsprinzipien der frühchristlichen Baptisterien von Köln und Boppard, in: Rheinische Heimatpflege, in print
- Roeder, G., Debod bis Kalabsche, Kairo, 1911/12, 1-100.
- Schallmayer, E., Rom vor der Haustür. Römerkastell Saalburg nach 100 Jahren auf neuen Wegen. In: Antike Welt 2/1999, 169-174.
- Schallmayer, E. (szerk.), Hundert Jahre Saalburg. Vom europäischen Grenzposten zum europäischen Museum. Mainz, 1997.
- Schmidt, H., Archäologische Denkmäler in Deutschland – rekonstruiert und wieder aufgebaut. Stuttgart, Theiss 2000.

- Schmidt, H., *Schutzbauten. Denkmalpflege an archäologischen Stätten* Bd. 1. Stuttgart, Theiss 1988.
- Schmidt, H., *Wiederaufbau. Denkmalpflege an archäologischen Stätten* Bd. 2. Stuttgart, Theiss 1993.
- Schneider, H. D., *Taffeh, Rond de wederopbouw van een Nubische tempel*, Gravenhage, 1979.
- Stanley, N. P., *Price, Conservation on Archaeological Excavations*. ICCROM, Rome 1995.
- T. Bíró, K., *A termelő gazdálkodás kezdetei Magyarországon*. In: (Szerk. Visy, Zs., Nagy, M., B. Kiss, Zs.) *Magyar régészet az ezredfordulón*. Budapest, 2003, 99.
- T. Dobosi V., *Őseimbek az Által-ér völgyében*, Tata, 1999
- Tavaszi Szél, 2002. április 12-13-14. *Építész és művészeti szekció: Építészeti rekonstrukció (Az értékvédelem eszközei a Közel-Keleten)*, előadás
- Vasáros Zs., - *Science in the Arts - Art in the Sciences - International Ars(Dis)Symmetrica '99 Exhibition*, 1999, Hungarian Academy of Fine Arts, Barcsay Hall
- Vasáros Zs., Altjohann, M., *Boiotro in 3D - Neue Rekonstruktionsvorschläge des spätrömischen Kastells Passau-Innstadt*. In: K. Schmotz (Hrsg.), *Vorträge des 19. Niederbayerischen Archäologentages (Deggendorf 2001)*
- Vasáros Zs., *Architektúra/archeológia. A Magyar Építőművészet melléklete* 2003/4, 5-9.
- Vasáros Zs., *Bericht über archäologische Feldforschung der Universität zu Köln an dem hellenistischem Heiligtum von Hanzîre-Ašrafiye/Jordanien*, Bulletin 2001, 41-49.
- Vasáros Zs., *Colonia Utopia Traiana. (re)Konstrukciók, addíciók, bemutatások – egy római város utóélete*. *Magyar Építőművészet* 2003/4, 33-35.
- Vasáros Zs., Divinyi G., *Progressive 3D modelling of the Theban Tomb 32. Enter the Past*, Vienna/Austria 8-12 April Workshop 8, CAA 2003
- Vasáros Zs., *Építészeti rekonstrukciók a Százhalombattai Régészeti Parkban*. *A Magyar Építőművészet melléklete* 2003/4, 33-35.
- Vasáros Zs., *Neue Rekonstruktionsvorschläge des spätrömischen Kastells Passau-Innstadt*, Bulletin 2001, 51-60.
- Vasáros Zs., *Second century illusionary ceiling-painting and its architectural origins*. In: L. Borhy/S. Palágyi, *Actes du VIIIe Colloque international de la peinture murale antique*, Budapest 2004, in print
- Vasáros Zs., *Thebes/Egypt – Tombs of the Nobles. 3D Reconstruction of the archaeological structures*, CAA 2004 Florence
- Vasáros Zs., *Zur Rekonstruktion des Kastells Boiotro-Innstadt*, In: Michael Altjohann, *Boiotro, Münchener Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte*, München, 2004, in print
- Vasáros Zs., Luft U., Bihary S., *Bir Minih 3D – reconstruction of an archaeological landscape in the Eastern Desert of Egypt*, CAA 2004 Florence
- Vasáros Zsolt, „15. Frühlingsakademie und Expertentagung”, *Balatonfüred: Antiker Wohnkomfort – moderne Bedürfnisse. Eine progressive Analyse zwischen Wohnbau des Altertums und zeitgenössische Raumplanung*, 2003. május
- Vasáros Zsolt, *Spätrömisches Militärbauwesen: eine architektonische Analyse*, in print, 19th International Congress of Roman Frontier Studies, Pécs-Sopiana, 2003.

szeptember 1-8.

Vasáros Zs., Rezi Kató G. (Szerk.), Kelet és Nyugat határán. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállítása. MNM Budapest, 2004.

Velencei Charta, 15. fejezet

Vértés L., Kavicsösvény, Budapest, 1969

Vértés L., T. Dobosi V., A Magyar Nemzeti Múzeum bemutatóhelye Vértesszőlősön, Budapest, 1968, 1984

Vértés L., T. Dobosi V., An Open-air Museum at Vértesszőlős arranged by the Hungarian National Museum, Budapest;

Visy Zs. (szerk.), Régészeti műemlékek kutatása és gondozása a 3. évezred küszöbén, Pécs, 2003.

Weibel, P., Museen in der postindustriellen Massengesellschaft, in: Museumsarchitektur, hrsg. v. Kunsthaus Bregenz, Bregenz, 2000, S. 123f.

Weiler Á., Pécs ókeresztény emlékeinek bemutatása. A Világörökségi Lista új kitüntetettje. MÉ 2003/4, 3-7.

Weniger, G-C., Emlékpark az evolúciónak. A Neandervölgyi Múzeum és lelőhely, MÉ 2003/4, 46-48.

Weniger, G., Auffermann, B. (Szerk.), Zeitreise. Ein Gang durch die Menschenheitsgeschichte. Texte und Bilder aus dem Neanderthal Museum. Neanderthal Museum, 1997.

Zieling, N., Die Grossen Thermen der Colonia Ulpia Traiana. Die öffentliche Badeanlage der römischen Stadt bei Xanten (Führer und Schriften des Archäologischen Parks Xanten Nr. 19), Köln, 1999.

Zieling, N., Römischer Badeluxus konserviert. Schutzbau über den Großen Thermen der Colonia Ulpia Traiana bei Xanten. Antike Welt 4, 1997, 345.

Zieling, N., 110 Jahre Erforschung der großen Thermenanlage in der Colonia Ulpia Traiana. In: Spurenlese. Beiträge zur Geschichte des Xantener Raumes (Szerk.: G. Precht u. H.-J. Schalles), Köln, 1989, 287-292.

Zsidi, P., R. Furger, A., Choyke, A. M., Csontos, K., Aquincum/Augusta Raurica. Élet a Római Birodalom két városában (Das Leben in zwei römischen Provinzstädten), Basel, 1997.

www.aalen.de (Limesmuseum Aalen)

www.AFM-Oerlinghausen.de (Archäologisches Freilichtmuseum/Oerlinghausen)

www.apx.de (Archäologischer Park/Regionalmuseum Xanten)

www.archaeo-centrum.de (Archäologisches Zentrum Hitzacker/Hitzacker-See)

www.archaeologie-mv.de (Archäologisches Freilichtmuseum Groß Raden)

www.aoeza.de (Archäologisch-Ökologisches Zentrum/Albersdorf)

www.archeo57.com (Parc Archéologique Européen Bliesbruck-Reinheim)

www.augusta-raurica.ch (Römerstadt Augusta Raurica/Augst)

www.dueppel.de (Museumsdorf Düppel)

www.europaeischer-kulturpark.de (Europäischer Kulturpark Bliesbruck-Reinheim)

www.federseemuseum.de; www.archaeopark-federsee.de (Federseemuseum/Bad Buchau)
www.freilandmuseum.de (Fränkisches Freilandmuseum/Bad Windsheim)
www.funkenburg-westgreussen.de (Freilichtanlage Funkenburg – Westgreußen)
www.gabreta.de (Keltendorf Gabreta)
www.glauberg.de; www.glauburg.de; www.keltenfuerst.de; www.keltenstarsse.de
(Glauberg-Museum, ARCH. Park Glauberg)
www.heuneburg.de (Heuneburgmuseen/Herbertingen-Hundersingen)
www.homburg.de (Römermuseum Homburg-Schwarzenacker)
www.jagsthausen.de (Freilichtmuseum Römerbad)
www.kalkriese-varusschlacht.de (Museum und Park Kalkriese/Brämsche-Kalkriese)
www.keltenmuseum.de (Keltenmuseum Hochdorf/Enz)
www.landesmuseum-mainz.de (Landesmuseum)
www.neanderthal.de (Neanderthal Museum/Mettmann)
www.opfermoor.de (Opfermoor Vogtei/Niederdorla)
www.pfahlbauten.de (Pfahlbaumuseum Unteruhldingen)
www.roemisches-Mainz.de (Isis-Heiligtum/Mainz)
www.saalburgmuseum.de (Römerkastell Saalburg/Bad Homburg)
www.slawenburg-raddusch.de (Förderverein Slawenburg Raddusch e.V.)
www.trier.de (Tourist Information Trier / An der Porta Nigra)
www.villa-rustica.de (Römisches Freilichtmuseum Hechingen-Stein)

8. Szerző publikációi

Cikkek, publikációk, nyomtatásban megjelent konferenciaelőadások

1. Vasáros Zs., Altjohann, M., Boiotro in 3D - Neue Rekonstruktionsvorschläge des spätrömischen Kastells Passau-Innstadt. In: K. Schmotz (Hrsg.), Vorträge des 19. Niederbayerischen Archäologentages (Deggendorf 2001), 121-138.
2. Vasáros Zs., Architektúra/archeológia. A Magyar Építőművészet melléklete 2003/4, 5-9.
3. Vasáros Zs., Bericht über archäologische Feldforschung der Universität zu Köln an dem hellenistischem Heiligtum von Hanzîre-Ašrafiye/Jordanien, Bulletin 2001, 41-49.
4. Vasáros Zs., Colonia Utopia Traiana. (re)Konstrukciók, addíciók, bemutatások – egy római város utóélete. Magyar Építőművészet 2003/4, 33-35.
5. Vasáros Zs., Divinyi G., Progressive 3D modelling of the Theban Tomb 32. Enter the Past, Vienna/Austria 8-12 April Workshop 8, CAA 2003, 555-557.
6. Vasáros Zs., Építészeti rekonstrukciók a Százhalombattai Régészeti Parkban. A Magyar Építőművészet melléklete 2003/4, 33-35.
7. Vasáros Zs., Neue Rekonstruktionsvorschläge des spätrömischen Kastells Passau-Innstadt, Bulletin 2001, 51-60.
8. Vasáros Zs., Second century illusionary ceiling-painting and its architectural origins. In: L. Borhy/S. Palágyi, Actes du VIIIe Colloque international de la peinture murale antique, Budapest 2004, 61-66.

9. Vasáros Zs., Thebes/Egypt – Tombs of the Nobles. 3D Reconstruction of the archaeological structures, CAA 2004 Florence, in print
10. Vasáros Zs., Zur Rekonstruktion des Kastells Boiotro-Innstadt, In: Michael Altjohann, Boiotro, Münchener Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte, München, 2004, in print
11. Vasáros Zs., Luft U., Bihary S., Bir Minih 3D – reconstruction of an archaeological landscape in the Eastern Desert of Egypt, CAA 2004 Florence, in print
12. Jerem E., Mester Zs., Ringer Á., Vasáros Zs., Back to the Szeletians – a museum project for virtual and real Prehistoric tour in NE Hungary. In: Magistrat der Stadt Wien – Referat Kulturelles Erbe – Stadtarchäologie Wien (ed.), [Enter the Past] The E-way into the Four Dimensions of Cultural Heritage. CAA 2003. BAR International Series 1227, 2004, CD-ROM.
13. Jerem E., Mester Zs., Ringer Á., Vasáros Zs., Szeleta Museum and Archaeological Park. In: Árpád Ringer (Ed.), Praehistoria 3, Miskolc 2002, 327-333.
14. Jerem E., Müller K., Vasáros Zs., Reconstruction of Iron Age houses and their environment in the Archaeological Park of Százhalombatta. In: Árpád Ringer (Ed.), Praehistoria 2, Miskolc 2001, 173-192.
15. Jerem E., Vasáros Zs., Archaeological parks and site presentation in Hungary: past experiences, present considerations and future aims, EAC Series, in print
16. Jerem E., Vasáros Zs., Display Sopron – a project for the presentation of the natural and cultural heritage of a region in NW Hungary, CAA2004 Florence, in print
17. Jerem, E., Vasáros, Zs., Visitor Centre Sopron – A Project for the Presentation of the Cultural, Natural and Intellectual Heritage of a Region in NW Hungary. In: Workshop 9 – Archäologie und Computer. Abstracts der Sessions Tourismus – Weltkulturerbe. Wien, 2004. in print
18. Horváth T., Gherdan K., Herbich K., Vasáros Zs., A badeni kultúra épületei Balatonőszöd-Temetői dűlőben, in print
19. Poroszlai I., Vasáros Zs., Kísérleti régészet – régészeti park. A Magyar Építőművészet melléklete 2003/4, 29-32.
20. Ristow, S., Vasáros Zs., Architektur und Gestaltungsprinzipien der frühchristlichen Baptisterien von Köln und Boppard, in: Rheinische Heimatpflege, in print
21. Schreiber G., Vasáros Zs., A Theban tomb of the late Third Intermediate Period on El-Khokha, ACTA 2005, in print
22. Vasáros, Zs., 3D modelling of an archaeological landscape in the Eastern Desert of Egypt. In: Workshop 9 – Archäologie und Computer. Abstracts der Sessions DEM, Wien, 2004, in print
23. Vasáros Zs., Architectural reconstruction and 3D modelling of the Theban Tomb 32 (Tomb of Djehutymes) and its Environment. Third Central European Conference of Young Egyptologists. Egypt 2004: Perspectives of Research. Warsaw 12-14 May 2004. in print
24. Jerem E., Mester Zs., Vasáros Zs., Természeti és régészeti örökség. In: Magyar Múzeumok, 2005. in print

Könyvfejezet

1. Vasáros Zs., Építészet, belsőépítészet, installáció. In: Vasáros Zs., Rezi Kató G. (Szerk.), Kelet és Nyugat határán. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállítása. MNM Budapest, 2004, 8-21.
2. Bihary, S., Derencsér, M., Vasáros Zs., Szakmai-térrendezési koncepció. In: Vasáros Zs., Rezi Kató G. (Szerk.), Kelet és Nyugat határán. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállítása. MNM Budapest, 2004, 22-77.
3. Vasáros Zs., Épületrekonstrukciók a kiállításban: Rézkori palánk. In: Vasáros Zs., Rezi Kató G. (Szerk.), Kelet és Nyugat határán. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállítása. MNM Budapest, 2004, 94-97.
4. Vasáros Zs., Grafikai rekonstrukciók - Számítógépes látványtervek. In: Vasáros Zs., Rezi Kató G. (Szerk.), Kelet és Nyugat határán. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállítása. MNM Budapest, 2004, 166-181.

Szerkesztés

1. Vasáros Zs., Rezi Kató G. (Szerk.), Kelet és Nyugat határán. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállítása. MNM Budapest, 2004.
2. Magyar Építőművészet 2003/4., vendégszerkesztő Mezős Tamással közösen a tematikus számban: Régészet és építészet.

Konferenciaelőadások – nemzetközi

1. Vasáros Zsolt, „15. Frühlingsakademie und Expertentagung”, Balatonfüred: Antiker Wohnkomfort – moderne Bedürfnisse. Eine progressive Analyse zwischen Wohnbau des Altertums und zeitgenössische Raumplanung, 2003.
2. Vasáros Zsolt, Spätromisches Militärbauwesen: eine architektonische Analyse, 19th International Congress of Roman Frontier Studies, Pécs-Sopiana, 2003. szeptember 1-8.
3. Jerem, E., Vasáros, Zs., Visitor Centre Sopron – A Project for the Presentation of the Cultural, Natural and Intellectual Heritage of a Region in NW Hungary. Workshop 9 – Archäologie und Computer – előadás
4. Jerem E., Vasáros Zs., Display Sopron – a project for the presentation of the natural and cultural heritage of a region in NW Hungary, CAA2004 Florence – előadás
5. Jerem E., Mester Zs., Ringer Á., Vasáros Zs., Back to the Szeletians – a museum project for virtual and real Prehistoric tour in NE Hungary. In: Magistrat der Stadt Wien – Referat Kulturelles Erbe – Stadtarchäologie Wien (ed.), [Enter the Past] The E-way into the Four Dimensions of Cultural Heritage. CAA 2003 - előadás
6. Vasáros Zs., Luft U., Bihary S., Bir Minih 3D – reconstruction of an archaeological landscape in the Eastern Desert of Egypt, CAA 2004 Florence – előadás
7. Vasáros Zs., Thebes/Egypt – Tombs of the Nobles. 3D Reconstruction of the archaeological structures, CAA 2004 Florence – előadás
8. Vasáros Zs., Second century illusionary ceiling-painting and its architectural

- origins. VIIIe Colloque international de la peinture murale antique, Budapest – előadás
9. Vasáros Zs., Divinyi G., Progressive 3D modelling of the Theban Tomb 32. Enter the Past, Vienna/Austria 8-12 April Workshop 8, CAA 2003 – előadás
 10. Vasáros Zs., Altjohann, M., Boiotro in 3D - Neue Rekonstruktionsvorschläge des spätrömischen Kastells Passau-Innstadt. Vorträge des 19. Niederbayerischen Archäologentages, Deggendorf 2001 – előadás
 11. Vasáros, Zs., 3D modelling of an archaeological landscape in the Eastern Desert of Egypt. In: Workshop 9 – Archäologie und Computer. Abstracts der Sessions DEM, Wien, 2004 – előadás
 12. Vasáros Zs., Architectural reconstruction and 3D modelling of the Theban Tomb 32 (Tomb of Djehutymes) and its Environment. Third Central European Conference of Young Egyptologists. Egypt 2004: Perspectives of Research. Warsaw 12-14 May 2004. - előadás

Konferenciaelőadások – magyar

1. Tavasz Szél, 2002. április 12-13-14. Építész és művészeti szekció: Építészeti rekonstrukció (Az értékvédelem eszközei a Közel-Keleten), előadás